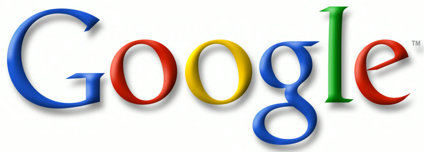

.15

Bd. May 1934

Hungary

AZ ÁRANY BULLA.

KÖZJOGI TANULMÁNY.

IRTA:

Dr. FERDINANDY GEJZA.

A BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR-FÉLE DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

Ára 1 frt 50 kr.

BUDAPESTEN.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

1899.

AZ ARANY BULLA.

KÖZJOGI TANULMÁNY.

IRTA:

Dr. FERDINANDY GEJZA.

A BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR-FÉLE DIJJAL JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

BUDAPESTEN.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

1899.

Werbőczy könyvnyomda r.-t.

ELŐSZÓ.

Valamint az egyes ember életének különböző korszakaiban úgy külsejében, mint jellemében, gondolkozásmódjában, felfogásában, világnézletében nagy változásokat tüntet fel a nélkül, hogy ezzel bizonyos egyéni sajátosságát, mely életének különböző phasisaiban is felismerhető, levetkőzné: épen úgy az egyes nemzetek is fejlődésük különböző korszakaiban különböző képet tárnak szemeink elé, de nemzeti charakterük, sajátos egyéniségük azért mégis felismerhető marad.

Valamely nép más eszmékkel van elfoglalva, más intézményekre fektet súlyt alakulása stádiumában, mint akkor, a mikor állami élete már consolidálva van; s más tünetek azok, melyek tömörülni kezdő állam politikai életében nyilvánulnak, mint azok, melyek egy virágzása delén álló nemzetnél, vagy egy felbomlásnak indult állam korhadt társadalmi és politikai életében mutatkoznak. Más világnézlet, politikai erkölcs és társadalmi fogalmak azok, melyek a középkor népeinél uralkodtak, mint azok, melyek az újkor népeinél észlelhetők, s melyek a jelenkor nemzeteinek életét irányítják.

A gazdasági viszonyok, a vallási fogalmak, a politikai élet tényezői, az alkotmány intézményei ugyanazon népnél a különböző korokban felette különbözők; de bármennyire egyenlőknek látszanak is az egy korban és társadalmi rendben élő különböző népek intézményei, a nemzeti egyéniség a legnagyobb változások mellett a legkülönbözőbb korban is érezhető marad.

A mely nemzet a középkorban találja állami életének bölcsejét, egészen más intézményekre alapítja állami életét

ma, mint alapította akkor; de ezen legkülönbözőbb intézményekben is van egy sajátos egyéni vonás, melyről azoknak nemzeti charaktere felismerhető.

A nemzeti egyéniségnek ez a sajátos egyéni vonása minden népnél egyaránt mutatkozik. Ki ne látná a különbséget a franczia, az angol, a német és a magyar hűbériség és rendi viszonyok között, bármennyire hasonlóak is azok külsőleg egymáshoz; vagy ki ne látná a különbséget az említett nemzetek mai aristokratikus felfogásai között, bármennyire egy legyen is annak az alapja, t. i. a különböző társadalmi osztályok politikai súlyának érvényesülése az egyéni érdem rovására.

De másrészről meg van a maga nemzeti szinezete az egyes nemzetek középkori rendi szervezetének épen úgy, mint mai demokratikus intézményeiknek vagy társadalmi és politikai életük aristokratikus elemeinek.

Az a szabadságszeretet és a közügyekben való részvétel vágya, mely a vérszerződésről és az ősalkotmányról szóló hagyományban megnyilatkozik, épen úgy kifejezésre jut a királyi központosítás intézményeiben, mint az arany bulla rendelkezéseiben, vagy a vármegyei intézményben, avagy az una eademque nobilitas elvében, avagy az 1848-ik évi törvényhozásban. A kor szelleméhez képest a teljes joguak száma különböző, az egyesek érvényesülésének módja és eszközei változók, de a politikai nemzet tagjainak egyenjogúsága mindig fennáll s a közügyek a nemzet tagjainak részvételével intézendők akkor is, a mikor a királyi hatalomnak még alig vannak alkotmányszerű korlátai.

A nemzeti erények mellett az alkotmány ezer éves fejlődésének minden szakában észlelhetők a nemzeti hibák is. A pártoskodás épen úgy nyilvánul a teljhatalmú Árpád királyok alatt, mint a királyi hatalom hanyatlási korában az arany bulla után, vagy a vegyes házbeli királyok idejében akár az Anjouk és Mátyás erőskezű kormánya, akár a Jagellók gyönge uralma alatt, akár a Habsburgok uralkodásának viharteljes századaiban, avagy a mai politikai élet modern párttusáiban.

És így, nem is említve azon intézményeket, melyek történelmi folytonosságban egymásból fejlődve, lényegükben

legalább látszólag nem változtak, mint a koronázás, a királyság közhatalmi természete s korlátolt volta, minden alkotmányi intézményünk, bármennyire hasonló volt is az más nyugateurópai népek egykorú alkotmányos intézményeihez, s bármennyire észrevehetők is azokon a külföldi politikai fejlemények nyomai, bizonyos magyar nemzeti sajátosság kinyomatát viseli magán, vagy mihamar ennek megfelelően alakul át.

Mindazonáltal felette téved, a ki azt hiszi, hogy ezer éves alkotmányunk lényegében ma is ugyanaz, mint a hogy az a honfoglalás idejében fennállott.

Úgy az alkotmány tételei, mint azok keletkezésének módja, forrása, ezer év alatt igen nagy változásokon mentek keresztül, hiszen maga a nemzet is sok átalakuláson ment át, sok megrázkódtatást állott ki, gyakorta a végenyészet szélére jutva s újjáteremtve önmagát, intézményeit, alkotmányát is sok tekintetben új alapokon kellett tovább építenie. Hogyan lehetne tehát mai alkotmányunk ugyanaz fejlettebb alakban, mint az ezer év előtti?! Csak a történelmi continuitás teszi azt ugyanazzá, az államnak és a nemzeti egyéniségnek ugyanazonossága adja meg annak az ezer év előttivel, némi tekintetben, azonos jellemét.

Hiszen magának az alkotmány tételeinek keletkezési módja, vagyis forrása is lényegesen változott ezen hosszú idő alatt.

Az ősi és a királyság első századai alkotmányának tételei és intézményei tényekben nyilvánuló szokáson alapultak, a mai alkotmány pedig írásba foglalt jogszabályokon, törvényeken. A törvény is mást jelentett az Árpádok korában, mint a vegyes házbeli királyok óta.

Ha tehát arra a kérdésre akarunk feleletet adni, hogy mikor vált II. András 1222. évi arany bullája a magyar alkotmány alaptörvényévé, először arra kell felelnünk, hogy a mai felfogás szerint mit kell törvény és alaptörvény alatt érteni; azután másodszor arra, hogy mikor váltak a mai értelemben vett törvények az ország alkotmányjogi jogtételeinek vagy elveinek forrásává, mikor vált az írott jog erősebbé a szokásjognál.

Az első alkotmányjogi, a második alkotmánytörténeti kérdés, és így az első kérdést a mai alkotmányjog szempont-

jából, a másodikat jogtörténeti szempontból, tehát az illető kor alkotmányjogának szempontjából kell megoldani. És csak akkor, ha ezen kérdéseket sikerült megoldani, bocsátkozhatunk annak fejtegetésébe, mennyiben tekinthetők a bullának rendelkezései alkotmányunknak ma is érvényben lévő sarktételeiül.

A kérdés tárgyalásának módja tehát kell, hogy történeti is, meg dogmatikus is legyen, a mely tárgyalási módszer mellett a kutató önkéntelenül is nagy tévedéseknek van kitéve.

Ehhez járul az is, hogy arra nézve, hogy milyen volt a régi magyar alkotmány, csak csekély tájékozást nyujtanak emlékeink. Inkább történeti, mint jogi források azok, a melyekből az alkotmányra következtetéseket vonhatunk. De ezek a források sem minden tekintetben megbízhatók, s a történelmi kritika ma már nincsen abban a helyzetben, hogy az ezer év előtti időkre vonatkozó, több század előtt kelt történelmi adatokban a hitelest pontosan meg tudja különböztetni a koholmánytól s a valóságnak megfelelő elbeszélést a képzelet szüleményeitől. Annál nehezebb azután a hajdankor jogi tételeinek helyes megállapítása s az akkori jogi fogalmak helyes felderítése.

A történész is csak feltételesen állíthat valamit valónak vagy koholmánynak, mert hiszen tudjuk, hogy némely hagyomány századok multán is megtartja eredetiségét, míg másokat a köznapi szóbeszéd mihamar, alig nehány évtized után is, kiforgat eredeti alakjából. És így gyakorta megesik, hogy a mit a kritika mint valótlant elvet, talán épen az az igaz, és a mit elfogad, azt szülte a krónikás phantasiája.

Még e század közepén Anonymus előadásának hitelességéhez kétség nem fért, ma pedig történészeink egymást licitálják túl abban, hogy minden szava koholmány.

A nagy közönség még nem ad hitelt az újabb kritikának, mely a nemzetet nem egyszer legszebb történelmi emlékei igazságának hitétől akarja megfosztani. A nemzet ezredéves emlékkövet állít fel Vereczkénél és Munkácson, Pusztaszeren, a Zobor-hegyén és másutt az országban; de az új nemzedék, melynek az iskolák most már új meggyőződést cseppegtetnek fogékony lelkébe, mitsem hisz abból, a mit apái hittek s

mosolyogva fog megállani a koholmányoknak tartott események emlékére emelt emlékoszlopok alatt.

A jogtörténész helyzete a régmult idők viszonyainak megitélésénél még nehezebb, mert neki még inkább volna szüksége positiv adatokra.

Homály födi a multat, s a mi e homály fátyola megett dereng, annak szemlélhető formát inkább a hit és a képzelet ad, mint a valódi tudomány.

Ezek azon körülmények, melyek a felvetett kérdés megoldását felette nehezzé teszik, s oly akadályokat görditenek útunkba, a melyeket elhárítani van ugyan erős akaratunk, de előre is érezzük, hogy tehetségünk csekély, s ha nagyobb fába vágtuk volna fejszénket, mint a minő erőnknek megfelel, előre is kérjük birálóink és olvasóink jóakaratú elnézését.

BEVEZETÉS.

Törvények és alaptörvények.

Ezen szó: „törvény“, kétféle értelemben vehető, u. m. anyagi és alaki értelemben.

Törvény alatt anyagi értelemben oly általánosan kötelező jogszabályt kell érteni, melynek más jogszabályoknál nagyobb ereje van, azaz melyet csak újabb törvény vagy ezzel egyenlő erejű szokás által lehet megváltoztatni, eltörölni vagy módosítani; holott általa minden más jogszabály, még a szokás is, megszüntethető vagy megváltoztatható, illetőleg módosítható. Anyagi értelemben véve tehát a törvényt, annak fő kelléke, hogy jogszabályt megállapító rendelkezés legyen.

Ezzel azonban a törvény fogalma még nincsen meghatározva, mert ebben nincsen megmondva, hogy mi tesz valamely általánosan kötelező irott jogszabályt törvénynyé, azaz minden más irott jogszabálynál nagyobb erejűvé.

A törvényt minden más irott jogszabálynál nagyobb erejűvé annak a tekintélye teszi, a kitől az származik, a kinek az kijelentett akarata. Az államban tehát csak annak, illetőleg azoknak akarata lehet törvény, azaz csak azoktól származhatik a törvény, a kik az államnak főszervei, s mint ilyenek legfőbb jogszabályt alkotó tényezők. De hogy a legfőbb jogalkotó tényezők akarata törvénynek tekintessék, az akarat kijelentésének megállapított formák közt és kifejezetten kell végbemennie.

Ezen formák, melyek az alkotmány által vannak meghatározva, a törvénynek oly lényeges kellékei, hogy ha azok közül csak egy is hiányzik, az ily hiányosan kijelentett akarat vagy létrejött jogszabály törvénynek nem tekinthető. Viszont bármily természetű állami akarat, ha az állam erre hivatott

szervei által az alkotmányban a törvényalkotásra előszabott formák közt fejeztetik ki, törvénynek tekintetik akkor is, ha az nem tartalmaz jogszabályt.

Formai értelemben véve tehát törvénynek nevezünk minden oly állami akaratot, mely az állam legfőbb szerveinek közreműködésével az alkotmányban meghatározott formák közt jön létre s jelentetik ki, akár jogszabályt tartalmaz az, akár más intézkedést.

Alkotmányjogi szempontból tehát a törvény alaki értelemben véve bir nagyobb fontossággal, mert arra nézve, hogy valamely jogszabály törvénynek neveztessék, nem annak tartalma, hanem létrejövetelének és kijelentésének formája határoz.

Alkotmányunk a törvény alaki kellékeire nézve csak annyiban intézkedik, hogy meghatározza azon tényezőket, a melyeknek egyetértő összeműködése nélkül törvény létre nem jöhet. Werbőczy Hármaskönyvének II. része, 3. czíme, 3. és 4. §§-ai ugyanis törvényalkotó tényezőknek a királyt és az általa összehivott népet, vagyis az országgyűlést nevezi meg, mely meghatározást az 1635. évi XVIII. t.-cz. is acceptál (sőt Werbőczy Hármaskönyvére mint forrásra hivatkozik), az 1791. évi XII. t.-cz. pedig világosan formuláz.

Ezekhez képest a mai magyar alkotmány szerint *törvény alatt oly írásba foglalt állami akaratot kell érteni, mely az alkotmányban meghatározott módon, a király által egybehivott országgyűlésen alkotmányszerűen tárgyaltatván, elfogadtatván, a törvényesen* (értsd alkotmányszerüen) *megkoronázott király által helyeseltetik és szentesíttetik, s aláiratván és pecséttel elláttatván, az alkotmányban meghatározott módon kihirdettetik.*

A törvények hozatalának ezen módját a szokás már Zsigmond korától fogva megállapította, de ezt, valamint a törvénynek a királyi rendeletnél vagy más módon létrejött jogszabálynál nagyobb erejét törvényben csak akkor mondták ki, a mikor a fennállott szokás megrontására önkényes kisérletek tétettek.

De a törvénynek csak lényeges kellékei — hogy t. i. az az országgyűlésen annak megegyezésével létrejött s írásban kiadott királyi végzemény, azaz a nemzet és királya megegyező akaratával létrejött s a király által privilegium alakjában

kijelentett legfőbb állami akarat legyen — állandóak; de az országgyülés összehivásának, az országgyülési tárgyalásoknak és a törvények kihirdetésének módja Zsigmond óta a különböző korszakokban sokat változott.

Alkotmányunk szerint minden törvény egyenlő erejü, azaz csakis törvény- vagy ezzel egyenlő erejü szokás által módosítható avagy szüntethető meg. Ebből a szempontból tehát törvény és törvény közt lényeges különbség nincsen. Nem így van ez azonban a törvény fontossága tekintetében.

Az alkotmány szempontjából ugyanis azok a törvények birnak nagyobb fontossággal, a melyek magára az alkotmányra vonatkoznak, alkotmányjogi tételt tartalmaznak, illetőleg alkotmányi intézményt statuálnak. Ezek külső formájukra épen oly törvények, mint bármely más törvény, de mivel az állami életnek legfontosabb körét, azaz az államhatalmi tényezők jogkörét, egymáshoz való viszonyát, a polgároknak, mint az állam tagjainak kötelességeit és alapjogait stb. szabályozzák, különös figyelmet érdemelnek.

Ez az oka annak, hogy némely államok alkotmánya szerint az ily törvények más törvényeknél nagyobb erejüek, rendes törvényhozási úton meg nem változtathatók vagy nem módosíthatók, hanem ehhez vagy külön alkotmányozó gyűlések, vagy különös eljárás szükséges.[1])

---

[1]) Igy Belgiumban az alkotmány 131. czikke szerint az alkotmány revíziója csak akként történhetik, hogy a képviselőház, senatus és király, mihelyt megegyeztek az iránt, hogy az alkotmányt módosítani kell, a törvényhozó testület mindkét házának hatalma megszünik, s két hónap alatt mindkettő újra összehivandó, hogy ily módon alkalom adassék a népnek a választásoknál az alkotmány módosítása iránt nézetének kifejezést adni. S a míg rendes törvénymódosításnál a képviselőház és senatus határozatképes, ha tagjainak felénél több van jelen; addig alkotmányváltoztatásnál a tagok kétharmadának jelenléte szükséges, a kik csak kétharmad szótöbbséggel hozhatnak érvényes határozatot (Concha, Újkori alkotm. I. 57. és 58. ll.). — Az északamerikai Unioban az alkotmány reformját az alkotmány V. czikke szerint kezdeményezheti a congressus, ha tagjai kétharmada annak szükségét látja, és kezdeményezhetik az államok, ha azoknak kétharmada kivánja. Ezután a congressus egy conventionet hív egybe a reformjavaslat elkészítésére, mely vagy az államok törvényhozásai, vagy azokban különösen e czélra egybehivott conventionek elé terjesztetik jóváhagyás végett, a mint az Unio con-

De a magyar alkotmány e tekintetben épen úgy, mint az angol, alkotmánytörvény és más törvény közt különbséget nem ismer.

Az alkotmánytörvények sem egyenlő fontosságúak. Vannak, a melyek az alkotmányra vonatkoznak ugyan, de a melyek megváltoztathatók a nélkül, hogy ez által az alkotmány alapelvei vagy lényeges intézményei változást szenvednének; s viszont vannak olyanok, a melyek az alkotmánynak lényeges intézményeit vagy alapelveit állapítják meg, és így megváltoztatásuk esetén maga az alkotmány is lényegesen módosulna vagy lényegében szenvedne változást.

Ez utóbbiakat, mivel az alkotmánynak alapelveit vagy sarktételeit foglalják magukban, az alkotmány ***alaptörvényeinek*** vagy ***sarkalatos törvényeinek*** nevezzük.

Hogy mely törvények tekintessenek alaptörvényeknek, az iránt törvényeink rendelkezést nem tartalmaznak, a mennyiben csak néhány törvényünk van, melyek a törvények által is alaptörvényeknek neveztetnek,[1]) általános rendelkezés pedig ez iránt törvényeinkben nem foglaltatik. E tekintetben tehát csak a törvények tartalma és a fennálló szokás, a közfelfogás lehet irányadó.

Ez az oka annak, hogy némely íróink az alaptörvények közé sorolják a vérszerződést és Werbőczy H. k. I. r. 9. czímét és II. része 3. czímét is, holott ezek nem is törvények; mások több vagy kevesebb törvényt tekintenek alaptörvénynek, sőt egyesek az összes királyi hitleveleket is ide sorozzák.

A törvények alaptörvényi jellegének meghatározásánál általában a Pauler Tivadar által felállított vezérelveket szokás és leghelyesebb is követni, mely szerint alaptörvényekül kell tekintenünk mindazon törvényeket: 1. melyeket a törvény-

---

gressusa e módozatok egyikét jobbnak látja. Az államok törvényhozásainak, vagy az egyes államokban egybehivott conventeknek kétharmada dönti el az alkotmány sorsát. (U. o. I. 183. l.)

[1]) 1608. évi X. t.-czikket az 1791. évi XIV. t.-cz., az 1791. évi X., XII. és XIX. t.-czikket az 1827. évi III. t.-cz., az 1868. évi XXX. t.-czikket maga ezen törvény nevezi alaptörvénynek, az 1723. évi I., II. és III. t.-czikkeket pedig az 1867. évi XII. t.-czikk alapszerződésnek mondja.

hozás olyanoknak nyilvánított, vagy rájok nagy nyomatékkal történt hivatkozása által ilyeneknek jellemzett; 2. melyek az alkotmány alapelveit vagy lényeges intézményeit megállapító tartalmuknál fogva a többi törvények felett kiváló fontossággal birnak s ugyanazért tartalmuknál fogva ilyennek tekintendők.

De nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy alkotmányunk lényeges intézményeinek és alapelveinek jelentékeny része nem törvényen, hanem szokásjogon alapul. Így pl. — mint látni fogjuk — az alkotmányban szokás útján már Zsigmond kora óta meg volt állapítva, hogy mi tekintessék törvénynek, s törvényben a törvények alkotásának módja (de ekkor is a szokásjogi forrásra hivatkozva), csak az 1635. évi XVIII. t.-czikkben van először megállapítva. Továbbá a törvényeknek rendelet által való megváltoztathatlanságát is régóta szentesítette a szokásjog, a mikor az 1791-ik évi XII. t.-cz. kimondotta, hogy a törvények megváltoztatásának és magyarázásának hatalma egyedül a törvényesen megkoronázott királynak és az országgyűlésre törvényesen egybesereglett karok és rendeknek közös joga. Végre a koronázásnak mi módon való megejtése, az országgyűlés joga a királyt megkoronázni, s a koronázás jelentősége, s az ezzel összefüggő nagy alkotmányjogi elvek mind nincsenek törvényben formulázva, ezek még ma is szokásjogon alapulnak.

Az által, hogy az alkotmány alapelveit és lényeges intézményeit a szokás és az alaptörvények vegyesen határozzák meg, s a melyek törvényben vannak meghatározva, azok sem egy törvényben vagy chartában vannak összefoglalva, hanem a különböző korszakok legkülönbözőbb természetű s újabb szokás és újabb viszonyok által már részben alkalmazhatlanná vált törvényeiben szétszórva foglaltatnak; az alaptörvények és a szokás közt benső kapcsolat keletkezik, a mi az alaptörvényeknek azon különös természetet adja, hogy azoknak értelme nem annyira a törvény szavaiban, hanem inkább a törvény szellemében, a már elavult tartalomból kiolvasható alapelvekben keresendő. Ennélfogva bármennyire más viszonyok között s bármily korban keletkezett is valamely alaptörvényünk, annak értelme a fenn-

álló alkotmány szempontjából határozandó meg, nem pedig csupán azon kor viszonyai szerint, a melyben keletkezett.

Ha tehát azt mai alkotmányunk alaptörvényeként tárgyaljuk, annak értelmét nemcsak lehet, de kell is a ma fennálló államjogi fogalmaknak segélyével azoknak megfelelően megmagyarázni, mivel a régibb kor alkotmányjogi felfogása ma már sok tekintetben elavult s csakis elvei tekintetében bir értékkel.

Igy válnak a nemesi egyenjogúságot és személyes és politikai szabadságot kimondó törvények az állampolgári egyenjogúság, személyes és politikai szabadság alaptörvényeivé; így lesznek a nemesség sarkalatos kiváltságai a nemzet közjogává, így lesz a rendi országgyűlések jogköre a népképviseleti országgyűlés jogkörévé stb.

Történelmi alkotmányban, a milyen a magyar is, ez nem is lehet máskép, s ebben rejlik a leglényegesebb különbség alaptörvény és más törvények között.

Az alaptörvények értelme a viszonyok változtával csak az új viszonyokhoz képest módosul, de el nem avul; míg más törvények az új viszonyok által végrehajthatatlanakká válnak s elavulnak, azaz érvényüket vesztik akkor is, ha kifejezetten megváltoztatva vagy hatályuktól megfosztva nincsenek is.

I. FEJEZET.

Ősi alkotmányunk jogforrásai.

A magyar ősalkotmányból reánk positiv adatok nem maradtak s csak följegyzések, történelmi tények nyomán tudunk arról magunknak némi képet alkotni.

Hiteles adatok hiányában szinte lehetetlen elvetni azon adatokat, melyeknek hitele kétségesnek látszik, ha csak evidenter nem bizonyulnak koholmányoknak.

És így, ha nem is mindenben, de legalább abban, a mi más egykorú feljegyzésekkel és a kor viszonyaival nyilt ellentétben nem áll, a névtelen jegyzőt sem tarthatjuk hitel nélkül valónak.

Anonymus említi, hogy a magyar nemzet hét törzsének főnökei, a hetumogerek Etelközben egymással szerződésre léptek s ezen szerződést, pogány szokás szerint, véreskűvel erősítették. Hasonló szittya-szokásról Herodotos is tesz említést.

Ez a vérszerződés, melyet öt pontba foglalva a névtelen szövegezve közöl, lett volna tehát az ősi alkotmány alapja?!

Nem tartunk azokkal, kik egy ily módon létrejött nemzetalkotó szerződés megkötését tagadásba vennők. Először: mert abban semmi lehetetlenséget és olyat, a mi el nem hihető, nem látunk. Másodszor: mert positiv bizonyítékunk, a mi a névtelen előadását megdöntené, nincsen. Harmadszor: mert Werbőczy előadása és Herodotos elbeszélése inkább megerősíti Anonymus állításait, mint megingatja azokat.

A mi azonban a vérszerződésnek a névtelennél olvasható szövegét illeti, ebben már nem tarthatunk azokkal, a kik azt minden részében, szó szerint hitelesnek veszik és arra alapítják alkotmányunkat, mert hiszen a névtelen nem oklevelekből, sem codexekből, hanem szájhagyomány nyomán dolgozott, és így előadásában tévedhetett, mint a hogy mi nem egyszer levezetéseinkben tévedünk, pedig positiv törvényszövegek nyomán dolgozunk.

De minket e helyütt a vérszerződésnek nem annyira tartalma, mint inkább azon kérdés érdekel, vajjon voltak-e az ős alkotmányban törvények s ilyennek tekintendő-e a vérszerződés is?

Mai alkotmányunk álláspontjáról nézve a kérdést, a vérszerződés törvénynek semmi szín alatt sem tekinthető, mert mai alkotmányunk szerint a törvény irott jogforrás, melynek hitelét az irat alakszerüségei, tartalmát a megállapított szöveg adja meg; a vérszerződésről pedig nem is tudjuk, hanem csak hiszszük, hogy valóban létezett s szövege sem hiteles alakban, hanem csak hagyományként maradt reánk, sőt a csiki székely krónika és Werbőczy-nek előadása alapján iróink abba egy 6-ik pontot is szőttek bele, mely a névtelennél említve sincsen.

Az ősalkotmány szempontjából vizsgálva a kérdést, először is azt kell, — ha csak hozzávetőleg is, megállapitani: vajjon mit tekinthettek őseink törvénynek. — Ha a nemzet-

gyülés foglalkozott jogszabályok alkotásával, és a jogalkotás nem volt csupán a szokásra ráhagyva, akkor minden olyan nemzetgyűlési határozat, mely ha csak szóval is — bár nem lehetetlen, hogy ilyenek feljegyeztettek, mert a mint a betörő mongoloknak és Kelet-Európa török népeinek volt saját irásuk, úgy valószinüleg a magyaroknak is volt — de szövegezve alkottatott s jogszabályt statuált, törvénynek tekintendő.

A magyar alkotmányban ugyanis a törvény fogalma nem volt mindig ugyanaz, a mennyiben nem mindig ugyanazon tényezőktől származott a törvény, s meghozatalának és közzétételének alakja is változott, a szerint, a mint az alkotmányban az egyes államhatalmi tényezők egymáshoz való viszonya is változást szenvedett.

Az ősi alkotmányban Werbőczy előadása szerint „törvény" a nép rendelete, mely szerint valamit az előkelők a köznéppel együttesen végeztek.[1] E szerint tehát az ősalkotmányban törvény volt a nemzetgyűlés határozata.

De ha figyelemmel vagyunk a vezérek korában fennállott viszonyokra, akkor be kell látnunk, hogy a nemzetgyűlés határozatai inkább jogesetek eldöntésére, vagy kormányzati ügyekben — pl. háborúindítás, szövetségkötések stb. — a teendők megállapítására vonatkoztak, semmint általános jogszabályok alkotására. Akkor még a szokás volt az uralkodó jogalkotási mód, s írott jogforrás vagy ehhez hasonló csak igen ritkán juthatott érvényre.

Nyelvünkben a „*törvény*" szó eredetileg nem is írott jogszabályt (lex), hanem birói eljárást, itélkezést, peres ügynek tárgyalását és elintézését, különösen büntető ügyben való itélkezést jelent. A köznép még ma is ebben az értelemben használja a törvény szót, így nevezvén minden hatósági működést, hatáskört, sőt helyiséget is. De ma is fenmaradt még a törvény szónak „itélettel" kifejezhető fogalma ezen összetételekben: „törvényt lát", „törvényt mond", azaz itél, „törvényszék" azaz itélőszék. A hajdan évenként szent István napján tartatni szokott „törvénynapok" is itéletnapot jelen-

---

[1]) H. k. E. besz. 6. cz. 1. §.

tettek. A nyelvünkben és emlékeinkben oly gyakran használt *„törvényes“ (legalis)* kifejezés ma sem írott jogszabálynak megfelelőt, hanem általában a tárgyilag jogszerűt, vagyis a fennálló tárgyi jognak megfelelőt jelent. És csakis akkor, a mikor az írott jogszabályok szerint való ítélkezés kezdett divatba jönni, kezdhették a „törvény“ szót arra a szabályra alkalmazni, melynek alapján a törvénylátás, azaz a bíráskodás történik.

Ha tehát minden a nemzetgyűlés által szövegezve kijelentett — ha csak élőszóval kijelentett — határozatot törvénynek tekintünk, a vezérszerződésnek az ősalkotmányban törvénynek kellett lennie; mert ez a közös fővezér választására, a törzsek birtokszerzésére, az ország ügyeinek intézésében való részvételre és a közterhekben való részesedésre pontokba foglalt, és habár primitiv módon, de mégis határozottan szövegezett jogszabályokat állapít meg, mely a vezérre, a szövetkező törzsekre és az egyesekre egyaránt kötelező. S tekintettel arra, hogy ezen jogszabályok az ősalkotmány alapelveinek és sarkalatos intézményeinek jelentékeny részét magukban foglalják, a vérszerződés a magyar ősalkotmány alaptörvényének mondható.

Voltak-e az ősalkotmánynak ezenkívül más alaptörvényei is, arra nem adhatunk feleletet. A névtelen ugyan azt állítja, hogy eleink a honfoglalás befejeztével a Körtvély-tó melletti Gyümölcsény-erdő közelében, a mai Pusztaszeren nemzetgyülést tartottak, a hol megállapították „az ország minden szokásos törvényét, a jogokat, mikép kelljen szolgálni a vezérnek és a főbbeknek s mily büntetést kelljen szabni a bűntényekre“.[1]

Ha ez az előadás megfelel a valóságnak, akkor valószínű, hogy itt is alkottattak a vérszerződéshez hasonló alaptörvények.

De vajjon ezen hézagos szövegű s az ügyek igen csekély részére kiterjedő néhány törvényen nyugodott volna

---

[1]) „Et in loco dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consuetudinarias leges regni, et omnia iura eius, qualiter servirent duci et primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent, pro quolibet crimine commisso.“ (40. fejezet.)

az ősi alkotmány?! Ezt alig hihetjük. A kezdetleges viszonyok között élő nemzet csak arra alkothatott külön törvényt, a mit a régi szokás, mely mintegy természetévé vált az embereknek, nem szabályozott.

A fő jogforrás azonban ezen korban alkotmányi tekintetben is a megszokott tényekben kifejezésre jutó, a közmeggyőződésen alapuló szokás volt, törvény pedig csak akkor alkottatott, ha a hirtelen változott viszonyok annak alkotását szükségessé tették, mielőtt a tények új szokást teremthettek volna, vagy ha egyes bűntényekre új büntetéseket kellett megállapitani.

Hiszen a fejedelem, a gyula és a harkász hatáskörét, a nemzetgyűlésnek ezekhez való viszonyát, az egyes törzsek önállóságának mérvét, az egyesek kötelességeit az összesség irányában, a méltóságok betöltésének módját s más efféléket a vérszerződés nem állapítja meg, ezeket a tényeken nyugvó, a közmeggyőződésen alapuló szokásnak kellett megállapítani. Ezen korban tehát a törvény — azaz a nemzetgyűlésnek jogszabályt magában foglaló kifejezett parancsa — csak igen kivételes jogforrásnak tekinthető.

Tévedés volna tehát azt hinni, hogy alkotmányunk alapja — a vérszerződés.[1]) A vérszerződés csak megnyilatkozása a magyar nemzet jogi gondolkozásmódjának, szabadságszeretetének, a közügyek felőli eszejárásának, s azért lehet arra visszavezetni alkotmányunk későbbi intézményeit, nem pedig azért, mintha a későbbi fejlettebb alkotmányos intézmények létesítésénél a vérszerződés, mint alaptörvény lebegett volna az alkotmány alapjaként a nemzet törvényhozó tényezői előtt.

Hiszen ha a vérszerződés változatlan fentartására őseink oly nagy súlyt helyeztek volna, mint azt nem egy írónk képzeli, a királyi hatalom nem fejlődhetett volna oda, a hol az mindjárt kezdetben, István korában állott.

---

[1]) Ezt hiszik pedig legjobb nevű közjogi íróink, mint Korbuly közjogában, Szlemenics: Törvényeink története (l. a Magy. tudós-társaság értekezései 6. köt. 2. oszt. 66—70. ll.) czímű munkájában egész alkotmányunkat abból igyekszik kifejteni. Igy Kiss István és mások.

Azon kor törvényei rövid idő alatt feledékenységbe mentek, mint törvények, s csak a mennyiben szokássá váltak, tartották fenn magukat a bennük rejlő jogelvek.

II. FEJEZET.

Alkotmányunk jogforrásai a királyság első két századában.

Már Gejza vezér megkezdte a harczot az új viszonyok közé jutott nemzet ősi szokásai ellen. Hogy neki sikerült az ősi szokások jelentékeny része felett győzedelmeskedni s új rendet előkészíteni, azt nagyon elősegítette az, hogy az ősi intézmények az új hazában keletkezett új viszonyok között sok tekintetben elvesztették a biztos talajt lábaik alól.

Más külpolitikai helyzet, más benső viszonyok, más gazdasági körülmények kezdtek fejlődni a már itt töltött 100 év után, mint melyek közt a nemzet azelőtt élt, s mint a milyenek a honfoglalás idején itt is fönnállottak. A midőn tehát a régi szokás alapjai elenyésztek, az új viszonyok új tényeket s ezek új szokásokat eredményeztek. Különösen az új külpolitikai helyzet, Németország megerősödése tette szükségessé a lazább törzsszervezet helyett egy erőteljesebb központi hatalom megteremtését, s a nemzetnek erkölcsökben való simulását a nyugati népek erkölcseihez.

Ezért volt szent István munkája aránylag oly könnyü az egyeduralom megalapításánál s a kereszténység meghonosításánál. Ha a viszonyok változása a nemzetben az intézmények változtatásának szükségét nem ébreszti, ha a magyarból hiányzik a viszonyokhoz való alkalmazkodási képesség s a belátás helyzetének fölismerésére, a magyar oda jut, a hová a hun és az avar jutott.

De vajjon a bekövetkezett nagyarányú változások megszüntették-e az újonnan alakuló alkotmány intézményeinek létrejöttével a szokásjog túlnyomó uralmát s helyt adtak-e az irott jog-, a törvények uralmának? Erre a feleletet megadják az e korból ránk maradt törvények és kiváltságlevelek.

Szent István törvényei között találunk az egyház ügyeire, az ünnepek megtartására, a közbékére, vagyon- és személybiztonságra, a tulajdonjogra és végrendelkezési szabadságra s más efélékre vonatkozó rendelkezéseket, legnagyobb számmal büntető határozatokat; de olyanokra, a melyek valamely alkotmányi intézményt statuálnának, a melyek az alkotmány alapelveit állapítanák meg, vagy az újonnan bekövetkezett alkotmányi változásokat a nemzetgyülés beleegyezésével kimondanák, alig akadhatunk.

Pedig ha az alkotmány, melynek alapjait István vetette meg, törvényen alapult volna, épen most, a királyságnak megalapításakor, leginkább kellett volna oly törvényeket alkotni, melyek a király jogkörét, a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom gyakorlásának módját, a szabadok jogait a közügyekben való részvétel körül és kötelességeit a király és az összesség iránt, az ország lakosainak egymáshoz való viszonyát, az új köztisztségeket, a királyi tanács, az ispánok és tisztviselőik jog- és hatáskörét s más efféle az alkotmányra vonatkozó kérdéseket rendezik, illetve rendeznek. De ily tartalmú pontokat hiába keresünk a szent István törvényeiben.

Nyerhetünk ugyan azokból némi képet az ország akkori alkotmányáról, a fennálló köztisztségekről, a király hatalmának nagyságáról, az egyház és a szabadok jogállásáról; de mind csak mint tényleg fennálló állapotokról, melyet a törvények fölemlítenek, de meg nem állapítanak. Azokban egy szó sem foglaltatik azokról a szabadságokról, a melyeket két századdal később az arany bulla a szent királytól instituált szabadságoknak nevez.

A törzsszervezet megdöntése, a központosított királyság megalapítása, a nemzetgyülések mellőzése, az egyház domináló helyzete, az új bíráskodási rendszer életbeléptetése, a királyi tanács felállítása stb., ezek mind hatalmi tények voltak a királyság részéről, melyekben a nemzet nagy része hallgatag megnyugodott, nem pedig irott jogon alapuló alkotmányos alkotások.

A mint hatalmi tény volt Péter trónraemelése, elüzetése, visszahelyezése, az Árpád-fiak behivása, a nemzeti visszahatás eredményei, a keresztény vallás visszaállítása; épen úgy az volt az ország területén való osztozkodás a király és a herczeg

között, az adományrendszer kifejlődése, az egyház politikai súlyának emelkedése, a nemesi rend kifejlődése és az alkotmány egész újraalakulása.

Szent László törvényeiben vannak ugyan némi alkotmányjogi vonatkozások, de az egyes intézményeket, állásokat, osztályokat ezek is csak mint már fennálló tényeket említik, s azokat sem statuálják, a melyek itt még újaknak látszanak.

Igy az I. könyvben a törvényhez írt bevezetés a király elnöklete alatt a főpapokkal, apátokkal és előkelőkkel a nép és papság tanúságtétele mellett 1092-ben Szabolcson tartott szent synodust csak mint tényt említi, holott ilyenek István alatt nem tartattak, oly törvény pedig, mely azt mint intézményt létesítette volna, nincsen.

Az őrök, századosok, hospesek, milesek, nobilisek, comesek említtetnek a törvényekben, a nélkül, hogy jogállásuk meg volna határozva, valamint az sincsen megmondva sehol, hogy kik értetnek „optimates“ vagy „principes“, vagy „primates“ alatt. A „regalis fiscus“ is mint fennálló intézmény említtetik, így a „comitatus“ is.

Szent László decretumának III-ik könyve említést tesz arról, hogy a palatinus, ha hazamegy, csak az udvarnokok felett biráskodhatik, de a palatinusi méltóság mibenlétét sem ez, sem előző törvény meg nem határozza, e méltóságot fel nem állítja.

Kálmán törvényei e tekintetben már némi látszólagos haladást mutatnak. Igy az I. könyv 2. fejezete szervezi a püspökségekben az itélkező synodusokat, megállapítván, hogy mikor tartassanak és kik tartoznak arra megjelenni, továbbá e törvények a birák hatáskörét is eléggé szabatosan meghatározzák. De az ő törvényeiben is hiába keresünk oly jogszabályokat, melyek akár alkotmányjogi elveket mondanának ki, akár alkotmányi intézményeket statuálnának.

Az akkori alkotmányjog legfontosabb kérdése, t. i. a különböző szabadságú és állapotú országlakosok viszonya a királysághoz és egymáshoz, nem törvényekben, hanem szokásjogban és a király által adott privilegiumokban nyerte szabályozását, úgyannyira, hogy az ország alkotmányának állapotáról sokkal világosabb képet nyerhetünk a ránk maradt privilegiumokból, adománylevelekből, mint a fenmaradt törvényekből.

Csakhogy ezek az arany bullát megelőző időből elég csekély számmal maradtak reánk.

II. Istvántól II. Andrásig nem is maradtak ránk törvények, pedig az ország alkotmánya ezen idő alatt nem csekély változásokon ment keresztül a királyok által adott kiváltságok[1]) és immunitások[2]) következtében.

Azt lehet mondani, hogy ezen időszak alatt fejlődik ki alapja a nem hivatalviselésen, hanem kiváltságos adománybirtokon alapuló úri-rend különválásának a kisebb birtokú teljes jogú szabadoktól, a nemesektől, mint erről II. András és utódainak oklevelei már mint fennálló állapotról tanúskodnak;[3]) s a királyi szolgák — a mint magukat III. Béla[4]) óta már a nemesek is nevezik — is ekkor kezdenek nemesi renddé tömörülni.

Úgyszintén ezen időben veszi kezdetét az is, hogy a királyok nem nemes honlakosokat, kik hű szolgálataikkal erre érdemeket szereztek, minden más hatalom alól kivesznek, közvetlenül maguk alá helyeznek s azokat ily módon a nemesek sorába emelik.[5])

---

[1]) Igy III. István Illwos földét Nyitramegyében királyi jogait illető minden dézsma- és másféle haszonvételeivel együtt Bód zaladi ispán fiának, Korusnak, örökös adományként ajándékozza 1130-ban kelt oklevelével (Fejér, Cod. dipl. II. 81. l.).

[2]) III. Béla 1193-ban kelt adománylevelében Modrusmegyét Bertalan wegliai grófnak és örököseinek adja bizonyos hűbéri kötelességek mellett (Fejér, Cod. dipl. II. 219. l.).

[3]) L. Fejér: Cod. dipl. III./I. 245. l., II. 140. l., IV./III. 108. l., V./III. 353. l.

[4]) Pauler: A magy. nemz. tört. I. 433. l.

[5]) Az első nemesítés a Dekéé, III. István idejéből (Wenczel: Cod. nov. Arp. XI. 37. l.).

Imre 1197-ben Zerzovay pozsonyi várjobbágyot és utódait, a nagyjókai Farkas-család ősét, nemesíti: „ad eximiam libertatem statuentes, quod nullus Comitum, aut aliorum in eo sibi ius aliquod vindicare praesumat, verum in aula Regia tam ipse, quam sui haeredes perpetua libertate gaudeant (Fejér: Cod. dipl. II. 308. l.). Ugyancsak Imre 1204-ben nemesíti az erdélyi németek közt lakó Johannes latinust gyakorta tett szolgálataiért. (Wenczel: Cod. nov. Arpad. I. 89. l.), „tali libertate donavimus, ut tam ipse quam ipsius heredes in Aula Regia liberam habeant conservandi facultatem“, s birtokai után csakis fegyveres szolgálatra kötelezi.

Mindezt nem törvény szabályozza, hanem a kiváltságok egész serege, mindmegannyi okmányba foglalt hatalmi tény a királyság részéről, melyre a nemzet a királynak nem törvényben adott felhatalmazást, hanem erre való jogát hallgatag ismerte el.

Szent István és utódainak törvényei tehát nem voltak olyan törvények, mint a mai alkotmány törvényei, sem tartalmukra, sem alakjukra nézve.

Werbőczy szerint (H. k. II. r. 3. cz. 2. §.) „minekutána a magyarok a katholikus hitre tértek s maguknak önként királyt választottak, úgy a törvényhozásnak, mint bármely birtokadományozásnak és minden biráskodásnak hatalmát és jogát az uralkodással és kormányzással együtt az ország szent koronájának, melylyel Magyarország mindenik királyát megkoronázni szokták, joghatóságára és következésképen a mi törvényesen rendelt fejedelmünkre és királyunkra ruházták át. És így ettől fogva a királyok a törvényeket a nép összehívása és megkérdezése mellett kezdték alkotni, a mint ez korunkban is történni szokott.“

A törvény keletkezésének ez a módja azonban nem állott fenn a királyság megalapításától kezdve, s a nép megkérdezése csak néha fordult elő, de nem volt feltétlen formai követelménye a törvénynek.

A királyság megalapítása ugyanis egyidejű a kereszténység meghonosításával, a mint ezt Werbőczy is vallja. A kereszténység azonban ellentétben állott a régi szokásokkal, melyeket magának a királynak kellett megszüntetni, hogy a kereszténységet elterjeszthesse és meggyökereztethesse. Ezt pedig a király csak új jogszabályokat magukban foglaló rendelkezésekkel tehette, a melyeknek a nemzetre való üdvös befolyásáról a király hívei és egyes főbb emberek meg lehettek ugyan győződve, de a népnek, a honfoglaló elem zömének aligha tetszettek. Ennélfogva kizártnak kell tekintenünk azt, hogy a király azon rendeleteit, melyek decretumoknak, törvényeknek neveztettek, a nép megkérdezésével alkotta volna.

Hiszen a királyság megalapítása épen abban állott, hogy a nép közvetlen részvételét a közügyek intézésében már Gejza vezér mellőzte, s ezzel a főhatalom teljjét, mely eddig

a nemzetgyűlésnél volt, magához ragadta, István pedig ennek a zsarnoki hatalomnak keresztény jogi formát adott, s a királyi hatalomnak udvarát némi tekintetben részesévé tette. Szent István tehát csak az udvarában lévő előkelőket, a regalis senatust kérdezte meg az iránt, vajjon helyesli-e az általa kiadandó rendeletet, nem pedig a népet, s ezen regalis senatus alatt nem lehet országgyűlést érteni, a mint azt régibb közjogi íróink hiszik.

Szent István a Corpus Jurisba a szent király decretumának II-ik könyve gyanánt fölvett törvényeinek bevezetésében a király kizárólagos törvényhozási jogát eléggé hangsúlyozza is, mondván: „és mivel minden nemzet saját törvényei szerint igazgattatik, ezért mi is, Isten akarata szerint akarván kormányozni monarchiánkat, utánozva a régi és a mostani uralkodókat (antiquos et modernos Augustos imitantes), kijelentett meggondolással rendeljük nemzetünknek (decretali meditatione statuimus genti nostrae)“ stb.

A 19. és 27. fejezetben a Regale consilium, a 23.-ban a Primatum Conventus, a 29. és 32.-ben a Regalis Senatus, mint a melynek határozatára a rendelkezés kiadatik, említve van ugyan, de ez nem bizonyítja azt, hogy a király a nemzet megkérdezése után, azaz országgyűlésen alkotta volna e törvényeket,[1]) hanem csak azt jelzi, hogy tanácsosainak tanácsával élt.

Az első Árpád-királyoktól származó törvényeknek egyetlen eredeti példánya sem maradt ránk. Azon átírások szövegéből, melyekben ezen törvények fenmaradtak, eléggé kivehető, hogy a törvények azon időkben egyszerűen királyi rendeletek voltak, melyek általánosan kötelező jogszabályokat foglaltak magukban, melyeket a király vagy motu propio, a regalis senatus megkérdezése mellett, vagy annak a kérelmére, elfogadván javaslatait, alkotott és adott ki.

---

[1]) Marczali szerint (A magy. nemz. tört. I. 262. l. [1]) jegyz.) Szent István törvényeinek a Corpus Jurisban felvett II. könyve több ízben kiadott törvények összefoglalása egy gyüjteménybe, s az első tizennégy pont mindjárt a koronázás után adatott ki, a többi pontok később, de nem egy időben.

Ez a törvények szövegének rendszertelenségéből következtetve valószínű is.

A forma, melyben a törvény megjelent, nem lehetett egyéb, mint a királynak, mint az államhatalom legfőbb szervének, írásban kijelentett akarata, azaz más privilegiumhoz hasonló formában megjelent s pecséttel ellátott királyi végzemény, mint azt a későbbi Árpád-királyok törvényei igazolják.

Azon körülmény, hogy a Szent László törvényeinek I. könyve bevezetésében a szabolcsi szent synodusról van említés téve, mely 1092-ben a király elnöklete alatt az ország összes főpapjaival, apátjaival, előkelőivel, az egész papság és nép tanúságtétele mellett tartatott; továbbá, hogy a II. könyv 1. fejezetében a szent hegyen összejött előkelők a maguk nevében szólanak mint a törvény alkotói, s hogy a III. könyv is, melyet Büdinger Salamonnak, Marczali pedig I. Gejzának tulajdonít, ekként kezdődik: „Hoc decreverunt, hanc legen constituerunt"; vagy hogy Kálmán I. törvénykönyvének 1. fejezete ezen szavakkal kezdődik: „placuit regi communi consilio" : — legfeljebb csak megengedhetővé teszi, de nem bizonyítja azt, hogy ezen törvények valóban országgyűlésen keltek, s csak arra mutatnak, hogy a király a törvények kiadása előtt meg szokta volt hallgatni az ország főembereinek és előkelőinek tanácsát és kívánságait, vagy hogy ezek is kezdeményeztek oly határozatokat, melyeket a király is helyeselt és kiadott.

De nem tudjuk, vajjon a nép és papság mindig jelen volt-e az ily gyűléseken s ha jelen volt, mily czélból vett részt: azért-e, hogy panaszait eléadja, azért-e, hogy a király tanácsának megegyezésével hozott törvényeket meghallgassa és tudomásul vegye; vagy pedig azért, hogy a javasolt rendelkezések felett helyeslő vagy nem helyeslő magatartásával a törvényalkotásra valóban befolyjon.

De ha utóbbi okból jelent volna meg ott a nép, miért van jelenléte csupán a szabolcsi gyűlésen megemlítve? hiszen akkor valamennyin jelen kellett volna lennie.

Legvalószínűbb, hogy e gyűlések közül a szabolcsi törvénynappal egybekötött királyi tanácsülés, melyen a főpapok és az urak a királylyal tanácskoznak a teendők fölött, a nép pedig panaszait a király elé terjeszti s a király által kihirdettetett törvényeket tudomásul veszi; a többi gyűlés pedig szintén csak a főpapok és előkelők tanácsülése, azaz regalis senatus,

nem pedig — mint közjogi íróink közül többen hiszik — törvényhozó országgyülés.

Országgyüléseknek már ezen időkben is kellett tartatni, — a mint ezt több emlék igazolni látszik, — de rosszul ismeri az ezen korbeli állapotokat, a ki azt hiszi: hogy az országgyülések már ezen korban is törvényhozó gyülekezetek voltak. Ezen kor országgyülései minden valószínüség szerint határozathozatalra és azonnali cselekvésre egybesereglett fegyveres gyülekezetek voltak, melyek trónokat emelni és lerontani igen, de törvényt alkotni nem lehettek alkalmasak.

Ezen korban tehát a törvény csak királyi rendelet, mely csak moraliter erősebb jogforrás más királyi rendeletnél, de mely alól a királyok tetszés szerint kivételt tesznek, a mit akkor még nem is tekintenek törvénysértésnek, ha csak nem sért szerzett magánjogokat. Ezen kornak uralkodó alkotmányjogi forrása a szokás és a királyi kiváltság, alkotmányjogi alaptörvényeknek pedig nyomát sem találjuk.

III. FEJEZET.

A királyság III-ik századának alkotmányjogi forrásai.

A királyi hatalom Szent László és Kálmán uralkodása alatt éri el tetőpontját, II. István alatt kezdi túlkapásait, minek következtében ezen önálló erőforrásokban oly gazdag hatalom Imre uralkodása óta rohamos hanyatlásnak indul. Egyes nagyobb szellemek, mint II. Gejza és III. Béla, kiköszörülik még az e hatalom fényén esett rozsdafoltokat és az által, hogy hatalmukkal nem szeszély, hanem uralkodói bölcs belátás szerint élnek, kivívják a nemzet osztatlan elismerését; de a már megindult hanyatlást feltartóztatni ők sem képesek.

Az Imre és Endre közötti viszályok már anyagi erejét támadják meg a királyi hatalomnak, s egyes urak hatalmának veszélyes megnövekedését, a nyugati hübéres eszméknek a királyságra és a közszabadságra egyaránt veszélyes terjedését idézik elé. A királyság legnevezetesebb erőforrása, a várszervezet, II. András mértéktelen bőkezüsége folytán bom-

lásnak indul, s az András és Béla ifjabb király, majd IV. Béla és István ifjabb király közötti pártviszályok annyira megrongálják az egykor oly erős állami rendet, hogy IV. László uralkodása alatt az erős és egységes királyi hatalom helyébe már a hatalmaskodó féktelen oligarchák uralma lépett.

A mint a Szent Istvántól Imréig, épen úgy a II. Andrástól III. Andrásig terjedő időben is nem alkotmányjogi törvényhozás, hanem új szokások és az adománylevelek egész serege idézi elő a nagy változásokat, a Szent István teremtette várszervezetnek megsemmisülését, a királyi hatalom közvetlenségének megszünését, az eddig szabad és a várispán közvetítésével a király hatalma alatt álló vitézlő osztálynak, a várjobbágyok nem csekély részének egyes urak magánhatalmától való függésbe kerülését, és egyes uraknak a szegényebb nemesek feletti hatalmaskodását; holott a törvényhozás — mint látni fogjuk — épen ezek ellen irányult.

Az adományozási jognak mértéktelen gyakorlása, a tett adományok visszavonása és visszavett birtokok újra elosztogatása, mely II. András alatt rendszerré vált,[1]) egyrészről a királyi hatalom gyakorlási módjának jogszerűségébe vetett hitet, másrészről a szerzett jogok és a más szabadsága iránt való tiszteletet megerősíteni alkalmas épen nem vala, s tág kaput nyitott később a hatalmasabbak féktelenkedésének a királylyal és a kisebb birtokú nemesekkel és népeikkel, sőt az egyházzal szemben is.

Ily viszonyok között, — a királyság túlkapásainak és a kegyenczek gazdagodásának láttára — a nemzet nem bizhatta többé sorsának intézését a királyra és az urakra, a jog alakulását a szokásra, hanem új biztosíték után kellett néznie; nehogy a folyton szaporodó új szokások a régi szokásokat megdöntve, teljes fejetlenséget és jogon kívüli állapotokat idézzenek elő.

A királyi hatalom túlkapásai tették tehát szükségessé, hogy a feledékenységbe menő szokásjogi korlátok helyett a király és kegyeltjei ellen a nemzet írottjogi korlátok felállí-

---

[1]) l. Marczali H.: A magy. nemz. tört. II. 375. l. és Pauler Gy.: A magy. nemz. tört. II. 51—53. ll. és 40. jegyz.

tásában keressen védelmet; de a hol az eredeti és legtermészetesebb jogbiztosíték, az emberek erkölcsei, a benső meggyőződés és megszokottság a jogrendet és az egykori állapotokat fentartani nem képesek; ott, a hol a fennállott alkotmány épen azért indult bomlásnak, mert maga a királyság, eddig a fő államfentartó tényező és erő, tékozolta és forgácsolta el azt a hatalmat, melylyel a jogrend fentartására eddig rendelkezett: ott az az írás, a mit a király kiad és pecséttel ellát, alig lehet képes fentartani a bomlásnak indult régi viszonyokat még akkor is, ha a királynak komoly szándéka van magát ahhoz tartani és azt mások által is megtartatni.

A mikor azonban a király bőkezűsége a bajokat még inkább növeli, a hűbéri eszmék és a magánhatalmi felfogás elterjedésére még fejlesztő hatással is van; a közszabadságnak okleveli biztosítása még kevésbbé lehetett elégséges az alkotmány regenerálására s a további fejlődés megakasztására.

A türhetetlen állapotok mégis arra kényszerítették a nemzet java részét, hogy a bomladozó szervezet regenerálását és a régebbi szokásjogi elemeknek állandósítását megkisértsék írásbeli biztosítékkal körülbástyázni.

Így született meg azután az 1222-ik évben országgyűlésre egybesereglett nemesség követelésére az a híres oklevél, melyet a király aranypecséttel ellátva, — a miről az arany bullának neveztetett el, — privilegium alakjában adott ki, de a melyben nem egyeseknek biztosított kiváltságokat, hanem saját hatalmának korlátait állapította meg, az ország szabad lakosainak szabadságát biztosította, szóval az alkotmány alapelveit magukban foglaló rendelkezéseket adott ki írásba foglalva.

Az arany bulla az első kisérlet arra, hogy a szokásjognak még emlékben élő elvei alapján az alkotmány reformáltassék és oklevélbeli biztosítékkal ellátassék. De hogy ez a kisérlet mennyire gyarlónak bizonyult, azt az arany bulla és az ezt követő s hasonló tényezők közreműködése mellett kiadott oklevelek, mint az 1231-ik évi, az 1267-ik évi, 1290-ik évi és 1298-ik évi törvények végrehajtásának története bizonyítja.

Ezen oklevelek, mint törvények, alkotmányunknak tartalmilag új, eddig még nem létezett írott jogforrásai. Mert bár

megjelenésük formája a királyi privilegium, ettől abban mégis különböznek:

Először, hogy a privilegium csak egyeseknek vagy egyes néposztályoknak avagy vidékeknek külön jogait szabályozzák, (mint pl. II. András 1222-ik évi decretuma, mely az egyháziak kiváltságait foglalja magában, vagy a szászok részére 1224-ben kiadott kiváltságlevél); holott előbbiek az ország minden rendű és állapotú lakosaival foglalkoznak és oly rendelkezéseket is tartalmaznak, melyek az ország közviszonyait szabályozzák.

Másodszor abban, hogy a kiváltságlevél nem az országgyülés kezdeményezésére jön létre, hanem a bárók tanácsával akár proprio motu, akár a kiváltságot nyerők kérelmére; — holott az előbb említett oklevelek az országgyűlésre egybesereglett főpapok, urak és nemesek kivánságára, tehát az országgyűlés megegyezésével adattak ki.

De ezen oklevélbe foglalt törvények és más kiváltságlevelek között azon korban még nem oly éles a különbség, mint azt sokan a jelenkor közjogi írói közül föltüntetik; mivel azoknak nem azon körülmény ad a kiváltságlevélnél nagyobb erőt, hogy azt a király az országgyűlés megegyezésével adja ki, hanem a nagyobb erő biztosítására maga az oklevél tartalmaz valamely biztosítékot.

Igy az 1222. évi arany bulla a nádornak teszi kötelességévé, hogy az ott foglaltaktól a királyt eltérni ne engedje s az ország püspökeit, urait és nemeseit ellenállásra hatalmazza fel, ha a király a bulla rendelkezéseit megszegné. Az 1231. évi törvényben az esztergomi érsek kiátkozási joga lép a fegyveres ellenállási jog helyére és a király és fiai az okmány rendelkezéseinek megtartását esküjökkel igérik. Az 1267. évi és IV. Béla által kiadott oklevél ugyanezen biztosítékkal van ellátva, s III. András 1290. évi oklevelének szintén a király által letett eskü van hivatva önkényű megváltoztatása ellen biztosítékot nyujtani. Végre III. Andrásnak 1298. évi oklevelében is (VI. és XLI. art.) említés van téve a kalocsai érsek által a főpapok megegyezésével kimondandó egyházi átokról, mint az oklevél betartásának biztosítékáról.

Csakhogy nem csupán az országgyülés megegyezésével kiadott királyi oklevelek tartalmaznak ily biztosítékokat, s elő-

fordult az is, hogy a király valamely rend kiváltságainak biztosítására kiadott oklevelének megtartására is esküt tett, mint pl. az 1233. évi szent István-napján az egyház szabadságainak biztosítására kiadott aranypecsétes kiváltságlevelében;[1]) és így az országgyűlés megegyezésével kiadott oklevelek és a tulajdonképeni kiváltságlevelek között a lényegesebb különbség nem abban rejlett, hogy az előbbiek erősebbek az utóbbiaknál, hanem abban, hogy az előbbiek országos ügyeket, az utóbbiak pedig csak egyes osztályok vagy személyek különjogait szabályozták.

De különböztek ezen, törvényeknek nevezett oklevelek a Szent-István, Szent-László és Kálmán törvényeitől is, és pedig két dologban:

1. a régebbi törvények nem országgyűlésen alkottattak, hanem a királyi tanácsban, tehát a nép kizárásával; a most említettek alkotásában ellenben az ország teljes jogú szabad lakosai kezdeményező részt vettek, azok az ő kivánságukra és az általuk kívánt biztosítékok mellett adattak ki;

2. a régi törvények közviszonyokat szabályoznak ugyan, de nem alkotmányjogi, hanem büntetőjogi és igazgatási kérdéseket, s imperative csak az országlakosokkal szemben szólanak; míg ellenben a most említett törvények ott is, a hol büntetőjogi vagy közigazgatási rendelkezéseket tesznek, alkotmányjogi természetűek, mert a király jogait korlátolni, őt kötelességének teljesítésére mintegy utasítani akarják.

Az országos ügyekkel foglalkozó s az országgyűlés megegyezésével kiadott oklevelek azonban a szó legszorosabb mai értelmében véve mégsem voltak törvények, vagyis oly írásba foglalt állami akarat, mely minden más írásba foglalt jognál erősebb jogot alkot, mivel különös formában, a nemzet és király megegyezésével jött létre; hanem az országgyűlés kivánságára, vagy az ott hozott határozatok alapján kiadott királyi rendeletek, melyeknek csak moralis ereje volt nagyobb, mint más oly királyi rendeleteké, melyek országgyűlésen kívül keltek, vagy bármely kiváltságlevélé, mely esküvel van megerősítve.

---

[1]) Fejér Cod. dipl. III./II. 326. l.

E korban tehát, ha szólhatunk is az alkotmány alapelveiről s ha beszélhetünk is törvényekről, nem szólhatunk az alkotmány alaptörvényeiről: mert — a mint ki fogjuk mutatni — ezen királyi decretumok, a miket ma törvényeknek nevezünk, mert a mai alkotmány szempontjából és Werbőczy meghatározása értelmében a törvény alaki követelményeinek megfelelnek, minden biztosíték mellett, melylyel elláttattak, csak annyi erővel bírtak, mint bármely más királyi oklevél, s végrehajtva vagy érvényben azon korban csak rövid ideig, állandóan pedig soha sem valának, legfeljebb egyes rendelkezései szokás útján érvényesültek.

IV. FEJEZET.

Az arany bulla létrejövetele és tartalma.

A midőn II. András király jeruzsálemi útjából visszatért, az országban üres kincstárt és teljes fejetlenséget talált. Maga a király III. Honorius pápához írt levelében[1]) az ország állapotáról a következőket írja: „Midőn Magyarországba megérkeztünk, megtudtuk, hogy még sokkal borzasztóbb gonoszságokat követtek el, még pedig egyháziak és világiak egyaránt, mint a minőket eddig hallottunk, a melyeket és a milyeneket a mi írásunk által sohasem akarnánk szentséged előtt ismeretessé tenni. Mert azt hiszszük, hogy az elkövetett gonoszság nagysága miatt azok eddig sem maradtak titokban előtted. Szentséged is tudta, hogy midőn Magyarországba érkeztünk, Magyarországot annyira elszegényedve, feldúlva, és a kincstár összes jövedelmeitől megfosztva találtuk, hogy azon adósságainkat, melyeket zarándoklásunk alatt kötöttünk, sem vagyunk képesek kifizetni, sem országunkat tizenöt éven belől a régi állapotba visszahelyezni.“

Mindazonáltal Endre mitsem tett az ország szomorú állapotának enyhítésére vagy megjavítására, hanem tovább is folytatta mértéktelen adományozásait. Fényesebb udvart tartott, mint bármely elődje, minek oka részben fényűző hajlamaiban,

[1]) Fejér: Cod. dipl. III./I. 251. l.

részben abban keresendő, hogy épen ezen korban a fényűzés Európaszerte nagyobb mérveket öltött, s a magyar király ebben a többi udvarok megett elmaradni nem akart.

Ha ehhez hozzáveszszük azt, hogy a várföldek és egyéb királyi jogok eladományozása, mely uralkodása alatt különös mérveket öltött, a királyi jövedelmeket jelentékenyen csökkentette: könnyen érthetők lesznek a király örökös pénzzavarai, s kincstárának üressége.

Ezen időben a pénzgazdaság már eléggé ki volt fejlődve és így az ország financziális helyzetének azok váltak uraivá, a kik mint üzérek, kereskedők, nagyobb pénzkészlettel birtak. A magyar faj főképen fegyverforgatással s a föld mívelésével foglalkozott, a kereskedelem iránt pedig nem volt érzéke. Már a beköltözéstől fogva izmaeliták kezében volt az ország kereskedelme és így a készpénz is náluk volt nagyobb készletben.

Már az előző korban is az izmaeliták, másként saracenok, szerecsenyek és részben a zsidók voltak a magyar királyok bankárai, ezek szereplésének tehát most, mikor a király a kölcsönökre különösen rá volt szorulva, természetszerűleg előtérbe kellett lépni, hiszen különben is ők voltak a királyi pénzjövedelmek kezelői. Ezek tehát a királynak adott előlegek fejében kamatostúl akartak pénzükhöz jutni, s a mit a királyon meg nem vehettek, azt az adózó népen hajtották be.

Hogy az izmaeliták gazdálkodásának végeszakadjon, az ezt előidéző okok megszüntetéséről, azaz arról kellett gondoskodni, hogy a királyság elajándékozott jövedelmei visszakerüljenek a királyi kincstárba. Az eladományozott várföldek visszaszerzésére több oldalról is szorították a királyt, s a pápa is erélyes föllépést követelt. A sok oldalról jövő buzdítás következtében megindult a várföldek visszavételére irányuló mozgalom.

Ez azonban alig lehetett népszerű azok körében, kiknek vagyona legnagyobbrészt a király adományaiból gyarapodott, s most már senki sem látta biztonságban birtokát, vagyonát.

Az urak korlátolni akarták a király hatalmát, hogy ők lehessenek a hatalmukba került terület örökös urai. Ezek tehát hatalmi korlátokat akartak a királyság elé állítani. A nemesség

zöme függetlenül akart az uraktól élni, nem ismerve maga felett más urat, mint a királyt. De mivel a királynak az adományozás körül véghezvitt visszaélései idézték föl a nemesi szabadság veszedelmét, a nemesség szükségét látta annak, hogy a királyi hatalom anyagi ereje föntartassék, de e hatalom maga jogi korlátokkal szabatosan körülhatároltassék.

Az egyház, a vele szemben esett sérelmektől eltekintve, főképen a nem-keresztényeknek, t. i. az izmaelitáknak és zsidóknak keresztények felett gyakorolt hatósága miatt volt elkeseredve, és így az ország minden állapotú szabadjai egy pontban, t. i. a királyi hatalom korlátolásának szükségességében megegyeztek, noha a módokban egymástól el is tértek.

A király az ellene és az országlakosok közt egymás ellen támadt általános elégedetlenség okait megszüntetni képtelen vala, a miért az ország oly fölfordult állapotba jutott, hogy azon maga a nemzet akart segíteni.

Emlékeink nem adnak arra nézve biztos fölvilágosítást, hogy minő alkalommal adta elő az ország egybesereglett szabad lakossága azon követeléseit, melyek szerint az ország közállapotait rendeztetni kivánta. Lehet, hogy az évenként tartatni szokott törvénynapra egybesereglett nemesség állott elő kivánságaival. Lehet, hogy a király az összes nemességet országgyűlésre hivta egybe s ott állapíttattak meg az ország közállapotainak javítását czélzó rendelkezések.

Az általános hit ma az, hogy az 1222-ik évben közönséges, azaz az összes nemesség részvételével végbement országgyűlés tartatott, melyen az ország közállapotainak javításáról tanácskoztak.

Ez a hit lehet a valóságnak megfelelő, lehet, hogy az csak később keletkezett, annyi azonban tagadhatlan tény, hogy II. András 1222-ben az ország nemeseinek követelésével (vagy mint maga az oklevél mondja, könyörgései és kérései következtében) adta ki azt a hires oklevelet, melyben az országlakosoknak szent Istvántól származtatott szabadságait helyreállítja, illetőleg biztosítja s az ország fölzavarodott közállapotait rendezni akarja, s melyet aranypecsétjével látott el, a miért azt aranybullának nevezik.

Hogy ezen alkalommal az országnak méltóságot nem viselő nemessége volt azon főtényező, a melynek kezdeményezésére a bulla kiadatott, azt nemcsak a bulla bevezetése, hanem annak egész tartalma tanúsítja, mert épen ezen nemesség szabadságai azok, melyekre nézve a bulla legtöbb intézkedést foglal magában.

Az 1222-ik évi arany bulla tehát a nemzet zömének, a hivatalt nem viselő nemességnek alkotása, s akár formális országgyűlésen, akár törvénynapokon, akár más alkalommal terjesztette elő a nemesség azon kivánságait, melyek a bulla tartalmát adták, tény az: hogy *a bulla a két alkotmányjogi tényező, a nemzet és a király megegyező akaratának eredményeül tekintendő, és így mindazon kellékeknek megfelel, melyeket mai alkotmányunk is megkiván arra, hogy az törvénynek tekintessék.*

Az arany bullának, bár az két példányban állíttatott ki, egyik eredeti példányát sem birjuk.

De azon későbbi átirások, melyek a bullának nagy Lajos, Mária és Mátyás által történt kiadása alkalmával készültek és ránk maradtak, annak hiteles szövegét megállapíthatóvá teszik.

Az arany bulla, külső alakját tekintve, teljesen hasonló a királyaink által ezen időben kiadatni szokott más kiváltságlevelekhez. Maga a király beszél benne, akár csak a szászok vagy az egyház részére kiadott oklevelekben.

A bevezetésben a király a bulla létrejövetelét és annak indokait a következőkép adja elő:

„A szentháromság és oszthatlan egységének nevében. András, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szerborszság, Galiczia, Lodoméria királya. Minekutána úgy országunk nemeseinek, mint másoknak is a szent István király által létesített szabadsága némely királyok hatalmaskodása által, — kik olykor saját haragjuk folytán állottak boszút, olykor a rosszindulatú vagy önhasznukat néző emberek hamis tanácsára hallgattak, — több tekintetben megkisebbíttetett; maguk a mi nemeseink gyakorta ostromolták felségünket és elődeinknek, az ő királyaiknak füleit országunk helyreállitása iránt könyörgésükkel és kérésükkel. Mi tehát

kérelmüknek mindenben, a mint tartozunk, eleget akarván tenni, különösen mivel ezen alkalommal köztünk és köztük gyakran már nem csekély keserűségek támadtak (ad amaritudines non modicas processum est), a mit, hogy a királyi tisztesség teljesebben fentartassék, illik elkerülni, mivel ez senki más által jobban nem eszközölhető, mint általuk, megadjuk úgy nekik, mint országunk más embereinek a szent király által megadott szabadságot, és más, a mi országunk állapotának helyreállítására tartozókat üdvösen a következőket rendeljük."

A bullában tehát a király a maga nevében beszél, engedélyez és rendelkezik, mint önjogú hatalom birtokosa; de bevallja, hogy nem saját jószántából, hanem kényszerűségnek engedve.

Az elődökre való hivatkozás arra engedne következtetni, hogy a király a nemességnek nem valamely határozott föllépése következtében, hanem egyesek által már régóta hangoztatott panaszok folytán adja ki a bullát, és így az nem egy országgyülés határozata, hanem merő királyi kegy, melyre a király épen most határozta el magát. De ha meggondoljuk azt, hogy a bulla egy alapgondolattól van áthatva, és ez az, ***hogy a fejlődés új iránya megakasztassék és a királyi hatalom jogszabályokkal korlátoltassék:*** akkor be kell látnunk, hogy az nem lehetett egyesek különböző időben előadott panaszának, hanem csakis tömegek határozott irányú s egyidejűleg véghezvitt, — ha nem is erőszakos, — de követelő fellépésének eredménye.

A bullában megerősített szabadságok szent Istvántól származóknak mondatnak. Vajjon az arany bulla valóban a szent István létesítette alkotmányt állítja-e vissza, azt ma bajos eldönteni. Mert hogy miben állottak a szent királyok adta szabadságok, arra nézve hiteles adataink nincsenek.

Szent István törvényei ugyanis ezzel a tárgygyal, t. i. a különböző állapotú emberek szabadságának meghatározásával alig foglalkoznak, a tőle fenmaradt oklevelek pedig csak concret eseteket szabályoznak. Ha meg volna a szent István legendájának nevezett okmány, melyről nagy Lajos tesz említést, bizonyára több világosság derülne erre a kér-

désre. A szent király legendája azonban már nagy Lajos korában elveszett és így nem tudjuk megállapítani, hogy az mely korból származik. Valószínű, hogy az nem szent István oklevele, hanem későbbi alkotás. Erre enged a *„legenda“* szó is következtetni, mert az azt fejezi ki, hogy az írás szóbeli hagyományok alapján későbbi korban állíttatott össze. Erre enged következtetni az is, hogy nagy Lajos, a ki azt kikerestetni parancsolá, azon kérdésre akart választ kapni, hogy minő szabadságban kellessék lakni a krakói vár nemes jobbágyainak. A legendának tehát oly korban kellett készülni, a mikor már nem a származás, hanem a terület volt irányadó arra, hogy ki milyen szabadsággal éljen. Ez pedig későbbi keletű, mint szent István kora.

Némelyek, mint Szlemenics, annak igazolására, hogy ez ország lakosainak szabadsági viszonyai már szent István korában akként voltak megállapítva, mint a hogy azok az arany bullából szemünk elé tűnnek, magára az arany bullára és későbbi oklevelekre hivatkoznak.[1])

Ez azonban nem elfogadható bizonyíték, mert 200 évvel későbbi tényeket egykorú bizonyítékok támogatása nélkül feltétlen érvényűeknek elfogadni nem lehet. A bulla bevezetése és a Szlemenics által felhozott oklevelek csak azt bizonyítják, hogy a XIII-ik században az volt a hit, hogy az országlakosok szabadsági viszonyai szent István által állapíttattak meg akként, a mint azok a bullában és más későbbi oklevelekben is kifejezésre jutnak.

Legvalószínűbb az, hogy a szent István által létesített szabadsági viszonyok felőli meggyőződés épen úgy történelmileg fejlődött, mint azok az állapotok, melyek a szabadságot veszélyeztették és a király hatalmának írott jogszabály által való korlátozását szükségessé tették.

Egy azonban bizonyos és úgy szent István, mint Kálmán törvényeiből is bebizonyítható, és ez az: hogy a szent István-féle alkotmány szerint az ország egész területén a király az egyháziak, a világi szabadok és a szolgák felett egyaránt

---

[1]) Szlemenics: Törv. története. A magyar tudós-társ. évkönyvei VI. k. II. oszt. 88. l.

közvetlen — bár nem közvetlenül gyakorolt — hatalommal bírt, azaz az ő hatalma valóságos monarchiai közhatalom vala, melynek mindenki egyaránt alá volt vetve. A teljesen szabadok ugyanis — *servientes regis, milites, néhol nobiles* — közvetlenül, az ország többi szabad lakosai pedig közvetve, de az ország valamennyi szabad lakosa királyi hatóság alatt állott, s magánhatalom alatt csak az egyesek tulajdonát képező szolgák állottak, kik azonban szintén alá voltak vetve a királyi hatalomnak, a mennyiben azok helyzetének és jogviszonyainak általános szabályozása által ezek felett is érvényesült a királyi hatalom.

Az arany bulla idejében azonban a királynak ezen közhatalma már több oldalról meg volt támadva. Az egyházak és később egyes urak részére egyes területek felett adományozott immunitási kiváltságok és exemtiók, és a váraknak, várföldeknek és az ezzel járó hatósági jogoknak örökös birtokként történt eladományozása ugyanis egyes területeket és az ezen lakó nem nemes szabadokat is kivonták a király és tisztviselői közvetlen hatósága alól és a birtokosok örökletes magánhatalma alá juttatta őket.

Ilyképen a nyugati hűbériség eszméi mindinkább tért hódítottak a magyar alkotmányban, s a közhatalmi királyság teljhatalmán támadt résekbe nem a teljesjogú szabadok, azaz a nemesek önkormányzata, sem a nemzet egységes összakarata, hanem a nyugati hűbéresek önállóságára, egyéni szabadságára törekvő nagybirtokú hatalmasok magánhatalma kezdett betolakodni, teljes megsemmisüléssel fenyegetve a magyar királyság közhatalmi természetét, nemkülönben a királyi tisztviselők hatósága alatt álló várjobbágyoknak, sőt a kisebb birtokú nemességnek szabadságát is.

Ez a fejlődés az arany bulla idejében még csak csirájában volt, de árnyékát már előrevetette azon egyes esetekben, melyek már jelezték a bekövetkezhető állapotokat.

Ez a kisebb birtokú nemesség, mely legtöbbet veszthetett az új irányú fejlődés által, legnagyobbrészt a teljes egyéni szabadsághoz szokott honfoglaló ősök büszke utódaiból állott, kik csak egy urat akartak ismerni maguk felett, — a királyt, egy kötelességet, — a király és a haza szolgálatát.

Ezek tehát nem engedték büszke nyakukat idegen országokból bevándorolt jövevények jármába hajtani.

Igen érthető tehát ezen nemességnek nagyfokú fölháborodása, a mikor látta, hogy a magyar alkotmány eredeti alapjai, — melyeket a szent király, idegen minta után ugyan, de azért mégis a magyar nemzet szellemének megfelelően vetett meg, — ingadoznak, s szabadsága és vagyonának épsége nemcsak a király, hanem az egyes urak, sőt a király cselédei részéről is komolyan fenyegetve van.

Ezért zúdultak fel tehát az ország nemesei s követelték az eredeti szabadságok visszaállítását, a személyes szabadság biztosítását, a királyi hatalom korlátozását és az ország közállapotainak rendezését.

Az arany bulla tehát először az ország szabad lakosainak személyes szabadságát akarja azon állapotban visszaállítani, a melyben az szent István idejében állott; másodszor az ezen szabadság veszedelmére lábrakapott újabb szokásokat, melyek a hűbériség elveit kezdték alkotmányunkban meghonosítani, akarta megszüntetni; harmadszor a király jövedelmeit és közhatalmát biztosítani, de az összességgel szemben korlátolni; negyedszer az ország közviszonyait, különösen a törvénykezést és a közterhekben való részvételt kivánja rendezni s az e téren lábrakapott visszaéléseket megszüntetni.

Az arany bulla ezekhez képest különböző jogszabályokat tartalmaz, s nem csupán alkotmányjogiakat, hanem közigazgatási és magánjogi szabályokat is, mert hiszen azon korban az alkotmányjog a közigazgatási és magánjoggal még teljesen össze volt forrva, nem úgy, mint manapság.

„*Rendeljük* — mondja az I. czikk, — *hogy évenként a szent király ünnepét — hacsak terhes ügyek közbejövetele, vagy gyöngélkedés által akadályozva nem lennénk — Fehérvárt tartozunk megünnepelni. És ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül ott lesz helyettünk és a mi képünkben az ügyeket meg fogja hallgatni, és az összes nemesek (servientes), a kik akarnak, ott szabadon összejöhessenek.*“

Ezen czikk nem országgyűlésekre, hanem a székesfehérvári törvénynapokra czéloz, melyek évenként voltak tartandók, hogy a király, mint az igazság forrása, a panaszokat meghallgassa.

azokból az ország állapotáról lehetőleg személyesen szerezzen meggyőződést, és a szabad lakosok jelenlétében, esetleg a közóhaj szerint lásson törvényt, oszszon igazságot; ha pedig jelen nem lehet, a nádor útján mindenről értesülhessen.

A nádorság itt már mint országos közhivatal tűnik föl, kinek hatósága kiterjed mindazon világiakra, a kikre a király hatalma, tehát a nádor a nemzetnek országos bírája a király képében, de már nem csupán az ő udvarában.

A mi a nádori méltóság közhivatali minőségét illeti, ez nem lehet a szent István-féle alkotmány intézménye, hanem történeti fejlemény, mely a magyar nemzeti szellem szüleménye. A szent István Comes palatii-ja vagy Comes Palatinusa nem volt országos közhivatalnok, hanem udvari tisztviselő, ki még szent László idejében is csak a király udvarában ítélhetett nemesek felett, otthon pedig csak a király cselédei, az udvarnokok és azok felett, kik önként hozzá fordultak.[1]) A XIII. század nádora ellenben már az ország bírája, és így a szent István létesítette udvari méltóságból a nemzeti szellem már ekkor kezd oly közhivatalt formálni, mint a minő az ősalkotmány gyulája vagy kharkánja lehetett. A fejlődés ezen irányban csak a XV. században, Mátyás alatt — a mikor a nádor hatáskörét szabályozzák, — vagy még később, II. Lajos alatt, — a mikor a nádor elmozdíthatlanságát is kimondja a törvény, s így ezen méltóságot, melyre a király és a nemzet egyetértő bizalma emel valakit, a királytól is függetleníti — nyer befejezést.

Az arany bulla tehát — ebből láthatólag — nem a szent István alkotmányát állítja vissza, hanem a magyar alkotmányi felfogást emeli érvényre, azon hitben, hogy annak szent István korában ilyennek kellett lennie.

„Akarjuk azt is — mondja a II. czikk — ***hogy sem mi, sem utódaink bármikor a nemeseket (servientes) valamely hatalmasnak kedveért el ne fogják vagy tönkre tegyék, ha csak előbb idézve és bíróilag elmarasztalva nem volnának.***"

Azon időben az állam teljesjogú polgára az országos nemes volt és így a törvény főképen annak személyes szabad-

[1]) Szt. László III. decr. 3. fej.

ságát védelmezte. Mivel pedig gyakorta előfordult, hogy a király saját haragjának kielégítése, vagy kegyenczei kedvének keresése miatt nemeseket is elfogatott és bebörtönöztetett, a nélkül, hogy arra az elfogott valamely büntetendő cselekmény elkövetése által alapot szolgáltatott volna; az arany bulla ezen czikke a nemes személyes szabadságát a király önkénye ellen védelmezi, kizárván minden praeventiv — hogy úgy mondjam, rendőri — intézkedést, mely a személyes szabadság megsértésével jár, s egyedül a bírói úton nyilvánuló repressiv intézkedéseket engedvén meg a közrend fentartására.

A III-ik czikk így szól: *„Továbbá a nemesek szolgáló népeitől* (supra praedia servientium) *semminemű adót, sem szabad dénárokat nem szedetünk, sem házaikba, sem falvaikba nem szállunk, hacsak nem hivatunk, sem maguknak az egyházaknak népeitől nem szedetünk semmiféle adót."*

A praedium szó itt nem birtokot, hanem a nemes birtokán tartózkodó és így az ő hatóságának alávetett szolganépet jelent. Minthogy ezen szolgák a nemes tulajdonában voltak, megadóztatásuk egyértelmű volt a nemesek megadóztatásával. Épen így az egyház megadóztatásának tekintették népének megterhelését is. Továbbá meg lehetett állapitva az is, hogy kik tartozzanak a királynak és kíséretének szállásadással s a nemesek ezzel nem tartoztanak. De a királyok az ezen közterhek alól való mentességet nem vették figyelembe s önhatalmúlag adóval terhelték a nemesek népét és szállásadással a nemeseket. Ez ellen akarta tehát a törvény a nemeseket és az egyházat megvédeni.

De ezen czikk szövege hiányos, mert a nemesek szolganépe nem volt minden körülmények közt adómentes, hanem voltak köztük adókötelesek is; az adómentesek pedig csak a nemes akarata ellenére nem voltak megadóztathatók, épen úgy, mint a hogy a nemeshez csak annak akarata ellenére nem lehetett a királynak megszállani.

A IV-ik czikk magánjogi szabályt tartalmaz, mondván: *„Ha valamely nemes fiúörökös hátrahagyása nélkül hal el, a birtok negyedrészét leánya tartsa meg, a többiről, a mint akar, rendelkezzék. És ha halál által megelőztetvén, nem rendelkez-*

hetnék, legközelebbi atyafiai kapják, s a király csak úgy fogja kapni, ha atyafiai egyátalán nem lennének."

De ezen czikknek is van alkotmányjogi vonatkozása, a mennyiben a nemesi birtok, mint a nemesi jogok gyakorlásának és a köztevékenységnek alapja, államjogi jelentőséggel birt.

Az V-ik czikk így szól: „***A várispánok (Comites parochiani) a nemesek birtokain tartózkodó népek felett ne bíráskodjanak*** (praedia servientium non discutiant), ***csakis pénzhamisítási és tizedsikkasztási ügyekben*** (nisi causas monetarum et decimarum). ***A várispánok udvarbírái egyedül csak váruk népei felett bíráskodjanak. A tolvajok és rablók felett a királyi bilochusok (billogosok) biráskodjanak, de csak a várispán szine előtt.***"

A praedium itt sem földbirtokot, hanem a nemes vagyonához tartozó szolganépet jelent. Ezek felett épen úgy, mint minden más büntettes felett csak királyi tisztviselő, — mert hiszen a várispán is, a billogos is az volt — ítélhetett, tehát a büntető bíráskodás e szerint nem illethetett magán egyént, hanem csak királyi tisztviselőt. Ezen pont a magánhatalom ellen foglal állást, s a nem nemeseket is védi a magánboszu vagy önkény ellen, melyre a büntető bíráskodást gyakorló hatalmaskodó magánegyének esetleg vetemednének. De más részről polgári perekben biztosítja a nemes úri hatóságát az ő szolganépei felett a várispánok hatáskörkiterjesztési törekvései ellen.

A VI. czikk a szent László törvényén alapult azon régi szokást akarja megszüntetni, mely szerint a nép közös esküvéssel egyeseket tolvajnak kiáltott ki, mondván: „***Továbbá a nép közös esküvéssel tolvajnak senkit ki ne kiálthasson, a mint szokták vala.***"

A VII. czikk felette fontos államjogi tartalommal bír, a védkötelezettséget szabályozván, a miért azt eredeti latin szövegben is közöljük:

„***Si autem Rex extra regnum exercitum ducere voluerit, Servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius. Et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiat Si vero ex adversa parte exercitus venerit super regnum, omnes***

universaliter ire teneantur. Item si exercitum extra Regnum ducere voluerimus et cum exercitu iverimus, omnes, qui comitatus habent pro pecunia nostra nobiscum ire teneantur."

Ezen czikk határozottan különbséget tesz védelmi és támadó hadjárat között. A honvédelmi kötelezettség általános, azt minden nemes saját költségén tartozik teljesíteni, mert a haza védelme nemzeti ügy. A támadó hadjárat ellenben a nemzetet közvetlenül nem érinti, és így abban csak azok tartoznak részt venni, a kik állapotuknál fogva a király követésére minden körülmények között kötelezve vannak, az ő állandó katonaságát alkotják, vagyis a várjobbágyok, a nemesek közül pedig csak azok, a kik mint nagybirtokosok, fegyveres kisérettel rendelkeznek, de utóbbiak csak a király költségén és csak akkor, ha a király is a sereggel megy.

Ezen szavak: „Si autem Rex extra Regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia ipsius",— kétséget hagynak fenn az iránt, vajjon a nemes zsoldért tartozik-e részt venni támadó hadjáratban, vagy pedig tetszésére van-e bízva.

A szöveg szószerinti értelme a mellett szól, hogy a nemes zsoldért köteles követni a királyt, csak a saját költségén nem. De ezen czikk folytatása arra enged következtetni, hogy a nemes támadó hadjáratban való részvételre egyáltalán nem kényszeríthető. A későbbi törvények szövege is az utóbbi mellett bizonyít.

Ezen mondatot: „Et post reversionem iudicium exercitus super eos non recipiat", — némelyek, mint Kossutány[1]) és Pauler[2]) akként értelmezik, hogy a király visszatérve a hadjáratból, ***nemeseken hadbirságot ne vegyen.*** Szlemenics[3]) akként értelmezi, hogy a nemesek visszatérte után a sereg felettök ne itéljen; Marczali[4]) akként, hogy ha a király visszatér, ***ne állítsa a nemeseket hadbiróság elé.***

Nézetünk szerint ez a mondat szorosan összefügg az előző mondat alanyával és azon nemesekre vonatkozik, kik a

[1]) Magy. alk. és jogtört. I. 130. l.
[2]) A magy. nemz. tört. II. 102. l.
[3]) Törv. tört. Magy. tudóstárs. évkönyvei VI. köt. II. oszt. 153. l.
[4]) A magy. nemz. tört. II. 398. l.

királyt a hadjáratba követni nem tartoznak. Ennek tehát az volna az értelme: *hogy azon nemesek, kik a királyt külföldi hadjáratra nem követték, ezért a judicium exercitussal, vagyis azoknak büntetésével, a kik hadi kötelezettségüknek eleget tenni vonakodnak, nem sujthatók, meg nem birságolhatók.*

A VIII. czikk így szól: „*A nádor országunk minden embere felett különbség nélkül itéljen. De a nemesek azon pereit, melyek fejvesztésre vagy jószágkobzásra szólanak, a király beleegyezése nélkül végre ne hajthassa. Biróhelyettesei pedig ne legyenek, csak egy az ő curiájában.*“

A nádori méltóság országos főhivatali jellegéről már fennebb szólottunk, a miért is ezen czikknek alkotmányjogi jelentőségét fejtegetni feleslegesnek találjuk. Itt ismét csak az jut kifejezésre, hogy a nádor hatásköre olyan természetű, mint a királyi hatalom, azaz kiterjed az ország minden rendű s állapotú lakosára.

„*A mi udvarbiránk* — mondja a IX. czikk — *a míg curiánkban van, mindenki felett itélhet, s a megkezdett pert bárhol be is fejezhesse (végrehajthassa). De a míg magánbirtokán időzik, se feleket ne idézhessen, se pristaldust ne adhasson (birói hatalmat ne gyakorolhasson).*“

Ezen czikk azon kornak egy oly biráskodási intézkedése, mely azt akarja kifejezni, hogy az országbiró még nem az ország önálló birája, mint a nádor, hanem csak a király képviselője a birói teendőkben.

A X. czikk nem tartalmaz alkotmányjogi alapelvet s legfeljebb annyiban érdekes, hogy a magyar felfogást, mely szerint az apák érdemei a fiukban is megbecsülendők s megjutalmazandók, kifejezésre juttatja s annak figyelembevételét a királynak is kötelességévé teszi, mondván:

„*Ha valamely méltóságviselő jobbágy a háborúban elesik, fia vagy fivére megfelelő méltósággal adományoztassék meg. És ha valamely nemes ugyanily módon hal meg, fia, a mint a királynak tetszik, kapjon adományt.*“

A XI. czikk azon, a magyarokat nem csekély mértékben sértő eljárásnak a kifolyása, hogy a királyné idegen rokonai magas méltóságokra emeltettek s miattok érdemes honfiak mellőzteték. Ez ellen az ország tanácsában keres a törvény

biztosítékot, mondván: „*Ha idegenek, már mint előkelő emberek, az országba jönnek, az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.*“

A XII. czikk azon büntetőjogi elvet mondja ki, hogy senki hozzátartozójának bűneért nem sujtható. Szövege ez: „*Az elhaltaknak vagy halálraitélteknek, vagy akár perdöntő párbajban, akár egyéb oknál fogva pervesztteseknek feleségei hitbérüktől meg ne fosztassanak.*“

A XIII. czikk a nagy uraknak a szegények fosztogatását tiltja, mondván: „*A méltóságot viselők úgy kövessék a királyi curiát, vagy ha bárhová is utaznak, hogy a szegényeket el ne nyomják, ne fosztogassák.*“

Az arany bulla tehát nemcsak a nemességnek, hanem az összes honlakosoknak önkény elleni védelméről gondoskodik, a mint ez más czikkeiből is kitűnik.

Igy a bulla a vár népeit is meg akarja védeni a király tisztviselőinek, a várispánoknak önkénye ellen s e czélból a nemzet befolyást követel a királyi tisztviselők ellenőrzésére, mert az ispán nem a király magánhivatalnoka, hanem közhivatalnok, épen úgy a vár és kerülete nem magánbirtok, hanem honvédelmi alap. A XIV. czikk tehát kimondja: „*Hogy ha valamely ispán magát hivatalának minősége szerint tisztességesen nem viselné, vagy megrontaná várának népét, e miatt elmarasztaltatván, az egész ország szine előtt méltóságától csúfosan fosztassék meg s az okozott kárt tartozzék megtériteni.*“

A XV. czikk így szól: „*A lovászok, pecsérek és solymárok ne merészeljenek a nemesek falvaiban megszállani.*“

Ezen czikk véget akar vetni a király cselédei részéről a nemesekkel szemben bizonyára nem ritkán tapasztalt erőszakoskodásoknak, kik olyankor, midőn a király vadászni ment, nagy számmal követték az udvart s pusztították a nemesek falvait, gazdaságát.

A XVI. czikk a hűbériség elvének mond ellent, midőn kimondja: „*Egész ispánságokat vagy bárminő méltóságokat magánbirtokul (in praedia seu possessiones) soha sem fogunk adományozni.*“

Királyaink ugyanis már III. Béla, de sűrűbben csak II. András óta kezdették gyakorlatba venni egyes váraknak és

tartozékaiknak az ispánsággal együtt örökösen való eladományozását, mi által sokan, kik eddig közvetett királyi hatóság alatt állták, magánhatalom alá kerültek s ezzel szabadságukban megkisebbíttettek. Ennek megakadályozására hozatott ezen czikk, mely éles ellentétben áll a patrimoniális elvvel és élénken tükrözi vissza a magyar közjogi felfogást a betolakodó hűbériség magánjogi felfogásával szemben.

A XVII. czikk a közszolgálatok terén szerzett érdemek fejében nyert adományok visszavonhatlanságát mondja ki a következő szavakkal: „*Adománybirtokaitól, melyet valaki igaz szolgálatok fejében nyert, soha senki meg ne fosztassék.*“

A nemes az adománybirtokot is mint sajátját akarta bírni, s mivel előfordult, hogy a király az adományt elvette és másnak adta, ezen czikkben a király ilyetén önkényes eljárása ellen kerestek biztosítékot.

A XVIII. czikk az ifjabb királyság intézményével áll kapcsolatban, a miért is annak megszüntével elavult. Szövege ez: „*Továbbá a nemesek tőlünk kapott szabadság alapján szabadon mehetnek a mi fiunkhoz, mint nagyobbtól a kisebbhez,*[1] *és ezért az ő vagyonuk el ne koboztassék. A kit fiunk igazságos ítélettel elitél, vagy a mely ügy előtte kezdetett, mielőtt előtte be nem végeztetett volna, magunkhoz nem vesszük, viszont a mi fiunk sem*“.

A XIX. czikk szintén az akkori viszonyokra vonatkozik, de azért államjogi jelentősége is van, a mennyiben a nem nemesek szabadságáról is gondoskodik: „*A várjobbágyok* — mondja e czikkely — *a szent Istvántól megállapított szabadságban tartandók. Hasonlóképen az idegen jövevények, bármely nemzetiségűek, a kezdettől fogva nekik engedélyezett szabadságban tartandók meg*“.

---

[1] Ezt Pauler (A magy. nemz. tört. II. 104. l.) ekként magyarázza: „A nemes búcsút véve tőlünk (accepta licentia a nobis), mehessen el fiunkhoz (possint libere ire ad filium nostrum), vagy a nagytól — Bélától — a kicsihez — Kálmánhoz (aut a majore ad minorem)“. Ő tehát itt „aut“-ot olvas, mi „ut“-ot. Helyesebbnek tartjuk ezt: ut a maiore ad minorem, — az öregebb és ifjabb király közti viszonyra magyarázni, azaz hogy Endre ezzel is ki akarta emelni Béla feletti fensőbbségét.

A XX. és XXI. czikkek adózási rendszabályt tartalmaznak. A XX. czikk a fejlődni kezdő pénzgazdasággal szemben a terménygazdaság álláspontjára helyezkedik, rendelvén: hogy „*A tizedek* (egyháziak) *ne ezüstben* (pénzben) *szedessenek, hanem a mint a föld megtermi, borban vagy gabonában adassanak. És ha a püspökök ennek ellene mondanának, nem fogjuk őket segíteni*“.

A XXI. czikk a püspököket mentesíti a király számára adandó dézsma alól, mondván: „*A püspökök a mi lovainknak a nemesek jószágán lakó nép után* (super praedia servientium) *dézsmát ne adjanak. Sem az ő népeik a királyi jószágokra az ő tizedüket elvinni ne tartozzanak*“.

A XXII. czikk azon visszaélést akarja megszüntetni, hogy a király sertéseit a nemesek legelőin és erdeiben legeltették. A magyar köznépnek kedvencz szokása ma is a másét lelegeltetni az őrizetére bizott marhákkal, s azt a király szolgáló népei bizonyára gyakran megtették, s a kárvallott nemes velök szemben nem mindig tudott igazságot kapni. Ezért mondja a bulla: „*Továbbá a király sertései a nemesek erdeiben vagy legelőin az ő akaratuk ellen ne legeltettessenek*“.

A XXIII. czikk pénzverési rendszabályt tartalmaz: „*Továbbá a mi új pénzünk egy évig, húsvéttól húsvétig tartassék forgalomban, és a denárok olyanok legyenek, mint Béla* (III. Béla) *király korában*“.

A XXIV. czikk így szól: „*Kincstári-, pénz- és sóispánok országunk nemesei legyenek. Izmaeliták és zsidók ne lehessenek*“.

Ezen czikk az izmaeliták és zsidók hatósági tevékenységének akar véget vetni, kik a királynak előlegezett kincstári jövedelmekhez kamatok kamatjával akarván azután hozzájutni, zsarolták a népet. Ennek a zsarolásnak akarták ezzel elejét venni, de meg a jövedelmező hivatalokban a nemesség is akart részesülni.

A XXV. czikk szintén csak pénzügyi rendszabály: „*Továbbá só az ország közepén ne tartassék, csakis Szalacson* (Zoloch) *és Szegeden* (Seegved) *és a határszéleken*“.

A XXVI. czikk a földbirtok-szerzési képességet vonja meg az idegenektől: „*Továbbá földbirtokok idegeneknek ne adományoztassanak, s ha adományoztattak, vagy eladattak, az ország népének visszaváltás útján visszaadassanak*“.

Ezen czikk azon időben, mikor a földbirtok volt a köztevékenység alapja s úri hatóságot adott az azon lakó szolgáló népek felett, nagy alkotmányjogi jelentőséggel birt. A kiké volt a föld, azoké az ország és a hatalom. A földbirtok a megadományozottat nemessé tette, a szabad magyar azonban nem akarta tűrni, hogy idegenek köztük helyet és tért foglalhassanak.

A XXVII. czikk ismét csak pénzügyi rendszabály: „*A marturinák* (nyestbőradó) *a Kálmán király által megállapított szokás szerint fizettessenek*".

A XXVIII. czikk így szól: „*Ha valaki birói úton elitéltetett, azt senki a hatalmasak közül meg ne védelmezhesse*".

Ezen czikk azon visszaélést akarta megszüntetni, mely akkor már igen divatban lehetett, hogy t. i. az elitélt pártfogói, ha hatalmasak voltak, a bűnöst megvédelmezték s megakasztották az itélet végrehajtását, vagy kegyelmet eszközöltek ki a királynál.

A XXIX. czikk a várispánok által kezelt közjövedelmeket a király részére biztosítja, mondván: „*A várispánok csupán ispánságuk jövedelmeit húzzák, a többit, mint a királyt megilletőt, úgymint a csebreket, vámokat, marhákat és a várjövedelmek két harmadát a király tartsa meg*". Ezzel is azt akarja a bulla kifejezni, hogy a várispán csupán királyi tisztviselő, nem pedig a vár birtokosa.

A XXX. czikk meg akarja szüntetni, hogy a király kegyelt emberei több nagy javadalmazással járó méltóságot egyesítettek kezükben, mi által az ország legfőbb méltóságviselőinél is hatalmasabbakká váltak. Nehogy ez előfordulhasson, rendeli a bulla: „*Továbbá ezen négy főméltóságviselőn, t. i. a nádoron, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kívül, két méltóságot senki se birjon*".

A bulla alkotói előre is érezték, hogy a mit alkottak, az századokra szól, s e végből annak érvényét minden eshetőség ellen biztosítani akarták. Ezen biztosítékokat a XXXI. czikk foglalta magában, melyet nagy fontosságánál fogva szó szerinti latin szövegben közlünk:

„*Et ut haec nostra tam concessio, quam ordinatio sit nostris nostrorumque successorum temporibus in perpetuum valitura, eam conscribi fecimus in septem paria literarum et aureo sigillo*

nostro roborari: ita, quod unum par mittatur domino Papae et ipse in regesto suo scribi faciat, secundum penes hospitale, tertium penes Templum, quartum apud Regem, quintum in capitulo Strigoniensi, sextum in Colocensi, septimum apud Palatinum, qui pro tempore fuerit reservetur. Ita quod ipsam scripturam prae oculis semper habens, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec Regem vel nobiles seu alios consentiat deviare, ut et ipsi gaudeant sua libertate ac propter hoc nobis et successoribus semper existant fideles et coronae regiae obsequia debita non negentur. Quod si vero nos vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni nostrae contraire voluerit, liberam habeant harum authoritate sine nota alicuius infidelitatis, tam episcopi, quam alii jobbagiones et nobiles regni universi et singuli praesentes et futuri posterique resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus in perpetuum facultatem."

„Datum per manus Cleti aulae nostrae Cancellarii Agriensis ecclesiae praepositi anno verbi incarnati milesimo ducentesimo vigesimo secundo."

Ez a XXXI. czikk nevezetes alkotmányjogi elveket foglal magában.

Először is ezen törvényt a király nem csak magára és az országlakosokra, hanem utódaira is kötelezővé s ezzel örök érvényűvé akarja tenni. Itt tehát ki van mondva, hogy az utód elődje cselekményei által kötelezve van s a mit a király az ország nemeseinek egyetértő akaratával végzett, az nagyobb erővel bír, mint más királyi rendelkezés, és azt sem a király, sem valamely utódja egyoldalulag meg nem változtathatja.

Másodszor ezen czikk a nádort teszi a reformok végrehajtójává, a királyi hatalom ellenőrzőjévé, mi által a nádori méltóság udvari jellege egészen megszünik.

Harmadszor a püspökök, a király jobbágyai és a nemesek együtt és egyenként valamennyien feljogosíttatnak arra, hogy a hütlenség minden büne nélkül ellentmondhassanak a törvénysértő királyi rendelkezésnek, sőt magának a királynak is ellenállhassanak.

Csakhogy ezen elvek az országban tényleg fennálló állapotokkal még nem voltak összhangzásban és így érvényre egyhamar nem is emelkedhettek.

A mi pedig magát az ellenállási jogot illeti, az ezen alakjában nem felel meg a szent István-féle magyar alkotmány szellemének, sőt épen a hűbéri particularismusnak, az egyéni souverainitásnak elvét foglalta magában.

Tévednek ennélfogva azok, a kik azt mondják, hogy az ellenállási jog elismerése által a király csak oly jogot ismert el, melyet a nemzet már előbb tényleg gyakorolt is, midőn erőszakos királyait elűzte.

Igaz, hogy a nemzet István halála után királyait azért, hogy miképen élnek hatalmukkal, felelősnek tartotta s a hatalommal való visszaélés miatt űzte el Pétert, Aba Samut, I. Andrást és Salamont; de ezeket tényleg detronizálta is. Az arany bulla azonban nem hatalmaz fel senkit sem a király elűzésére, hanem csak a törvénytelenség elleni önvédelemre.

Továbbá az a felfogás, hogy a nemzet királyait el is űzheti, már szent László és Kálmán uralkodása óta kiveszett a közfelfogásból, s azok a trónviszályok, melyek Kálmán és Álmos, II. Gejza fiai, továbbá Imre és II. András között lefolytak, nem birtak azon természettel, melylyel a László korát megelőzők, hanem családi viszályok voltak, melyek a trónöröklés biztosítása vagy a herczegségre való jog elismertetése, tehát a legitimitás körül forogtak, akár csak a későbbiek.

II. András korában a koronás király felelőtlensége már meg volt gyökerezve a nemzet felfogásában, a keresztény tanokkal együtt, és így a bullában adott ellenállási jog nem foglalja magában a detronizálás, hanem csak az önvédelem jogát.

Ezenfelül az is lényeges különbség a szent László előtti detronizálások és a bullában megadott ellenállási jog között, hogy a míg az első királyok elűzését az egész nemzet nevében cselekvő hatalmas párt vitte végbe, tehát a nemzet egyeteme volt a király birája s itéletét forradalmi úton, más trónjelölt körül csoportosulva hajtotta végre; addig az ellenállási jog nemcsak a nemzet egyetemét, hanem minden egyes püspököt, urat és nemest megillet és így az egyén válik a király cselekményei jogszerűségének birájává, az egyén hatalma lesz a királyi hatalom korlátozójává, nem forradalom útján, hanem királyi privilegium által adott személyes jog alapján.

Ebben pedig nem a nemzeti souverainitásnak és a közszabadságnak, hanem a hűbéri államszervezettel összefüggő particularismusnak és az ennek alapját képező egyéni szabadságnak elve rejlik, a mi pedig az arany bullának mint a közszabadságot biztosító oklevélnek szellemével némi ellentétben áll.

De hiszen épen abban rejlik az arany bulla nagy jelentősége és a magyar alkotmánynak legbecsesebb tulajdonsága, hogy nem elvont elveken, hanem a nemzet életviszonyain épült fel, melyek az egymással ellentétes elveket és az ezeken alapuló ellentétes intézményeket egymással kiegyeztették, hogy a közszabadság eszméjéből az egyéni szabadság elismerése nem engedte kifejlődni az állami omnipotentismus tanát; viszont az egyéni szabadságot a királyság közhatalmi természete és a nemzet közjogai nem engedték a hűbéri particularismus és a patrimoniális felfogás érvényesítésére felhasználni.

Az arany bullát igen szeretik iróink az angol magna charta-hoz hasonlítani, sőt azok sem hiányzanak, a kik az arany bullát a magna charta folyományának tekintik.

Való igaz, hogy a két oklevél kiadásának ideje, körülményei és tartalma sok hasonlatosságot tüntetnek fel.

A magna charta is a király ellen alkalmazott erőszakos föllépés szüleménye, az arany bulla is. A magna charta is a személyes szabadság első írásbeli biztosítéka, mint az arany bulla, s a magna chartának is biztositéka az ellenállás joga, mint az arany bulláé.

Minthogy pedig az angol magna chartát földnélküli János 1215-ben, tehát 7 évvel előbb adta ki, mint II. András az arany bullát, még oly írók is, mint Szalay László,[1]) ezt elég oknak tartották arra, hogy azt higyjék, miszerint az arany bulla a magna charta mintájára készült s annak mintegy utánzása.

De ha figyelembe veszszük azt, hogy a magna charta és az arany bulla keletkezésének körülményei, felfogása, alakja és biztosítékai között lényeges különbségek vannak, s ha figyelembe veszszük azt, hogy a Magyarország és Angolország közötti távolság sokkal nagyobb, semhogy az Angolországban

[1]) Magyarorsz. tört. I. 299. l.

támadt eszmék a középkori közlekedési és gondolatközlési eszközök mellett Magyarországon két rövid év alatt általánosan elterjedhessenek, akkor át kell látnunk azt is: hogy ***az arany bulla nem lehet*** a magna charta folyománya, annál kevésbbé utánzata, s a kettő közötti némi hasonlóság csupán a két ország viszonyainak némi véletlen hasonlóságán alapul, épen úgy, mint a kettő között mutatkozó lényeges különbség azon nagy eltérésekből ered, melyek a két állam viszonyai között a legtöbb tekintetben fennállottak.

Angliában a hűbéri elemek voltak uralkodók s a király ellen épen a fő hűbérurak, a bárók támadtak fel, mert eddig élvezett önállóságukat féltették a terjeszkedő királyi hatalomtól: holott Magyarországon épen a hűbéri eszmék ellen száll síkra a köznemesség, s a király csak az által kerül szembe a nemességgel, mert az ő mértéktelen birtok- és jogadományozásai idézték föl egyesek magánhatalmának a közhatalom rovására történt növekedését.

A magna charta szerződés a király és az urak között, melybe azonban az ország egyéb szabad lakosai is be vannak foglalva, azok szabadsága is biztosítva; holott az arany bulla királyi privilegiém alakjában kiadott királyi rendelkezés, melyben a nemesek csak a közóhajt kifejező alattvalókként említtetnek, de a királylyal szerződő félnek el nem ismertetnek.[1])

A magna charta praecisen van szövegezve, minden közjog világosan van benne meghatározva; [2]) az arany bulla ellenben csak általánosságokban szól, semmit sem részletez, a szokásra bízván a magyarázatot.

---

[1]) Kossutány téved alkotmánytörténetében, midőn a magyar alkotmány szerződéses jellegét a bullában keresi (I. 139. l.). A magyar alkotmány szerződéses jellege a királyválasztás és a koronázás alkalmával kiadott hitlevelekben keresendő, melynek első nyomai II. Andrásnál találhatók ugyan, de alkotmányunknak ezen jellege csak Albert alatt jut határozottan kifejezésre.

[2]) Pl. a 39. czikk a személyes szabadságot részletesen körülirja, mondván: „Nullus liber homo capiatur vel imprisonetur (be ne fogassék), aut dissaissatur (birtokáról el ne űzessék), aut utlagetur (törvényen kívül ne helyeztessék), aut exuletur, aut aliquo modo destruatur, nec super eum ibimus, nec super eum mittemus nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terrae."

A magna charta kiterjeszkedik az országlakosok közteherviselési kötelezettségeire és politikai jogaira is, 12. czikkében kimondván: hogy az országban sem subsidiumokat, sem paizs-pénzt az országgyűlés megajánlása nélkül szedni nem szabad; a 14. czikkben pedig meghatározza, hogy az országgyűlés tartása végett a királynak meghatározott helyre és napra össze kell híni az ország érsekeit, püspökeit, apátait, grófjait és nagyobb báróit személy szerint, többi báróit közös meghívó levéllel, a melyben a meghívás okának is ki kell tétetnie s 40 nappal előbb kell kibocsáttatnia, s ez által a mai parlament alapját vetette meg. Az arany bulla ellenben a politikai jogokról hallgat, a közteherviselést nem szabályozza világosan, hanem csak a nemesek, az egyház és más országlakosok részére egyes terhek alóli mentességet biztosít, de a magyar országgyűléseknek és azok jogkörének alapját abban feltalálni nem lehet.

Tévedés az is, hogy a főkülönbség a kettő között abban volna: hogy a míg a magna charta a lakosság minden rétegére gondol, addig az arany bulla csak a nemesekre. Sőt ellenkezőleg, a magna charta a polgárok közül csak a londoniakat említi, s csak a grófoknak, báróknak és szabad embereknek szól; holott az arany bullába a nemeseken kívül be vannak foglalva a várjobbágyok, a várnép, a hospesek, azaz a letelepedett idegen jövevények, a városok lakosai (l. XIX. czikk), sőt a szegények is (XIII. czikk), és ebben a bulla sokkal tovább megy a chartánál.

Legtöbb hasonlatosság a két oklevél között, hogy mindkettőben meg van adva az ellenállás joga. De az angol és a magyar ellenállási jog között lényeges a különbség.

Az angol szabadságlevél 61. czikke az egész báróságot képviselő 25 főurat jogosítja fel, sőt ezeknek kötelességévé teszi, hogy azon esetben, ha a báróság valamely sérelmét 40 nap alatt a király nem orvosolja, ők az ország egész közösségével minden módon, a hogy csak bírják, várainak, földjeinek, birtokainak elfoglalásával és másképen is kényszerítsék és szorítsák a királyt, míg az orvoslás az ő itéletük szerint meg nem történik. Nem szabad azonban bántaniok a király, a királyné és gyermekeik személyét, és ha a király

sérelmeiket orvosolta, a bárók ismét a régi hűséggel kell hogy viseltessenek iránta. Az ország lakosainak, még azoknak is, a kik különben nem tennék, kötelességük ilyenkor a bárókkal együtt hadakozni, s erre a király megesketi az egész országot.

Itt tehát, a hűbéri elemeken épült angol alkotmányban, már a közhatalmi királysággal szemben szervezkedett nemzet egyeteménél van az ellenállás joga, s a hűbéri particularismus elvén a nemzeti egység elve arat győzelmet: holott a magyar arany bulla épen az ellenkező fejlődési irányt tünteti fel, t. i. azt, hogy a közhatalmi királyságban szervezett nemzeti egység a királyi hatalom lazulása következtében már bomlásnak indult, s a hűbéri particularismus és a teljes egyéni szabadság elve emelkedik érvényre a még szervezetlen rendek tagjai körében.

Az arany bullában foglalt ellenállási jog tehát már e miatt sem vétethetett át a magna chartából, hanem annak oly állam alkotmányából kellett átvétetnie, a hol a hűbériség elvei még uralkodtak, a hol a királyi hatalom korlátja az egyén hatalma volt, s a hol a nemesség mint szervezett rend, a királynak ellenállani képes is volt s a hol ezenfelül egyesek is elég hatalommal bírtak arra, hogy a királyi hatalomnak — ha csak ideiglenesen is — ellenállhassanak. Ily állam volt Aragonia, ott az alkotmány sarkpontja az ellenállási jog, a királyi hatalom jogi korlátja pedig a *justizza* széles hatásköre volt. Innen Imre király idejében annak neje kiséretében jelentékeny számmal költöztek be harczosok, kik közül egyesek magas méltóságokra emelkedtek.

Ha tehát az arany bulla végrehajtásának biztosítékai idegen eredetüek, sokkal inkább lehet azokat Aragonia alkotmányából, mint az angol magna chartából származtatni.

Erre vall különösen az, hogy a bulla végrehajtójául és a király ellenőrzőjéül a bullában a nádor jelöltetik meg, a kinek ezen szerepe az aragon justizzáera emlékeztet. Pedig a nádor ezen időben még nem hatalmi tényező a királylyal szemben, mert nem a nemzet bizodalma, hanem csupán királyi kegy, a minek állását köszönheti. Tehát még nem az a méltóság, a mely képes volna megfelelni a bullában reá rótt fel-

adatának, ilyenné a nádor csak II. Lajos korában vált. Ez is mutatja, hogy a bulla nádora Aragonból való receptió, s alig mulik el 10 év, máris megszünik az ő szerepe és a főpapságra száll át, mint később látni fogjuk.

A mi a bulla egyéb pontjait és alkotmányjogi elveit illeti, azok — a mint Marczali helyesen megjegyzi — egészen a hazai viszonyok talajából fakadtak, a bulla egészen korának, létrehozóinak érzületét, érdekeit tükrözi vissza. „Ebben állott gyöngesége, kifejezéseinek általános volta, a végrehajtásra való kevés ügyelet: azonban ebben állott annyi századot átélő ereje is. Épen az, hogy annyi kisérlet és tétovázás után újból és újból vissza kellett térni eszméjéhez, czikkelyeihez, mutatja, mennyire igaz, mennyire nemzeti volt tartalma."[1])

V. FEJEZET.

Az arany bulla érvényessége II. András alatt.

A mint már előbb említettük, az arany bulla azzal a szándékkal alkottatott, hogy az az utódokat is kötelező és örök érvényű törvény legyen s örök érvényének biztosítékai a következők voltak:

1. ünnepélyes formában történt kiállítása és 7 eredeti példánynak hiteles helyeken őriztetése;

2. a bulla végrehajtásának és a végrehajtás ellenőrzésének a nádorra ruháztatása;

3. a főpapok, urak és nemesek ellenmondási és ellenállási jogának elismerése.

Alkotmányjogi szabályoknak ünnepélyes írásba foglalása egészen új intézmény volt a magyar alkotmányban, mert — a mint már fennebb kimutattuk — alkotmányunk alapelvei ezen korban nem irott jogon, hanem tényekben kifejezett szokáson alapultak. Az első helyen említett ezen új biztosíték tehát, minthogy annak erejét a szokás még nem szentesítette, nem bírt még azzal az erkölcsi súlylyal, hogy annak segélyével a bulla érvényben maradását el lehetett volna érni.

[1]) Marczali: A magy. nemz. tört. II. 407. l.

A mi a nádor ellenőri szerepét illeti, az is teljesen hatálytalan volt; mert a nádor azon korban még pusztán a király kegyelméből bírta hivatalát, a nádorság betöltésére a nemzetnek befolyása nem volt; és így egy részről a királylyal szemben nem volt elég független arra, hogy a bulla által ráruházott szerepnek megfelelhessen; másrészről a nemzettől nem függött annyira, hogy magát szerepének betöltésére kényszerítve érezze.

Végre az ellenmondási és ellenállási jog csak akkor lehetett volna a bulla érvényének komoly biztosítéka, ha a nemesség — melynek a bulla végrehajtása leginkább állott érdekében — együttes ellenállásra szervezve van. Hiszen a nemesség épen azért fordult a királyi tekintélyhez s követelte jogainak a király általi megerősítését, mert a hatalmasok ellen magát megvédeni képtelen vala. Hogyan lett volna tehát képes a leghatalmasabb úrnak, a királynak törvénytelenségei ellen védekezni, ha ő is egyetért a többi hatalmasokkal s azok kedvére cselekszik.

Ezen kor hatalmasai még nem voltak hasonlíthatók a későbbi kor oligarcháihoz, kik a király ellen is sikerrel tudtak föllépni, tehát még a hatalmasokra sem lehet mondanunk, hogy képesek lettek volna a királynak ellenállani.

A bulla végrehajtásának tehát tényleg nem volt sem erkölcsi, sem anyagi biztosítéka, legfeljebb a király komoly akarata arra, hogy azt sem ő meg nem szegi, sem mások által megszegni nem engedi.

Csakhogy II. Andrásnál a komoly akarat erre hiányzott volna még akkor is, ha a bulla rendelkezéseinek egy igen nagy része nem állott volna is ellentétben a tényleg fennálló állapotokkal és az alkotmány természetes fejlődésének irányával. De mikor maga András király ad bizonyítékot önkénykedő hajlamairól, midőn mondja: „Törvény felett uralkodik a királyi tekintély“ [1]) s a mikor a hűbéri elemek már sokkal jobban meggyökereztek alkotmányunkban, semhogy azokat egy ünnepélyes oklevéllel ki lehetett volna irtani: akkor inkább

[1]) „Legum imperatrix, regia authoritas“ — mondja 1229-ben egy oklevelében. (Wenczel: Új Árpád-kori okmt. XI. 211. l.)

azon lehetett volna csodálkozni, ha a bulla valóban érvényesül, mint azon, hogy mihamar hatálytalanná vált.

Ezenfelül a bulla némely része a pápánál sem talált kedvező fogadtatásra. Honorius pápa ugyanis már 1222. évi decz. 15-én azt írja az egri püspökhöz és az egresi cistercita apáthoz, hogy „Minél nagyobb számban gyűlik össze a sokaság, annál kevésbbé szokott az ész által megzaboláztatni; míg egyesek saját óhajtásukat követve, meggondolatlanul nem arra törekszenek, a mi szabad, hanem a mi nekik tetszik; és könnyen zajongásra ragadtatnak, hacsak nem teljesíttetnek esztelen kívánságaik. Ennélfogva méltán kell alkalmazni a tanítás orvosszerét, mely a lelkek szenvedélyességét megzabolázván, miután az arczátlanok bátorsága megfékeztetett, az összesség okosan mérsékeltetik. A mint halljuk, Magyarországon legújabban az végeztetett, hogy az egész nép évente kétszer összejön, a hol a mi Krisztusban kedves fiunk, Magyarország nagyságos királya is jelen lenni tartozik, és a felizgatott sokaság a királytól nehezen teljesíthető és igazságtalan dolgokat szokott követelni; nevezetesen, hogy az ország azon mágnásai és nemesei, a kiket gyűlölnek, méltóságaiktól és tisztségeiktől megfosztatván, üzessenek ki az országból, és javaik a nép között osztassanak fel. A miért a király válságos helyzetbe jut az által, hogy ha az ily módon zavargók követeléseiben megnyugszik, sérti az igazságot és megtámadja a békét, és ennek következtében megromlik a királyi hatalom; és ismét, ha igazságosan megtagadja az igazságtalan követeléseket, a maga és szolgái személyének veszélyeztetésétől kell félnie." [1])

Ha a bulla első czikkében foglalt rendelkezés a pápánál sem talált rokonszenvre, annál kevésbbé tetszhetett az a királynak és a méltóságokat viselő uraknak.

Alig hihető tehát, hogy ezen székesfejérvári törvénynapok sokáig megtartattak volna, de ha meg is tartattak, sokat veszthettek jelentőségükből az által, hogy a panaszkodókat egyesek a megjelenésben megakadályozták, a vádoltak pedig arról önként távolmaradtak.

[1]) Fejér: Cod. dipl. III./I. 390—92. l.

De a pápának fennebb idézett levele arra is enged következtetni: hogy a mint a pápa, akként a király is, lehetetlenségnek tartották azt, hogy a bulla XIV. czikke végrehajtassék, s az ispánok elkövetett visszaéléseikért méltóságuktól az ország színe előtt megfosztassanak.

Arra pedig, hogy a király a bulla XXX. czikkének incompatibilitást tartalmazó tilalmát már 1225-ben megszegte volt s egyeseknek több méltóságot adományozott, positiv történelmi adataink is vannak.[1])

A bulla XVII. czikke védte a nemest adománybirtokában, sőt a XVI. czikk sem rendelte el az eddig tett adományok visszavételét, hanem egész ispánságoknak adományozását csak a jövőre tiltotta el. A míg azonban ilyen adományozások a jövőben is történtek, addig egyes esetekben a közvélemény előtt jogos adományok is visszavétettek.

Honorius pápa ugyanis 1225-ben felhatalmazást adott, sőt buzdította a királyt az eladományozott várföldek visszavételére[2]) s a király és tanácsosai megbízásából[3]) Béla ifjabb király erélyesen látott hozzá a várföldeknek és érdemtelen adományoknak visszavételéhez.

Egyesek sokat vesztettek el birtokaikból Béla ítélete következtében, kiket András a megmaradt birtokokban újra megerősített.[4]) De Béla igyekezete mit sem ért, mert András a visszavett várföldeket nem egyszer újra eladományozta,

[1]) Pauler: A magy. nemz. tört. II. 131. l.

[2]) Fejér: Cod. Dipl. III./II. 47—48. l.

[3]) U. o. 204—206. l. „Noverit igitur praesens generatio et eiusdem in posterum tota successio, quod cum per inofficiosas numificentias et liberalitates immensas, a nobis factas, iura comitatuum plurium destituta intellexessemus, et saniore usi consilio ad ea in pristinum statum reformanda, et reintegranda circumspectione debita et sollicitudine diligenti animotenus intendissemus, universas inutiles et superfluas donationes karissimo primogenito nostro, Bele regi, nostra auctoritate commissimus revocandas; concessa eidem a nobis in hac parte plenitudine potestatis.“

[4]) Fejér: Cod. Dipl. III./II. 204—206. l. „Nos igitur sentenciam praenominati Bele regis in hac parte aprobantes, supra dictas terras iustitia suffragante prefato Nicolao Comiti relictas auctoritatis nostre munimine eidem in perpetuum duximus confirmandas; in testimonium confirmationis, a nobis legitime facte, presentem paginam privilegiantis sigilli nostri caractere roborantes.“

holott ez a bulla XVI. czikkével ellenkezett.[1]) A míg tehát a hatalmasabbak azon avagy ugyanoly birtokhoz, a melyek illetőleg a milyenek tőlük elvétettek, ellentétben a bulla XVI. czikkével, ismét hozzájutottak; addig a kisebb birtokú nemesekkel is megtörtént, hogy szerezményüktől megfosztattak, holott a XVII. czikk épen ezek birtokának védelmére hozatott, csakhogy ezek újat az elvett adományok helyett alig kaptak.

Tehát a bullának sem azon intentiója, hogy a hűbériség terjedése megakadályoztassék, sem az, hogy a nemesség adománybirtokában biztosíttassék, nem teljesült, valamint az sem következett be, a mit Béla el akart érni: hogy t. i. a királyi jövedelmek jelentékeny mérvben gyarapíttassanak.

És ha meggondoljuk, hogy most már egy udvartartás helyett három udvartartás volt, u. m. az idősebb és az ifjabb királyé és a Kálmán herczegé, gondolhatjuk-e azt, hogy a király kincstára most már jobban telve volt, mint előbb, és így az izmaeliták és a zsidók kölcsönei mellőzhetők voltak vagy hogy a lakosság terhei az adókban és a szállásadásokban enyhültek?!

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Honorius pápa már 1225. augusztus 22-én említi a kalocsai érsekhez írt levelében: hogy oka van az excommunicatióra, mert Magyarországon a kánonok ellenére zsidók és pogányok hatalmaskodnak a keresztények felett, a mit pedig a királynak örök időkre szóló törvénye is tílt.[2])

IX. Gergely pápa pedig így ír 1231. márczius 3-án az esztergomi érsekhez: „A fájdalom tőre járta át szívünket, midőn hallottuk, hogy Magyarországon oly dolgok történnek, melyek miatt elvész a hit, lábbal tapostatik az egyház szabadsága és megcsorbul a királyi tekintély, ha az apostoli szék nem siet az orvoslással. Saracenok és zsidók uralkodnak ott a keresztényeken, és sok keresztény leroskadna az elviselhetlen teher alatt, látva, hogy a saracenok jólétnek és nagyobb

---

[1]) Fejér: Cod. Dipl. III./II. 230—231. l.

[2]) Fejér: Cod. Dipl. III./II. 48—50. l. „Et idem Rex nobis iam dudum direxerit scripta sua, in quibus *lege perpetuo duratura*, se statuisse dicebat, ne in Regno Hungariae ullo usquam suo vel haeredum suorum tempore tales praeficiantur officiis supradictis."

szabadságnak örvendenek, hozzájok csatlakoznak és fölveszik hitöket. Nemcsak hogy a keresztények a saracenok asszonyaival és viszont együtt élnek, hanem még házasságra is lépnek.[1]) A saracenok keresztény rabszolgákat vásárolnak és kényszerítik őket, hogy álljanak hozzájuk s nem engedik, hogy gyermekeiket megkereszteljék. A szegény keresztényen pedig annyi a teher és az adó, hogy kénytelen nekik eladni gyermekeiket s így lesz a szabadból szolga, a keresztényből saracen. Sokan közülök hazug módon azt színlelik, mintha keresztények volnának, keresztény nőkkel házasodnak össze, kiket aztán hitökre kényszerítenek. Összevásárolják a most megtérőben levő kúnokat, és azokat vagy hitökre szorítják, vagy eltérítik a kereszteléstől. És ámbár a toledói zsinat előre látván, megállapította, hogy *zsidókat nem szabad közhivatalba tenni, mégis abban a birodalomban gyakran tesznek meg zsidókat és saracenokat tisztviselőkké*, kik azután károsítják az egyházat és ellenségei a kereszténységnek."

De nem csak a zsidók és saracenok sértik az egyház szabadságát. *Nemcsak az egyház népei, hanem maguk a papok és egyháziak is súlyos adó alá vettetnek.* Régi javadalmaik elvétetnek. *Azok a rengeteg adományok, melyekkel a király újabban nehány nemesét elhalmozta*, szintén bántók az egyházra. Bár a házassági perek egyházi szék elé tartoznak, ott mégis világiak itélnek azokban, úgy hogy világi biró választja el a házasfeleket. Ha ez meg nem szünik, kötelessége az érseknek szigorú egyházi büntetéseket alkalmazni.[2])

A pápa ezen levelében ugyan nem az arany bulla meg nem tartása miatt, hanem az egyház érdekeinek megsértése miatt kel ki, de így is világos bizonyítéka annak, hogy a bulla III., XXI. és XXIV. czikkei végrehajtva nem voltak, és így valószinüleg a többi sem. Mert ha az egyház sem volt képes megvédelmezni a maga álláspontját s keresztülvinni a bulla azon rendelkezéseinek végrehajtását, mely az ő érdekében állott, alig hihető, hogy a teljesen szervezetlen kisbirtokú nemesség képes lett volna a maga igazait megvédeni akár

[1]) Ezt Kálmán törvénye rendelte.
[2]) Fejér: Cod. Dipl. III./II. 241-244. l.

a király, akár az urak ellen. Az ország többi lakosainak javára szóló czikkek végrehajtásáról pedig épen nem lehet szó, ha a nemesek érdeke sem volt képes érvényesülni. A pápa fennebb közölt leveléből mindezt minden erőszakosság nélkül következtethetjük s a következmények is ezt látszanak igazolni. Hiszen a pápa a bullát még csak nem is érinti, a miből következtethető, hogy nem is ismerte, mert különben nagyobb nyomaték kedveért arra is hivatkozott volna, mint elődje tette.

És ha mindezek mellett a nemesek sem egyenként, sem együtt nem folyamodtak az ellenállás jogához, akkor vagy azt kell hinnünk, hogy a bullát már mindenki hitelét és érvényét vesztettnek tartotta, — vagy be kell látnunk azt, hogy az ellenállási jog a szervezetlen nemesség kezében teljesen értéktelen eszköz volt, a melylyel élni meg sem kisérthette.

A bulla tehát, az örök érvényű törvény, már a kiadatását követő első évtizedben sem vala érvényben, és így akkor még *a magyar alkotmánynak alaptörvénye nem lehetett.*

Az írott jogszabályoknak akkor még nem volt meg az az ereje, hogy alkotmányjogi intézményeket teremtsenek, hogy az alkotmány alapelveit megállapíthassák, s legfeljebb csak befolyásolhatták a későbbi fejlődést. S ha a bullának már ezen korban akkora lett volna alkotmányjogi jelentősége, mint a milyet annak a nemzet alkotmányunk későbbi fejlődése folyamán tulajdonított, akkor nem lett volna szükség arra, hogy alig kilencz év mulva az előbbihez hasonló tartalmú új oklevél adassék ki; sem arra, hogy a későbbi Árpád-korbeli törvényekben a bulla egyes intézkedései megismételtessenek; sem arra, hogy Nagy Lajos, Mária, I. Ulászló és Mátyás újból kiadják és megerősítsék, Zsigmond pedig 1397-ik évi végzeményébe majdnem szó szerint fölvegye II. András 1222-ik évi arany bulláját.

De azt látjuk, hogy II. András az 1231-ik évben új pecsétes oklevelet ad ki, — valószínűleg ismét a köznemesség követelésére, mint 1222-ben, — de most már az egyház hathatós támogatása mellett, annak védelme alatt, a nélkül azonban, hogy abban az 1222-ik évi arany bulláról csak említés is tétetnék, noha ennek némely czikke, maga a bevezetés is, szó szerint át van írva az új levélbe, legtöbb czikke világo-

sabban újra van szövegezve, s csak néhány rendelkezést tartalmaz, mely a régiből hiányzik.

Az 1231. évi bulla tehát lényegében nem egyéb, mint az 1222. évi arany bullának javított és bővített újabb kiadása, de formailag véve egészen új alkotás, melynek az előzővel csak történelmi összefüggése van, de ettől alkotmányjogilag teljesen különálló okmány, mely az előbbi helyébe lép, nem pedig az 1222. évi arany bullának újabb kiadása vagy módosított megerősítése. És így helytelen azt mondani, a mit általában mondanak iróink: hogy II. András 1231-ben újra kiadta az arany bullát, — mert András ekkor egy új, bár előbbihez igen hasonló bullát adott ki.

Az 1231. évben tehát már törvényhozási úton is el volt ismerve, hogy az 1222. évi arany bulla nincs többé érvényben, vagyis a magyar alkotmánynak nem alaptörvénye.

Az 1231. évi bulla azonban nem szüntette meg a köznemességnek azt a törekvését, hogy a mindinkább hűbérivé alakuló magyar alkotmány a szent István-féle közhatalmi királyság alapelveinek megfelelően visszafejlesztessék s az 1222. évi bullában kifejezésre jutó magyar közjogi felfogás az alkotmányban érvényesíttessék: mert hiszen az 1231. évi bulla keletkezésének okai és tartalma az előbbiével sok tekintetben azonosak s ez által az előbbiben kifejezésre jutó elvek az érvényesülés felé előbbre vitetnek az új bulla által is.

A fölvetett kérdés megoldása érdekében tehát ezen új okmány tartalmát[1]) sem lehet figyelmen kívül hagynunk.

A bevezetés az 1222. évi bulláéval teljesen megegyező, és így mondhatjuk, hogy ugyan úgy jött létre, mint az előbbi, t. i. országgyűlésen.

Az I. czikk abban különbözik az arany bulláétól, hogy világosan megmondja, miszerint az ország lakosai a fejérvári törvénynapokon azért jelenhetnek meg, hogy ott az elnyomottak panaszaikat félelem nélkül előadhassák (ut ibi oppressi

[1]) Szövegét a római jegyzőkönyvekben foglalt átirat után közli Kovachich: Vestigia Comit. 98—122. l. és Fejér: Cod. Dipl. III./II. 255—261. l. Hiteles mása olvasható a nemz. muzeum könyvtárában: Kovachich Silloge Decret. Comit. I. 10. l.

sine timore querimonias suas possint exponere). A megjelenésre pedig nemcsak a nemeseket, hanem másokat is, a kik akarnak, feljogosítja (et omnes servientes Nostri, et alii, qui volunt, libere et sine timore illic conveniant).

A II. czikk egészen új toldalék az elsőhöz, s a főpapokat is kötelezi: hogy a törvénynapokon a szegények panaszainak meghallgatására és a netalán megsértett szabadság megerősítésére jelen legyenek, ha csak kanoni akadály őket ebben nem gátolja.

A III. czikk is egészen új. Ez a nádorra is kiterjeszti a tisztviselők (ispánok) felelősségét, mondván: „Ha a nádor azonközben rosszúl igazgatná a király és az ország ügyeit, könyörögni fognak nekünk, hogy helyére alkalmasabbat helyezzünk, a kit akarunk, és mi kivánságuknak eleget fogunk tenni." Ez volt tehát az első lépés arra, hogy a nádor a nemzettől is függővé legyen s ily módon alkalmasabbá váljék arra a szerepre, melyet számára az arany bulla XXXI. czikke kijelölt. Csakhogy ezen első lépés is igen sokáig — mint látni fogjuk — csak törekvés maradt s a nemzetnek még sokáig nem volt befolyása a nádori méltóság betöltésére még azon mértékben sem, a mint azt ezen czikk biztosította.

A IV. czikk lényegében megegyezik az 1222. évi bulla II. czikkével s csak nehány szóban, mely az értelmet alig változtatja, különbözik attól.

Az V. czikk szintén új s bizonyítéka, sőt beismerése annak, hogy az arany bulla XVII. czikke, mely tiltja, hogy a nemesek az igazságos adományoktól megfosztassanak, számos esetben meg volt szegve nemcsak a király, hanem mások által is. Minthogy ezen czikk értelme kétes, az eredeti latin szövegben közöljük: „Et cum ista Sacramento Nostro, et Principum nostrorum fuerint confirmata, si qui per Nos vel per filios Nostros, vel per quoscunque post idem tempus, scilicet XVII. annum Regni nostri sine iudicio sunt spoliati, plene restituantur".

Ez úgy is értelmezhető, hogy a király és az ország-nagyok a multban, azaz 1222. évben tettek esküt arra, hogy ítélet nélkül senki sem fog megfosztatni birtokaitól, és a kik azon idő óta ennek ellenére mégis megfosztattak, azok

a birtokba visszahelyezendők. Így értelmezi Kovachich[1]) és Szlemenics.[2]) Ez volna tehát az egyetlen hivatkozás az arany bullára s ebből az következnék, hogy arra a király és az ország nagyurai esküt tettek volna, a mit azonban a bulla maga nem említ.

Nincsen azonban kizárva az sem — s ezt Kovachich is megengedi, — hogy ezen czikk akként értelmezendő, hogy a király és az ország nagyurai esküt fognak tenni, miszerint azok, a kik az 1222-ik év óta birtokaiktól itélet nélkül megfosztattak, birtokaikba teljesen visszahelyezendők.

De leghelyesebben talán Pauler értelmezi, a ki ezen czikket az előzővel hozza kapcsolatba s e szerint a király és az urak arra tettek esküt 1222-ben, hogy senkit törvényes marasztalás nélkül nem szabad elfogni vagy megnyomorítani, és ha valaki azóta itélet nélkül birtokától megfosztatott, abba visszahelyezendő.[3])

A VI., VII., VIII., IX. és X. czikkek az arany bulla III. és XV. czikkeit szabatosabb alakban megújítják, illetőleg módosítják s a szállásadás terhén könnyítenek.

„Továbbá — mondja a VI. czikk — semmi szedésvevést, semmi adót, semmi kamarai hasznot, bármi legyen a neve, semmiféle emberen, bármi legyen a nemzetisége, vagy állapota, semmi alkalommal sem veszünk meg, kivéve azokat, kik a királyi kincstárnak köteles bérrel tartoznak.“[4])

De itt sincsen meghatározva, hogy kik azok, a kik a királyi kincstárnak köteles bérrel tartoznak, sem az, hogy mennyi az a köteles bér, a mi ismét csak azt bizonyítja, hogy a részleteket ebben is a szokás és nem a törvény állapította meg.

„A nemesek házaiba vagy falvaiba sem mi, sem a mi lovászaink, madarászaink, peczéreink, sem szekereseink meg

[1]) Vest. Com. 104. l.

[2]) Törv. tört. M. tud. társ. évk. VI. II. oszt. 159. l.

[3]) A magy. nemz. tört. II. 142—143. l.

[4]) Pauler e szavakat: „exceptis iis, qui fisco Regio in Censu debito tenentur“ ekként értelmezi: „kivévén a köteles bért, melylyel a kincstárnak tartozik“. Csakhogy itt az *iis* a *homines*-re, és nem a *debito Censu*-ra vonatkozik, épen úgy a *qui* is.

ne szálljanak az ő akaratuk ellen, ha pedig a mi mondott embereink vagy mi akárhol másutt meg találnánk szállani, igazságos becsű szerint fizetni fogunk, a mint következik. És mivel a magunk, a királyné asszony, fiaink, az érsekek, püspökök, báróink és nemeseink megszállása miatt láttuk, hogy országszerte elviselhetlen károk és panaszok keletkeznek, szigoruan megparancsoljuk, hogy a magunk vagy embereink konyhájára mit se vegyenek el, mit kellő árban meg nem fizetnek; hasonlóképen gabonából, borból, más szükségletből sem szabad elvenni semmit, mit kellő árban meg nem fizetnek. Ha a szállásadó a magáét meg nem kapja, esküdjék meg a faluból három paraszt, és azok esküje szerint tegyen eleget a vendég,[1]) akár ki lett légyen, a király vagy a földesúr itéletére, a ki legyen bár érsek, püspök, vagy nemes, köteles személyesen, a valósághoz képest határozni; ha pedig bármely nemes nem akar e most megszabott módon igazságot tenni, a megyés püspök zárja ki a hivők sorából, és mi addig kiközösítettnek fogjuk tekinteni, míg a sértett félnek kellőképen elégtételt nem adott."

Ha az arany bulla III., XIII. és XV. czikkei megtartattak volna, bizonyára nem lett volna szükség ezen rendelkezésre, mely világosan elismeri, hogy a szállásköveteléseknél mily nagyok voltak a visszaélések, s hogy az udvar, a főpapok és az urak utazásai valóságos országos csapásként nehezedtek az ország népére.

A XI. czikk néhány lényegtelen eltéréssel szó szerint megegyezik az arany bulla IV. czikkével, a XII. és XIII. czikk pedig nem egyéb, mint stiláris módosítása az arany bulla V. czikkének. Lényegesebb különbség csak az, hogy az új bullában a várispánok az egyházak falvaiban tartózkodók feletti biráskodástól is eltiltatnak, a mi a birói illetékesség ellen egy újabban támadt visszaélésről tesz tanúságot.

A XIV. czikk csekély eltéréssel ugyanaz, mint az arany bulla VI. czikke.

---

[1]) Kovachich (Vest. Com. 107. l.) itt *hospes* alatt külföldit ért, de tévesen. A hospes itt nem jogi, hanem szószerinti értelemben veendő, s értendő alatta az, a ki a descensust igénybe veszi, a király emberét, a főpapot, a bárót vagy más utazót.

A XV. és XVI. czikkek az arany bulla VII. czikkének szabatosabb ismétlése s világosan kimondják: hogy „Ha mi sereget vezetünk az országon kívül, a nemesek velünk menni nem tartoznak, csakis az ispánok, a zsoldosok és a várjobbágyok, és a kik köteles tisztjüknél fogva tartoznak, valamint a kiknek terjedelmes birtokokat engedtünk át. Ha pedig (ellenséges) sereg jönne az országra, az összesség és egyesek egyaránt kötelesek a haza védelmére az ellenség ellen síkra szállni. Miután az ellenség serege visszavonult, boszúállás végett őket üldözni tartoznak."

A XVII., XVIII. és XIX. czikkek az arany bulla. VIII-ik czikkét módosítják, eltiltván a nádort attól, hogy egyházi személyek felett és házassági ügyekben itéljen. Világos, hogy ezen czikkek az egyház befolyása következtében jöttek létre s alapját vetették meg az egyházi rend önálló szervezkedésének.

A XX. czikk megfelel a régi bulla IX. czikkének, a XXI. pedig elrendeli, hogy mivel sokan az országban bántalmaztatnak hamis pristaldusok által, azoknak idézése vagy tanúsága csak akkor érvényes, ha a megyés püspök vagy a káptalanok azt hitelesítik. A hamissággal vádolt pristaldus pedig ne igazolhassa magát máskép nagyobb ügyekben, mint ezeknek, kisebbekben pedig a szomszéd kolostornak vagy konventnek bizonyítványával. Ezen czikkben van tehát megvetve a hiteles helyek intézményének alapja. A XXII. czikk pedig kimondja, hogy a pristaldust senki esztendőkig magánál ne tartsa, hanem csak addig, a míg ügyét elvégezte.

A XXIII. czikk akként módosítja a bulla XI. czikkét, hogy az idegen nemesek, ha az országba jönnek, csakis azon esetben legyenek méltóságokra emelhetők, ha az ország lakosaivá, honfiakká lesznek, mert ezek szokták kivinni az ország gazdaságát. Ezzel a XI. czikknek alkotmányjogi jelentősége puszta gazdasági kérdéssé van átváltoztatva.

A XXIV. czikk megfelel a régi bulla XII. czikkének, a XXV. pedig azt is kimondja, hogy a tolvajok és rablók hozzátartozói a férj, illetve az apa bűneért el ne adassanak.

A XXVI. czikk megfelel az 1222. évi XVI. czikknek, a XXVII. pedig a XIX.-nek, a XXVIII. czikk pedig a várjobbágyok

és vendégek jogainak biztosítása után hozzáteszi, hogy a nemesek és egyházak népei gyepük vágására, árkok ásására és arra, hogy királyi kertben, épületen és műhelyben dolgozzanak, nem kényszeríthetők. A XXIX. czikk szintén a nép terhein könnyít, mondván, hogy a dézsma huszadján kívül, melyet a király régóta bír, tizedet nem szed, mert az terheli a népet.

A többi czikkek általában a bulla XXII., XXIV., XXVI. és XXVII. czikkeinek rendelkezéseit foglalják magukban, illetve azokat módosítják, a XXV. czikk pedig megengedi a királynak, hogy a törvényesen elitéltek jószágait lefoglalhassa s ha úgy tetszik, másoknak adhassa, de azoknak falvait föl nem perzseltetheti.

Ezen oklevelen — vagy ha tetszik törvényen — nagyon meglátszik az egyház befolyása. A szegény nép védelembe vétele is ennek tulajdonítható. Szövegezése is világosabb, részletezőbb, mint az 1222. évi arany bulláé, de e mellett iránya is sokkal gyakorlatibb s nem annyira alkotmányjogi elveket akar kimondani, mint inkább tényleges bajokat orvosolni.

Minthogy pedig az 1222. évi bulla érvényben maradásának biztosítékai mihamar hatálytalanoknak bizonyultak, itt már egészen új, s az egyház érdekeinek megfelelőbb biztosítékokról gondoskodtak.

„Ut autem — mondja a záradék — haec nostris, et successorum nostrorum temporibus firma et inconcussa permaneant, tam nos, quam filii nostri praestito corporaliter Juramento confirmavimus, et tam nostro, quam filiorum nostrorum sigillis fecimus roborari, spontanee consentientes, ut, sive nos, sive filii nostri et successores nostri hanc a nobis concessam libertatem confiringere voluerit, Archiepiscopus Strigoniensis praemissa legitima admonitione nos vinculo Excommunicationis, et eos innodendi habeat potestatem."

„Datum Anno ab Incarnatione Domini 1231. Anno vero Regni nostro XXIX."

Ezen privilegiális formában kiadott és a király és fia pecséteivel ellátott, illetőleg megerősített oklevél megtartására tehát a király és fiai is megesküdtek, és így a kiadás ünnepélyességének módozatai tekintetében ez sem maradt mögötte

az arany bullának, noha benne arról, hogy több példányban állítandó ki és ezen példányok hol őrizendők, említés téve nincsen. Hiszen a tapasztalás megmutatta, hogy az a nagy gond, a mely az arany bulla megőrzésére és az okirat fentartásának biztosítására fordíttatott, egészen hiábavaló volt, a bulla ezzel erősebbé nem lett.

A nádorról, mint a törvény végrehajtójáról és a király ellenőrzőjéről itt említés sincs téve, épen úgy az ellenállási jogról sem, mintha az soha el sem ismertett volna. Hiszen ezen biztosítékok alig 9 év alatt mind haszontalanoknak bizonyultak. Tehát nem a nemesség, ez a még szervezetlen rend, birája a király cselekményei törvényességének, hanem a magyar egyház feje, az érsek, az egyház nevében, mely mint rend már szervezve is van s oly hatalmas fejedelmet ismer támogatójának, mint a pápa, kinek erkölcsi hatalma királyokra és köznépre egyaránt kiterjed. Úgy látszik, hogy a nemesség is jobban bízott az egyházi hatalom erejében, mint saját fegyvereiben, s belenyugodott abba, hogy a törvény őre ezentúl ne ő, hanem az egyház legyen.

Az egyházi fenyíték alkalmazhatósága nem bizonyult ugyan olyan hatásosnak, mint azt akkor remélhették, mert a törvény állandóságát ezen — a középkorban oly hatalmas — erkölcsi fegyver épen oly kevéssé biztosította, akár az ellenállási jog. Az egyház ugyanis — a mint ez az egyház számára 1233. évi szent István napján kiadott s ennek kiváltságait megállapító oklevélből [1]) kitűnik — nem sokat törődött az alkotmánynyal és a nemzet szabadságával, hanem csak a saját rendi érdekeit védelmezte. De az egyház a maga fegyverét legalább igénybe tudta venni, a mikor arra rászorult, holott az ellenállási jog igénybevételét még csak meg sem lehetett kisérteni.

Mindazonáltal az excommunicatio mint törvénybiztosíték ezen időtől fogva a középkoron át igen kedveltté vált, a minek oka főképen az egyházi rend hatalmának nagymérvű kifejlődésében s a főpapságnak nagy politikai befolyásában és szereplésében keresendő.

---

[1]) Közli Fejér: Cod. Dipl. III./II. 319—329. l.

Az ellenállási jog pedig hosszú időre feledékenységbe merül, s a midőn az több mint egy századdal később ismét felújíttatik, akkor sem válik az alkotmány valódi alapintézményévé, hanem csak akkor, a mikor a nemesség szervezkedése a megyékben már végbement. Alkalmazásba vétele pedig csak akkor fordulhatott elő, a mikor olyan nemzeti aristokratia keletkezett, mely törekvéseiben magát a köznemességgel azonosítani volt képes és így annak vezetőjévé, aspiratióinak megvalósítójává vált, a mi azonban csak a Habsburg-házbeli királyok korszakában következett be.

Az 1231. évi törvény mivel sem volt erősebb az 1222. évinél. Egy év sem telt el annak kiadatása után, Róbert érsek máris kénytelen volt élni a neki adott hatalommal. Nem átkozza ugyan ki a királyt, hanem miután intései és dorgálásai eredményteleneknek bizonyultak, 1232. évi február havában interdictum alá veti a királyt és országot, kiátkozza Dénes nádort és Sámuelt, a kamara ispánját, Miklós tárnokmesternek pedig a javulásra időt engedett.[1])

Az interdictumnak és kiátkozásoknak okai a következők: a király törvényének fitymálása és meg nem tartása; továbbá, hogy *a szerecsenek tisztviselői a kamarának és közhivataloknak*, sőt helyzetük jobb, mint azelőtt; egyesek közülök, kik eddig mintegy szolgaállapotban voltak és a királynénak bizonyos összeg pénzt fizetni tartoztak, most ezen kötelezettség alól felszabadíttatván, a szabadokkal lettek egyenlőkké. A szegény keresztények hitökre térnek, hogy sorsuk könnyebb legyen. Az egyházak, monostorok, árvák és özvegyek állapota napról-napra rosszabb, mert sok birtok és jövedelem, melyet az egyházak és klastromok királyi kiváltság alapján birtak, a szerecsenek gonoszsága, a király és tanácsosainak rosszakarata miatt elvétetett tőlük.

Az érsek ezek után hivatkozik a pápa által neki adott jogra, — de nem az ország törvényére — hogy miután a

[1]) Erre nézve lásd az érsek itéletét Fejérnél: Cod. Dipl. III./II. 295—299. l. és a királynak IX. Gergely pápához írt panaszos levelét. U. o. III./II. 299—302. l., továbbá az érseknek a veszprémi püspökhöz intézett levelét. Theiner: Vetera Monum. Hist. Hungariam Sacram illustrantia I. 107. l.

királyt sikertelenül intette meg, az egész országot interdictum alá veti. A nádor kiátkozásának oka pedig, hogy sok egyházi embert kifosztott, többeket tettleg bántalmazott, a szerecseneket és álkeresztényeket oltalmába fogadta, a kamara előbbi ispánja, Sámuel, ugyanezt cselekedte.

Ebből látható, hogy a törvény meg nem tartása csak futólag említtetik s az interdictum tulajdonképeni oka az egyház számos sérelme.

De ha a bullának azon rendelkezései sem hajtattak végre, a melyek az új törvénybe épen az egyház javára és érdekében vétettek fel, miképen lehet azt hinni, hogy az ország szabadságai több figyelemben részesültek volna?! Minden maradt a régiben, a fejlődés iránya nem változott, a hatalmaskodó hűbéri elemek egyre izmosodtak, s II. Andrásnak 1235-ben bekövetkezett halála után sem fordultak úgy a viszonyok, hogy akár az 1222. évi arany bullában foglalt alkotmányjogi alapelvek, akár az 1231. évi bullába átvett rendelkezések valósággá válhattak volna.

Az 1231. évi törvény mihamar feledékenységbe ment, fel sem támasztatott többé. Rendelkezései Béla uralkodása alatt már teljesen elavultak.[1]) Egyes, az 1222. évi arany bullában foglalt rendelkezések a szokás hatalma alapján érvényesülnek, egyes elvek új életre keltetnek újabb törvényekben, mert a nemzet gondolkozása, alkotmányjogi felfogása, a királyi hatalom természetéről és a nemesi szabadságról táplált véleménye nem változott, ***de maga az 1222. évi arany bulla egy századon át teljesen feledékenységbe merül, mintha soha ki sem adatott volna.***

Hogy ennek igazságát belássuk, kisérjük figyelemmel az András halála után bekövetkezett alkotmányjogi fejlődést.

---

[1]) Pauler: A magy. nemz. tört. II. 343. l.

VI. FEJEZET.

Az arany bulla érvényessége IV. Béla alatt.

IV. Béla uralkodásának iránya a nyugati hűbéresek önállóságára törekvő uraknak nem volt kedvező s a mennyiben ellenök Béla a leghatározottabb ellenakcziót fejtette ki s a magyar király hatalmának a szent István, Kálmán és III. Béla korában fennállott teljességét iparkodott visszaállítani, az arany bulla elveivel és intentióival épen nem ellenkezett. De ellenkezett a bulla intentióival abban, hogy Béla az urakat és köznemeseket egyaránt csak engedelmes szolgáivá akarta tenni, a kik neki csak szolgálnak, de az állami ügyek intézésében vele nem részesek; holott az arany bulla a nemesség személyes szabadságát a király önkénye ellen is biztosítani és a nemességet az ellenállási jog elismertetése által a király cselekményeinek birájává s ezzel döntő alkotmányjogi tényezővé akarta emelni.

Béla, mihelyt az egész ország felett úrnak érezte magát, nagy erélylyel látott hozzá, illetve folytatta a várföldeknek (az örökségeknek — mint ő mondja) visszavételét, ettől remélve a királyi hatalom emelkedését s az urak hatalmának megtörését.

A földek birái megvizsgálták a jogczímeket s ha az új birtokost jogosnak itélték, új oklevelet állítottak ki, a királyi várakhoz tartozó földeket és népeket ellenben ezekhez visszacsatolták. Működésük nem lehetett sikertelen, mert már 1238-ban büszkén hirdette a király, hogy országa jóformán a régi jó állapotba van visszahelyezve.[1])

Rogerius váradi kanonok, később spalatói érsek, magasztalva beszéli Béláról, hogy koronázása után szigorú itéletet hozott néhány főúr ellen, kiknek azon járt az eszük, hogy

[1]) Bélának a szent János vitézei részére kiadott oklevele Fejérnél: Cod. Dipl. IV./I. 105. l. „Postremo vero cum Regnum nostrum divina praeveniente, ac subsequente gratia in statum debitum esset iam quasi reformatum, Ecclesiarum et piorum locorum utilitatibus, quibus conferre semper intendimus, non aufferre, salubriter duximus providendum.“

az egész országot maguk közt feloszszák s Andrást és Bélát megöljék, s midőn tervük kitudódott, Frigyes császárt kínálták meg az ország koronájával (Carmen miser. 9. cap.). Törvényt hirdetett ki (vagyis rendeleteket adott ki), hogy a földet a nagyon megsokasodott gonosz emberektől megtisztítsa, hogy a báróknak bitorló vakmerőségét visszaszorítsa, meghagyta, hogy főembereinek, az érsekeknek és püspököknek kivételével, jelenlétében a bárók közül senki se merjen ülni, különben meglakol érte, s el is égette azoknak székeit, melyeket megtalálhatott (4. cap.).

„Ha kimondotta, – mondja az idegen felfogású olasz pap, — hogy a földet meg kell tisztítani a gonosz emberektől, mi rossz van ebben? Ha a főurak székeit elégette, az csak nem igazságtalanság, — vagy talán az alattvalók egyenlők legyenek urokkal?“ (9. cap.)

„Ő helyre akarván állítani a korona épségét, mely sokat vesztett hatalmából, azt, a mit helytelenül elidegenítettek tőle, vissza akarta szerezni a megyéknek, bár ez sokaknak nem tetszett. Nem tett különbséget az ő emberei és ellenfelei között. Nem bántott senkit, csak jogával élt és hü szolgáit méltóan meg is jutalmazta.“ [1])

Ha Béla csupán a betolakodó hűbériség ellen folytatja a harczot, ez bizonyára igen tetszett volna az ország kisbirtokú nemességének, mert hiszen személyes szabadságukat leginkább az urak elhatalmasodása fenyegette. De nem így volt. Béla épen úgy éreztette hatalmát a kicsinyekkel, mint a nagyokkal. Nem akarta tűrni, hogy intézkedéseinek birái legyenek, hogy dolgaiba magukat beleártsák. Pedig az arany bulla 1. és 31. czikke a nemeseknek erre módot akart adni, a törvénynapoknak épen az volt a czéljuk, hogy a király és a nemzet közvetlen érintkezésben álljanak egymással.

Béla ez ellen vétett. És ezt az idegen egyházi író nem tudta megérteni, a midőn említi a panaszt, hogy „az ország szokása ellenére, az ő elnyomatásukra“ (t. i. a nemesekére) elrendelte, hogy még az előkelő nemesek is előbb írott folya-

[1]) Rogerius mester Carmen Miserabile, Thuróczy krónikájának függeléke, Endlicher Monum.

modványt nyujtsanak be a cancelláriához, azután várniok kellett az udvarnál, míg a király elé bocsáttattak[1] (6. cap.).

Ezen intézkedés, mely a köznemesekre még sérelmesebb lehetett, mint a vagyonosabbakra, nem mutat arra, hogy Béla uralkodásának iránya egyezett volna az arany bulla szellemével.

Az ugyan nem állítható, hogy Béla uralkodása alatt oly fejetlenség honolt volna az országban, mint András alatt, sőt ellenkezőleg, ő igen is nagy gondot fordított az igazgatás részletes rendezésére; de minden arra vall, hogy Béla az ország administratiójának rendezésénél sem az arany bulla, sem az 1231. évi törvény rendelkezéseit figyelembe nem vette. Ő érvényesíti a bullának azt az elvét, hogy Magyarországon csak a király uralkodik, felségjogokat csak ez gyakorol, de nem azt az elvét, hogy a király hatalmát a törvény s a nemzetnek ebben elismert szabadságjogai korlátolják.

Nyoma sincsen annak, hogy a király, miután megtörte a főurak hatalmát s magára vonta gyűlöletüket, iparkodott volna a nemeseknek kedvezni, ezen osztályt magához emelni, a közügyekben való részvétel iránti vágyukat alkalomadtán kielégíteni.

De igenis arra vall minden intézkedése, hogy korlátlan hatalmú uralkodó akar lenni, kivel szemben nincsenek az apáktól örökölt, szerzett vagy eredeti nemzeti jogok, hanem csak személyt illető királyi kegy és kitüntetés.

A tatárjárás nagy leczkéje kellett ahhoz, hogy Béla uralkodásának második szakában helyesen fogja fel az ország helyzetét, megértse a nemzet politikai gondolkozását és hogy fölismerje a köznemesség szabadságszeretetében és a közügyek iránti érdeklődésében rejlő nagy államfentartó erőt.

A tatárjárás után tehát Béla új politikai irányt követ, mely a nemességnek a megyékben való szervezkedését elősegíti és ez által az arany bulla azon elveinek megvalósítására, melyek a közszabadságot, a nemesség politikai egyenjogúságát érvényre akarják emelni, a talajt előkészíti; de másrészről a hűbériség elveinek terjedését is előmozdítja,

---

[1]) Rogerius mester: Carmen Miserabile, Thuróczy krónikájának függeléke, Endlicher Monum.

mert — ámbár 1253-ban ismét hozzáfog a várföldek visszavételéhez, s a nemesek közé tolakodott várjobbágyoknak előbbi állapotukba való visszahelyezéséhez, — ez már nem megy oly kiméletlen módon, mint a tatárdúlás előtt,[1]) s e mellett engedélyeket ad magánosoknak is várak építésére, sőt erre kedvezményekkel is serkenti őket. Majd feladva azon eszmét, melyért eddig oly kitartó következetességgel küzdött, István ifjabb királylyal támadt viszálya óta maga fordul a várszervezet ellen, s hiveinek adományokat osztogatva, arra törekszik, hogy minél tehetősebb hűbéri aristokratiát teremtsen a maga védelmére.

A míg tehát a köznemesség szervezése az arany bulla bizonyos elveinek megvalósulását segíti elő, addig másrészről Béla az arany bulla egyéb elvei ellenére fejleszti az alkotmány viszonyait.

Egész légióját lehet felsorolni azon királyi intézkedéseknek, melyek kétségtelenné teszik, hogy az arany bulla a tatárjárás után nem volt már érvényben.

Ezek a bullának épen azon alapelvét támadják meg, mely a hűbériség eszméje (méltóságok és felségi vagy hatósági jogoknak örökös magántulajdonként való birása) ellen irányult és a nemesi egyenjogúság érvényesítésére törekszik.

Hiába mondta ki az arany bulla VIII. czikke, hogy a nádor az ország valamennyi embere felett itéljen; IV. Béla összes bároinak megegyezésével a Csák nemzettségbeli Péter fiainak, Domonkosnak és Mihálynak, valamint ivadékainak a Somogyban fekvő Erdőcsokonát minden jövedelmeivel és összes tartozékaival oly kiváltság kiséretében adományozza, hogy őket és örököseiket a nádornak és minden megyei biróságnak hatósága és biráskodása alól kiveszi és pedig különös kegyképen akként, hogy senki se merészeljen felettök vagy örököseik felett itélni, kivéve a királyt saját személyében, vagy az ő udvarának biráját (az országbiró).[2])

---

[1]) Pauler: A magy. nemz. tört. II. 289—291. l.

[2]) „Item eciam pro eadem preciosa re et fidelibus serviciis prehabitis, exemisset (t. i. Béla király) eosdem (t. i. Csák Péter fia, Domonkost és Mihályt) et heredes eorundem ab omni iurisdictione vel iudicio Palatini sui, et omnium Judicium cuiuslibet provinciarum, in

De a főúr nemcsak mentes a nádor hatósága alól, hanem a főurak birtokain lakozók is ki vannak véve a köz-hatóságok, még az országbiró hatósága alól is, és a birtokos főúr úri hatósága alá adatnak, mi által egyesek magánhatalmat nyernek a területükön lakozók felett.

Ilyen kiváltságban részesül a többi közt István trencséni ispán, a királyné lovászmestere 1272-ben,[1]) Endre ispán, Iván fia 1274-ben. S az örökös hatósággal együtt járnak a hatósághoz tartozó jövedelmek is, melyek ilyképen köztisztviselői javadalomból magánjövedelmekké lesznek.[2])

Hiába tiltja a bulla XVI. czikke, hogy egész megyék és ispánságok adományoztassanak örök birtokul; az Aba-nembeli Lőrincz, soproni ispán, asztalnokmester 1263-ban örök birtokul kapja Locsmánd egész ispánságát és megyéjét Lanzsér várával együtt. A vár jobbágyai ugyanazon szabadsággal és szolgálattal kötelesek őt szolgálni, melylyel előbb a királyt, de a kik nem akarnak neki szolgálni, elköltözhetnek.[3])

---

regno Hungariae existentium, pro tempore constitutorum, et exemtos habere de gracia speciali ita, quod nullus praesumat vel audeat, ipsos vel haeredes eorumdem iudicare, praeter suam personam specialem, vel Judicis Curie sue", — mondja V. Istvánnak 1272-ben kelt s az eredeti kiváltságot megerősitő oklevele (l. Fejér: Cod. Dipl. V./I. 25. és 26. l.).

[1]) „. . . . concessimus ex nostra gracia speciali, quod populos suos et populos Ecclesie de Paztuh, cuius patronus est, preter personam ipsius Magistri Stephani, nec Palatinus, nec Iudex curie nostre nec Comes novi Castri, aut Neugradiensis, nec etiam aliquis Judicum seu Comitum possit vel debeat aliquatenus iudicare; sed ipse idem predictos populos in omnibus causis suis iudicabit." (Fejér: Cod. Dipl. V./II. 53. l.)

[2]) „. . . . quasdam terras castri novi de Wolko, Jelen, et Pobor vocatas, exemptas penitus ab ipso castro, eidem Comiti Andreae, et per eum suis successoribus, heredibus, heredumque suorum successoribus, cum omnibus utilitatibus, et pertinentiis suis, ac sub eisdem metis ac terminis, quibus antea limitatae fuerant, dedimus, donavimus, et contulimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas." (Fejér: Cod. Dipl. V./II. 148. l.)

[3]) „. . . totum Comitatum de Luchman, cum Castro Lanser, et omni suo districtu, ac aliis utilitatibus atque circumstanciis, ad ipsum Comitatum Luchman spectantibus, sibi, qui de tanta fidelitatis opera, de regia munificentia maiori renumeratione fuerat extollendus, et per eum

Mások is nyernek egész megyéket örök birtokul, így a Subicsok Brebirt, Csák bán Bakonymegyét, s 1277 óta a zágrábi püspök Gerzenczemegye ispánja, 1284 óta pedig ezen ispánságot a zágrábi egyház örökösen birja.

„Tényleg vége volt ezzel az arany bulla legfőbb határozatai érvényességének. A birói, katonai és financziális hatóságok egyesitése a földesúr kezében kikerekített, különálló vidékeket hozott létre, melynek lakossága egyenesen már csak addig tartozott a királyhoz és a birodalomhoz, míg urának tetszett", mondja Marczali.[1])

De a bulla egyéb rendelkezéseit sem veszi már senki figyelembe.

Béla alatt a zsidók nagy kiváltságokat nyernek. Már uralkodása elején kieszközli a pápánál, hogy a királyi jövedelmeket zsidóknak és izmaelitáknak adhassa el,[2]) 1251-ben pedig a zsidók részére kiváltságlevelet ad ki, melyet 1256-ban újra több példányban kiállíttat.[3]) Egyeseket közülök magas állásokra emel, sőt kamara ispán is vált belőlök.

---

suis heredibus, et eorum successoribus contulimus, donavimus, dedimus, et tradidimus de regia munificentia et in excambium possessionum Conrardi de Ouwar, quas propter infidelitatem, quam nobis idem Conrardus fecerat, contulimus magistro Laurentio supradicto, quas postmodum dictus Conrardus recuperavit de gratia nostra per interventionem Regis Stephani, karissimi filii nostri, in possessionem perpetuam, et proprietatem illibatam; volentes et statuentes, ut iobbagiones Castri, filii jobbagionum, qui Kelchiobbagfiu dicuntur, et Castrenses ipsius, eadem libertate et servicio, quibus nobis servire tenebantur, in Comitatu per nos constituto, sepedicto magistro Laurencio servire teneantur; et si aliquis de ipsis iobbagionibus Castri, vel filiis iobbagionum memorato Laurentio nollent obedire in serviciis consuetis, relictis terris suis eidem Laurentio magistro, tamquam domino terre, alias se transferendi, liberam habeant facultatem." (Fejér: Cod. Dipl IV./III. 149. l.) Ebből látszik, hogy Kosutány (A magy. alk. és jogtört. tank. I. 133. l.) téved, midőn azt állítja, hogy a XVI. czikk comitatus alatt csak a hivatalt és nem a területet is érti. A nemes birtoka nem tartozott a vár megyéjéhez, ha kerületébe esett is.

[1]) Marczali: A magy. nemz. tört. II. 641. l.

[2]) Knauz: Mon. Strigon. Eccl. 1., 383., 386., 393., 394. és 400. számok.

[3]) Endlicher: Mon. Arpad. 473—477. l.

Ki ne látná ezekből, hogy akkor az 1231. évi törvény sem volt már érvényben.[1]) De hogy azt maga a nemesség sem tekintette többé érvényesnek, arról a Béla által 1267-ben az országnak Esztergom mellett összegyült nemesei (királyi szolgák) „könyörgésére“ kiadott oklevél[2]) is tanúskodik. Különben mi szükség lett volna arra, hogy a nemesek szabadságai újra megerősíttessenek?!

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a nemesek ekkor már nem élveztek semmi szabadságot, a miért is szabadságaik újonnan voltak megállapítandók, hanem csak azt, hogy az arany bulla, mint törvény, nem volt már érvényben s a mi szabadsággal a nemesek éltek, az nem törvényen, hanem egyes privilegiumokon és szokáson alapult, mely ellen sok sérelem követtetett el.

Az 1267. évi törvényt a király és István ifjabb király, továbbá Béla szlavóniai herczeg együtt állítják ki s annak megtartására mind a hárman esküt is tesznek.

A nemesség benne visszatér az arany bulla egyes rendelkezéseinek tartalmához, de nem annak alapelveihez, és nem is hivatkozik arra.[3]) Az okmány úgy szól, mintha egészen új törvény volna, mely az arany bullával semmi összefüggésben sem áll. De attól nemcsak formailag teljesen önálló, hanem alkotmányjogi felfogásában is némileg különbözik.

A bevezetés annyiban hasonló az arany bulláéhoz, hogy ebben is el van mondva, hogy a király és fiai a nemesek kérésére erősítik meg a szent Istvántól engedett szabadságokat, a mi kifejezi azt, hogy ez az általános kiváltságlevél is az országgyűlés kivánságára jött létre. De különbözik abban, hogy a szöveg a nemesség erőszakos vagy követelő fellépésére következtetni nem enged, a király és fiai a bárók taná-

---

[1]) V. ö. Pauler: A magy. nemz. tört. II. 343. l.

[2]) Eredetije az orsz. levéltárban. Szövegét közlik: Kovachich Vest. Com. 134—143. l. és Fejér: Cod. Dipl. IV./III. 391—393. l.

[3]) Abból, hogy ezen oklevél nem az arany bullára, hanem a szent Istvántól adott szabadságokra hivatkozik, Kovachich (Vest. Com. 136. l.) azt következteti: „non probabilis est coniectura fundamentale illud S. Stephani Decretum adhuc aetate Belae IV. superfuisse“. Hiszen ilyen valószinűleg nem is volt meg soha.

csára a királyi kegyelmet hangsulyozva tesznek eleget a nemesség kérelmének.

„Nos Bela, Dei gratia Rex Hungariae... et Stephanus per eandem [1]) Junior Rex Hungariae et Dux Transylvaniae et Bela Junior Dux totius Slavoniae significamus."

„Quod Nobiles Hungariae universi, qui servientes Regales dicuntur, ad nos accedentes, petierunt a nobis humiliter et devote, ut ipsos in Libertate a S. Stephano Rege Statuta et obtenta dignaremur conservare, ut ipsi tanto nobis et Coronae tenerentur fidelius et affectuosius famulari, quanto pretiosioribus Libertatibus eos donaremus. Quorum petitiones et Instantias considerantes fore iustas et legitimas, habito Baronum nostrum Consilio et assensu duximus admittendas, attendentes, quod de hoc invigilari de commodiori debeat Statu Regni."

Már ezen bevezetés is mutatja, hogy az 1222. évi arany bulla kiadása óta, tehát 45 év alatt mennyire hanyatlott az az erőteljes magyar közjogi felfogás, mely az arany bullában a keletkező hűbériség ellen foglal állást a közhatalmi királyság és a nemzet szabadsága mellett. András még mint a nemzet egyetlen ura beszél az 1231. évi törvényben is, bár arra fiait is megesketi; itt Béla már fiaival együtt adja ki az oklevelet.

A hűbériség elve már a központi királyi hatalomra is érezteti bontó hatását, egy helyett három ura van a magyarnak, kik mintegy szövetségben gyakorolják a király törvényhozó hatalmát. András mellett az ifjabb király csak mintegy apja kegyelméből gyakorol bizonyos felségjogokat; itt azonban a tót herczeg is mint önjogú tényező lép föl.

Az 1222. évi arany bullában a nemesség még igazait követeli, a mit fegyverrel is joga van megvédeni s a király csak elösmeri e jogokat; itt a királyok és a herczeg mintegy megajándékozzák a nemességet a szent István adta szabadsággal.

Ez a törvény nem lehet a magyar alkotmánynak alaptörvénye, sem annak újabb kiadása.

„Rendeljük, — mondja a bulla III. czikkének megfelelő I. czikk, — hogy a nemesek népeitől soha semmi nemű gyüj-

[1]) Kovachichnál és Fejérnél „per eundem" olvasható, Pauler helyesebben „eandem"-et olvas i. m. II. 206. jegyz.

teléket vagy adót sem a kincstár czímén, sem más czímen szedni nem lehet, sem élelemszolgáltatással, sem szállásadás czímén általunk vagy mások által nem zaklathatók."

„Továbbá akarjuk, — mondja a II. czikk, — hogy a várföld és udvarnokföld, melyre a mi és a királyné nevében népek gyűltek, a várhoz vagy az udvarnokokhoz visszakapcsoltassék, és e falvak[1]) ne örvendhessenek a szabad vendégek kiváltságos nevének."

Ezen czikk tehát nem tágítja, hanem szűkíti a szabad lakosok körét, a mi azt mutatja, hogy a nemesség nem jó szemmel nézte már a nem nemes szabadok számának gyarapodását, valószínűleg azért, mert ezek terheinek kevesbedése az ő népeik megterheltetésének veszélyét látszott növelni.

„Továbbá rendeljük, — mondja a III. czikk a bulla II. czikkében foglalt személyes szabadság biztosítására, — hogy senki a nemesek közül rossz tanácsra birói eljárás nélkül el ne fogassék, be ne börtönöztessék, vagy javaiban, avagy személyében meg ne károsíttassék, hanem a bárók jelenlétében itélet elé vonatván, harag, gyülölködés vagy kedvezés nélkül törvény rendje szerint itéltessék meg."

A bárók tehát már elismert birótársai a királynak, s a nemesség ebben az igazság garantiáját keresi, holott András korában még ellenök védekezik.

„Továbbá megengedjük, — mondja a IV. czikk a bulla XVIII. czikkének megfelelően, — hogy a nemesek engedélyt kérvén és nyervén tőlünk, bárkihez közülünk szabadon mehetnek, a kihez akarnak, és e miatt birtokaik el ne koboztassanak." Itt már nincsen hangsúlyozva az öregebb király elsőbbsége az ifjabb felett vagy ezé a herczeg felett, mint a bullában, és a két király közötti birói illetékességi viszonyról sincsen említés téve.

A tatárjárás után pusztán maradt és a király által benépesített nemesi birtokok visszaszerzésére ad a nemesnek módot

---

[1]) Az eredetiben, mely az országos levéltárban őriztetik, egész világosan „ne ipsae villae" áll, de Kovachich és Fejér „ne ipsae illae"-t olvasnak és „et ipsi illi"-t értenek, azaz épen az ellenkezőjét. Erre Pauler is figyelmeztet (i. m. II. 206. jegyzet).

az V. czikk. mondván: „Ezen kivül megállapitjuk, hogy a nemesek földjei, melyeket a mi szabad falvaink vagy a királyné népei, vagy a várnép, vagy az udvarnokok bárminő alkalommal lefoglaltak és megtartottak, két bárónknak itélete szerint, kikben mi is és az illető nemesek is megbiznak, a nemeseknek visszaadassanak". A bárók hatósága tehát minden téren növekszik s most már a nemes és király közötti ügyben is itélnek.

Láttuk, hogy az arany bulla IV. czikke a fiú nélkül elhalt nemesnek összes vagyonára korlátlan rendelkezési jogot, s ennek igénybe nem vétele esetében nemzettségének föltétlen örökösödési jogot biztositott. Ehhez képest az örökös nélkül elhalt nemesek birtokai elprédáltattak, elajándékoztattak, eladattak, mi által egyesek, esetleg a király is, kárt szenvedtek. Ezt akarja megakadályozni az 1267. évi törvény VI. czikke, midőn kimondja, hogy ez többé ne történjék, a míg az elhalt nemesnek rokonai és nemzettsége a király elé nem hivatik, és az ők és a bárók jelenlétében a birtokok felett a törvény rendelete szerint itélet nem hozatik. De hogy miként volt szabályozva ily esetekben az öröklés kérdése, azt ezen törvény nem mondja, a mi arra vall, hogy a részleteket itt is szokás állapította meg: s csupán a IX. czikkből lehet következtetni, hogy az örökös nélkül elhalt nemes öröklött birtoka rendes viszonyok közt a királyra háramlott és csak a szerzett vagyon felett lehetett szabadon rendelkezni, mert a IX. czikk mint kivételt említi, hogy ha a nemes egyenes örökös nélkül „háboruban halt el, nem háramlik birtoka a királyra, bármiként szerezte légyen, hanem rokonaiknak és nemzetségének marad. A szerzett birtok pedig, bárkinek akarja életében hagyni, arra marad".

A VII. czikk ugyanazon elvi alapon áll a védkötelezettség tekintetében, mint az arany bulla VII. czikke, mondván: „továbbá megállapitjuk, hogy ha országok elfoglalására vagy szerzésére találnánk sereget vezetni, a nemeseket akaratuk ellen nem visszük a sereghez, csak azokat, a kik önként akarnak velünk jönni, vagy a mi pénzünkért. Arra sem kényszerítjük, — teszi hozzá, — hogy akaratuk ellen a mi fiainknak vagy másoknak segélyére menjenek". Ez az utolsó mondat mutatja, hogy mennyire haladt már a hűbériség, mely ellen

Béla uralkodása elején oly erélyesen küzdött. Már a király fiai, sőt mások is, a nagybirtokú hatalmas urak, mintha független fejedelmek volnának, önállóan viseltek háborut, a mi eléggé mutatja, hogy alkotmányunk nem az arany bulla szellemében fejlődött tovább.

A VIII. czikk a fejérvári törvénynapokról szól, de annyiban más, hogy most már nem csupán megengedi az ország összes nemességének, hogy ott megjelenhessék, hanem el is rendeli, hogy minden megyéből két vagy három nemes tartozzék ott megjelenni, hogy azoknak jelenlétében az elkövetett károk és jogtalanságok miatt, bárki követte légyen el azokat, mindenkinek igazság adassék. Ezzel azonban nincsen kizárva az, hogy a törvénynapon panaszának előadása végett az országnak bármely lakosa megjelenhessék. Ezen rendelkezés tehát nem szorítja szűkebbre azoknak körét, a kik a törvénynapokon megjelenni jogosítva vannak, — a mint azt sokan hiszik, hanem csak külön választja a panaszkodókat azoktól, kik ott a királynak vagy a herczegnek birótársai és tanácsadói lesznek.

A nádorról, mint a király helyetteséről itt szó sincsen. A király vagy egyik az ő fiai közül, tartozik ott megjelenni. A háromfelé szakadt családi királyságnak csak az ad még közhatalmi jelleget, hogy a törvénynapokon akár a király, akár az ifjabb király, akár a tót herczeg, egyaránt az egész országra gyakorol ilyenkor hatóságot.

A X. czikk a nemesség egyik legnagyobb akkor fennálló sérelmét szünteti meg, midőn kimondja, hogy: „a nemesek ügyeit folyamodások nélkül kell elintézni", s ezzel megengedi, hogy a nemesek a cancellaria bürokratikus eljárásának mellőzésével, szóbelileg közvetlenül a királyhoz fordulhassanak panaszaikkal, a ki azokat nyomban el is fogja intézni.

Ezen törvény maradandóságának biztosítékai: a kiállítás ünnepélyes alakja, a király és a királyfiak esküje, és az egyház, illetőleg az esztergomi érsek azon joga, hogy a törvényt megszegő királyt vagy királyfit egyházi fenyítékkel sujthatja. A fő biztosíték tehát ismét az egyház büntető hatalma.

Maga a záradék így szól: „Et his omnibus *ac aliis Libertatibus* a S. Stephano Rege constitutis ipsos Nobiles manutenebimus, et conservabimus. *Sic nos Deus adjuvet, et sancta*

Dei Evangelia, et vivificum Dominicae Crucis Lignum.[1]) Si quis autem nostrum imposterum praesentis Statuti et Libertatis, a S. rege Stephano constitutae transgressor exstiterit, quod absit, illum D. Archi-Episcopus Strigoniensis per Censuram Ecclesiasticam compellat, ad praemissa (Fejér promissat olvas) inviolabiter observanda, prouti id Nos ipsi assumsimus pari voto. Ut autem haec Nostra Ordinatio perpetuum obtineat robur firmitatis, iisdem Nostris Sigillis Literas fecimus consignari. Datum Domini 1267."

Hogy ezen törvény a nemesek összes szabadságjogait magában nem foglalja, az kitünik a záradék ezen szavaiból: „Et his omnibus *ac aliis Libertatibus a S. Stephano constitutis* stb.", a melyeket itt felsorolni nem azért felesleges, mert a bullában is benfoglaltatnak, hanem mert a szokás azokat egyátalán soha kétségbe sem vonta. Ha ezeket itt felsorolni azért lett volna felesleges, mert a bullában is benne foglaltatnak, akkor ezen törvényben foglaltak nagy része szintén felesleges volna, mert hisz azok is benne voltak a bullában.

A nádor, mint az ország legelső méltósága és a király ellenőrzője, e törvényben említve sincsen. A nádori méltóság most már nem emelkedik a többiek fölé, mint a bulla idejében, hanem azokkal egy niveaura száll alá.

A nemesek ellenállási jogáról említés sem történik, — ez már régen megszünt.

Ki ne látná mind ezekből: minő nagy a különbség az arany bulla és IV. Béla szabadságlevele között, mely amazt nemcsak meg nem erősíti, de egyszerüen ignorálja.

Az 1222-ik évtől az 1267-ikig nagyot fordult a világ kereke. A mit a bulla létesíteni akart, az jobbára mind romba dőlt, a minek fejlődését meg akarta akasztani, az jobbára mind megizmosodott, s az alkotmány és társadalom képe e 45 év alatt egészen megváltozott. A fejlődés törvényei, a kor szelleme erősebb volt az embereknél, erősebb a törvény rendelkezéseinél, erősebb a nemzeti akaratnál; de nem volt elég erős arra, hogy a nemzet kharakterét megváltoztassa.

[1]) Kovachichnál Signum, Fejérnél Lignum olvasható, az eredetiben világosan Lignum áll.

szabadságszeretetét kiölje, a köznemesség aspiratióit megszüntesse. Bár a viszonyok alakulása elterelte az alkotmány fejlődésének irányát a bullában kifejezésre jutó alapelvektől; épen ez az ellentétes irány készítette elő a talajt arra, hogy a bulla alapelvei idővel az alkotmány alapelveivé, a köznemesség politikai tevékenysége nemzetünk életerejévé, — válhassanak.

VII. FEJEZET.

A XIII. század végének történelmi fejleményei.

Mihelyt meg volt teremtve az örökös hűbéri aristokratia, a magyar alkotmány további fejlődésének iránya is el volt döntve. IV. Béla és V. István halála után a közhatalmi királyság hatalomköre a nagybirtokosok magánhatalmának növekedésével mindig szűkebb körre szorult. A hatalmas urak már nemcsak a birtokaikon lakó, az előtt közvetett királyi hatóság alatt álló népekre, hanem a teljesen szabadokra, a nemesekre is kezdték hatalmukat kiterjeszteni. A várjobbágyok egy része attól, hogy magánhatalom alá kerüljön, az által menekül, hogy a nemesek rendjébe emeltetnek a királyok által; másik része azonban vagy önként, hogy a megélhetését biztosítsa, vagy kényszerítésnek engedve, magánszolgálatba áll, sőt — minden valószínüség szerint — a szegényebb nemesek egy része is ugyanazt cselekszi.

Azon nyomás, melynek a nagy urak részéről a köznemesség ki volt téve, már IV. Béla idejében kényszerítette a nemességet helyi szervezkedésre a megyékben.[1]) A vár

---

[1]) Az 1232. év második felében Kehidán tartott gyülés, melyen a Szalán innen és túl lakó nemesek egy különös eset alkalmából királyi engedélylyel összejöttek, hogy maguk biráskodjanak, mivel a birák távolsága és más nehézségek miatt, sok jóravaló ember nem tudott igazsághoz jutni, az akkori Zala vármegye gyülésének még nem tekinthető, mert biráskodásuknak Zala vármegyéhez — mint Pauler mondja i. m. II. 292. lapján — nem volt semmi köze.

megyéje, a király birtoka ekkor kezd átalakulni önkormányzati keretté, a nemesek közönségeivé.[1]) Ezen átalakulási zürzavarban a nemesek a várjobbágyokkal s más szabad elemekkel is szövetkeznek a maguk szabadságának megvédésére, hiszen társadalmi viszonyaik nagyon egyenlőek lehettek, — de később. két század alatt a megyék tisztán a nemesek közönségeivé válnak, mert a várjobbágyok osztálya mintegy fölszívódik a nemességbe, vagy lesülyed a magánhatalom alatt állók közé.

Hogy a nemesség szervezkedése IV. Béla alatt már eléggé előrehaladott állapotban volt, azt a többi közt az 1267. évi törvénynek a fejérvári törvénynapokról szóló VIII. czikke is eléggé mutatja. S a mily mérvben bomlik a várszervezet és gyöngül a királyi hatalom, oly mérvben erősbödik a nemesség megyei önkormányzata.

Az által, hogy a hatalmaskodókkal szemben a kisebb birtokú nemesek a megyében szövetkeznek egymással és más szabad elemekkel, a kisebb birtokú nemesség az uraktól külön renddé, köznemességgé alakul, minek természetszerű következése a főnemesség különválása, és különös politikai súlyának elismerése, — a mint ez az 1267. évi törvény egyes czikkelyeiben, nemkülönben az országos méltóságoknak, mint comes, bán, vajda és nádor, czímekként használatában is kifejezésre jut. Ezen czímeket már nem csak azok viselik, a kik az illető méltóságot betöltik, hanem azok is, a kik épen nem viselték, vagy már nem viselték e tisztségeket. Annak következtében pedig, hogy a legtöbb méltóság örökletesen is adományoztatott, az előkelőség megszünt személyhez kötött lenni s a család tulajdonává vált, egyes családok örökös jogot formáltak arra, hogy tagjaik a király tanácsába meghívassanak.

---

[1]) IV. Béla az által, hogy megengedte, miszerint a nemesek kisebb ügyeikben maguk válaszszanak maguknak birákat, sőt az által, hogy a rablóüldöző birákat, a királyi bilochusokat megszüntette, kedvezett az autonom mozgalomnak, sőt azt szükségessé is tette.

A választott birák hatásköre arra a területre terjedt, mely a vármegye ispánja alatt állott, s a közös terület fűzte össze a vármegyében lakó nemeseket, várjobbágyokat és egyéb szabad állapotúakat s így lett a megye lassanként geographiai fogalommá (Pauler: i. m. II. 292. l.), s már Béla alatt kezd a nemesség beilleszkedni a megye keretébe.

Ily módon az eddigi nemzeti aristokratia, az országos nemesség, mely részint természetes szaporodás útján, részint a királyok adományai folytán számban igen megnövekszik, de a mellett a folytonos osztály következtében általában szegényebbé is lesz, az alkotmány demokratikus elemévé válik, s kebeléből egy új rend, az aristokratia aristokratiája, a főnemesi rend emelkedik ki, mely tekintettel tagjai számának a régi nemességhez viszonyított csekélységére, az alkotmánynak nemcsak arisztokratikus, hanem részben hűbéri, részben oligarchikus színezetet is ad.

A királyság azonban V. István uralkodása óta ismét visszanyeri egységes monarchiai jellegét, mert az ifjabb királyság intézménye, — mely azt eddig nem kevéssé megbontotta, — ezúttal megszünik. És igy a király egymaga áll a hatalmas urakkal szemben. De hatalma — épen az urak hatalmassága következtében — gyöngébb, semhogy egymaga legyen képes az ország egységét fenyegető elemekkel szemben helyt állani, természetes tehát, hogy a köznemesség politikai súlyát emelni most már főképen a királyság érdeke.

Ha már Béla is iparkodott uralkodásának második szakában a nemesség szervezkedését elősegíteni; annál inkább kellett ezt tenni Kún Lászlónak, de még inkább III. Andrásnak.

A nemesek számának szaporítása egyik leghathatósabb eszköz a királyok kezében arra, hogy a nemesség erőben növekedjék.

Az arany bulla kiadása idejében a király a köznemességben még csak zavargó tömeget lát, Kún László már a szabadságnak, a királyi hatalomnak és az ország állami egységének támaszát. „Mióta — így szól az 1279. évi s a hodosi és csallóközi várnépet nemesítő oklevelében — Isten kegyelméből az örökség természetes rendje szerint, a királyi méltóság polczára jutottunk, annál inkább *törekszünk nemeseink számának növelésére, minél viharosabbaknak, vészszel teljesebbeknek látjuk az időket.* Nem is remélhetjük, hogy a zivatarokból a csendes nyugalom kikötőjébe juthassunk valaha, ha Isten segítségével nem szolgál minket híveink őszinte hódolata az ő köteles megszokott tiszteletével“.[1])

[1] Fejér: Cod. Dipl. V./II. 505. l.

A megyék néha külön-külön, leggyakrabban több megye együtt tart gyülést, congregatiót a király összehívására,[1]) hogy törvényt lássanak a gonosztevők, foglalók és országháborítók felett, s az itt hozott itéleteket a fegyveres gyülés azonnal végre is hajthassa. Ez utóbbinak szükségessége különösen IV. László idejében merült fel, a mikor az urak nem engedelmeskedtek az itéleteknek, ha csak azok erőszakkal végre nem hajtattak. Ezen királyunk ismeri el először katonai szervezetnek és hatóságnak a megyét.

A tömeges fegyveres gyülések azonban nem maradnak nehány megyére szorítva. Kún László országos gyüléseket is hív egybe, melyek *„generalis congregatio regni“*, „convocatio et parlamentum publicum regni“ néven neveztetnek, s melyek főképen biráskodással, országos határozatok hozatalával, sőt már anyagi értelemben vett törvényhozással is foglalkoznak, s melyeken ha nem is a vezetés, de a döntés minden esetre a köznemesség kezében van.

A király anyagi hatalmának gyöngülése és az urak nagy hatalma az arany bulla elveinek érvényesitését egyre nehezebbé teszi; de az ennek folytán növekedő fejetlenség egyre erőteljesebbé teszi a vágyat a köznemességben arra, hogy az országos ügyek intézésére befolyást szerezve, a királyi hatalmat ismét felemelje, de a mellett annak jogi korlátait meghatározhassa, s ily módon a bullában foglalt elveket a magyar alkotmány alapelveivé tehesse, minek érvényesítésére a köznemességet számbeli gyarapodása és belső szervezkedése egyre képesebbé is teszi.

Az 1290. évi országgyülésen hozott törvények[2]) újabb kisérlet az arany bulla elveinek megvalósítására, de nem a bulla érvényének helyreállítására.

---

[1]) Igy 1255 augusztus közepére Váczott IV. Béla Nógrád-, Gömör- és Hontmegyéknek hirdetett gyülést.

[2]) Közlik: Kovachich J. M.: Monum. veter. Legisl. 14—29. l. Fejér: Cod. Dipl. VII./II. 139—147. l., Endlicher: Mon. Arp. 615—621. l., Teutsch és Firnhaber: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürg. I. 159—164. l. Átirásának eredetije ma az orsz. levéltárban. A törvény egyes czikkelyeit a Kovachich felosztása szerint idézzük.

Ha ezen törvény szövegét olvassuk, azt fogjuk találni, hogy ez nem egyéb, mint az 1222. évi arany bullában kifejezett elvek szabatosabb ismétlése és a változott viszonyokhoz való alkalmazása. Sokkal erőteljesebben nyilvánul benne az a törekvés, mely a bullában is kifejezésre jut, — t. i. a királyi hatalom emelése, e hatalom jogi korlátolása és a hűbéri eszmék hódításainak megtörése, — mint akár az 1231-ik évi, akár az 1267. évi törvényekben. Csak kettő hiányzik belőle, a mi a bullában benne van és ez az ellenmondási és ellenállási jog és a nádor ellenőri szerepe.

De ezen törvény már nagy haladást jelez az alkotmányfejlődés terén, mert a bullában foglalt elveket nemcsak megismétli, hanem tovább is fejleszti. Ezenfelül szövege szabatosabb, de épen ezért sokkal inkább az akkor fenforgó viszonyokhoz is van kötve, mint az általánosságokban beszélő bulláé.

Maga a bevezetés kétségtelenné teszi, hogy ezen törvény országgyűlésen, az ott résztvevő nemesek kivánságára hozott határozatokról kiállított oklevél, melynek a királynak hozzájárulása ad erőt; tehát a nemzet és a király megegyező s írásba foglalt akarata, azaz mai értelemben is az ország törvénye.

Ebben a törvényben élénk szinekben nyilatkozik meg egy sorsát intézni akaró nemzetnek, — melyet a viszonyok fejlődése válságos helyzetbe sodort — erőteljes közszelleme, haza- és szabadságszeretete; de nem kevésbbé tünik ki abból az is, hogy mennyire bízott a magyar a szép szavak varázserejében s mily kevés gondot fordított a végrehajtás tökéletesítésére.[1])

---

[1]) Szabó Károly kimutatta (Századok 1884. évf. 473. l.), hogy III. András ezen törvénye, — melyet történészeink eddig egy 1291. évi febr. havában Székesfehérvárott tartott országgyűlés végzéseinek tartottak, — a III. Andrásnak 1290. jul. 28-án történt megkoronáztatása után, Ó-Budán tartott országgyűlés végzéseit foglalja magában, s a midőn a király 1291. febr. havában Erdélyben járt s az ottani nemesekkel congregatiót tartott, részükre ezen végzéseket új oklevélben kiadta, miről a gyulafejérvári káptalan hiteles átiratot állított ki, mely a káptalanba idővel visszakerülvén, napjainkig fenmaradt.

Ezen oklevélben azonban többet kell látnunk, mint Szabó K., t. i. mint az óbudai országgyűlés végzéseit. Mert az nemcsak az ott hozott

De lássuk e törvény egyes czikkelyeit.

Az I. czikk az egyház javainak, hatáskörének, jövedelmeinek visszaállítását rendeli el, mivel ezek a hatalmasok által tetemesen meg voltak csonkítva.

A II. czikk a bulla XVI. czikkét újítja fel szabatosabb alakban, mondván: „továbbá országunk semmi ispánságát (megyéjét) nem adományozzuk örökösen egyházaknak vagy azok főpapjainak, bároknak vagy nemeseknek; tehetségünk szerint utánozván ebben a mi szent elődeinknek, Magyarország dicső királyainak példáját“.

A III. czikk megfelel a bulla XXVI. czikkének, mondván: „azt is igérjük, hogy országunk méltóságait vagy ispánságait avagy várait jövevényeknek, vendégeknek vagy pogányoknak, avagy nem nemeseknek, és azoknak, kik országunkban gyakrabban károkat tesznek, soha sem adományozzuk. Sem meg nem engedjük, hogy tanácsunkban jelen legyenek“.

A IV. czikk szintén a bulla szellemében van alkotva, de új rendelkezést foglal magában. Tiltja a báróknak, hogy méltóságaikat pénzért eladják, valamint azt is, hogy helyetteseik nem nemesek legyenek. A közhivatal valamint nem lehet örökség, úgy nem lehet vásár tárgya sem, mert az tiszt és nem magán tulajdon.

S mivel az ispán most már főispán, s helyettese az alispán már a nemeseknek is birája lett; nem engedhették, hogy ezt a hivatalt nem nemes is viselhesse.

Az V. czikk államjogi jelentőséggel nem bir, csak annyiban, hogy a hiteles helyek intézményét fejleszti, valamint a szolgabirák hatáskörét elismeri.

A VI. czikk a nemesi birtok háboríthatlanságát biztosítja s a Béla és Istvántól származó adományok visszavonhatlan-

határozatokat, hanem a királynak azon igéreteit is foglalja magában, melyeket megválasztásakor a koronázást megelőző alkudozások alkalmával tett az ország szabadságainak megóvására, s melyeknek megtartására megesküdött, de melyeket akkor oklevélbe nem foglalt, hanem csak akkor, a mikor azok az óbudai országgyűlésen egyéb határozatokkal együtt részletesebben kifejtettek s általa, mint az ország törvénye, kiadattak. Hasonló eset ehhez I. Ulászló koronázásánál fordult elő, a mint ezt később ki fogjuk mutatni.

ságát mondja ki, mivel ezen királyok nem önkényesen osztogatták adományaikat, hanem igazságosan és mindig üdvös tanácsra hallgatva. A VII. czikk IV. László azon adományait, melyek valódi érdemekért, igazságosan adattak, a főpapok, tanácsosok és az ország kiküldötteinek tanácsára fentartandóknak, a VIII. czikk pedig azokat, melyek érdemtelenül és igazságtalanul adattak, ugyanezek tanácsára visszavonandóknak mondja ki. A jövő szent István-napig azonban adományaiban mindenki megtartandó, kivéve a királyi várakat, földeket, a jövevények városait és az udvarnokokat. Ezek a királynak visszaadandók.

Ezen három czikk nem egyéb, mint az arany bulla XVII. czikkének interpretálása s azon elvnek szabatosabb kijelentése, hogy a király adományokat csak honfiui érdemekért adhat.

A IX. czikk az arany bulla elveinek tovább fejlesztése. Nem elégszik meg azzal, hogy az ország legfőbb méltóságainak (palatinus, tárnok, alkanczellár és országbiró) országos közhivatali jellege kiemeltessék, hanem azt is elrendeli, hogy ezek állásukat az ország és a király közös bizalmából birják. „A nádort, tárnokmestert, alkanczellárt, országbirót régi szokás szerint az ország nemeseinek tanácsára fogjuk megtenni, mégis fentartván a fejérvári egyház jogát és kiváltságát, mely az alkanczellárságra a mi fejérvári egyházunkat régóta megilleti.“

Mintha érezték volna eleink, hogy miképen kell a viszonyokat lassanként alkalmassá tenni arra, hogy az 1222. évi arany bulla XXXI. czikkének újra életbeléptetésével alkotmányunk egyik legnevezetesebb intézményét, a nádorságot azzá lehessen fejleszteni, a mivé későbben vált: közbenjáróvá a nemzet és királya közt, őrévé a nemzeti jogoknak, ellensulyozójává a királyi hatalomnak. Csakhogy ezen törvény tovább megy, mint a mit a tényleges viszonyok megengedtek, tovább, mint a mennyit maguk a nemesek állandóan megvalósíthatónak hittek, s azért hivatkozik az ország ősi szokására, hogy önnön erejét ez által is növelje. De ezen hivatkozásnak történelmi becse nincsen. Hiszen tudjuk, hogy szent Istvántól egész III. Andrásig a nádor választására az országgyűlésnek

befolyása nem volt s a többi főméltóságok belöltésére ezután sem gyakorolt befolyást az országgyűlés, sőt a nádorság betöltése sem függött mindig a nemzet akaratától egész 1485-ig.

De a nemzet kezdi már érezni, hogy hol vannak az alkotmányban azok a hézagok, a melyek nélkül az arany bulla elvei meg nem valósíthatók s most egy csapással akarja azokat eltüntetni.

A X., XI. és XII. czikkek a nemesek honvédelmi kötelezettségét szabályozzák és pedig az arany bulla VII. czikkének megfelelően.

„Si aliqua potentia extrinseca ad invadendum Regnum Nostrum venerit, vel aliqua Pars, vel Provincia Regni ab obedientia Regia vel potentia, et Regni se abstraxerit, aut alienare aliquo modo voluerit, Nobiles Regni nostri, et Saxones Transylvani, praedia tenentes et more Nobilium se gerentes, nobis astare, et adjuvare nos tenebuntur.“ Ez már nemcsak az országnak külellenség elleni védelmére, hanem benső egységének megoltalmazására is kötelezi a nemeseket és nemesi jogokkal élő szászokat. A hűbéri szétszakadozottság már nálunk is veszélyezteti az állam egységét, akár csak nyugaton. Ez ellen sorompóba kell lépni az összes nemességnek, akár csak külső ellenség ellen.

„Sed si ad occupandum Regnum extrinsecum procedere vellemus, nonnisi pecunia, a Majestate nostra erogata, procedere teneantur.“ — Ennek szószerinti értelme az volna, hogy a nemes zsoldért támadó hadjáratban is köteles résztvenni. De ha ezt a részt összevetjük a XII. czikkel, mely a főurak zászlaja alatt való részvételt hasonló módon szabályozza, arra kell következtetnünk, hogy a nemes nem tartozik zsoldért szolgálni, hanem csak a zsoldért szolgáló tartozik a királyt külföldre is követni.

A XII. czikk a nagy urak azon hatalmaskodását akarja megszüntetni, mely szerint nemeseket saját zászlóik alatt saját hasznukra üzött háboruikban is részt venni kényszerítettek. Ez az egy rendelkezés is mutatja, hová sülyedt a nemeseknek az arany bullában kifejezésre jutott azon szabadsága, hogy ők csak a királynak alattvalói. Ezt akarja a XII. czikk ismét kétségen kívül helyezni, midőn kimondja:

hogy az ország nemesei és a nemes szászok a király nélkül egy báró alatt sem tartoznak akaratuk ellen az országnak se külső, se belső ügyeiben ingyen szolgálni.

A XIII. czikk a nemesek és népeik adómentességét mondja ki a pénzbeli adóra, boradóra, szállásadásra és a lucrum cameraere. A XIV. czikk pedig a pénzváltást az ispánra és négy előkelő nemesre bizza, mi által a zsidók és izmaeliták pénzváltó szerepének akar véget vetni, és így az arany bulla XXIV. czikkében foglalt elvet megvalósítani.

A XVI. és XVII. czikk azt mondja: hogy „ha a nádor az országban igazságszolgáltatás végett utazik, minden megyében a főispán és négy küldött biró menjen vele s legyen birótársa. Ha pedig a nádor helytelenül akarna eljárni, ezek intsék meg és jelentsék föl a királynak“. A várispán tehát itt már főispán, a ki a biráskodásért járó jövedelmeket is kapja s a nemesek felett is itél a nádorral együtt, a vármegye pedig már nemesi közönség, melynek kiküldött bizalmi embereit a nádorral szemben ellenőrzési jog illeti meg.

A XVIII. czikk az egyház népei fölött világi ügyekben a biráskodást egyedül a királynak tartja fenn, a XIX. czikk viszont az érsekek biráit tiltja el attól, hogy a nemesek és népeik fölött itéljenek. A XX. czikk pedig a király és királyné szabad városainak jövevényeit vonja ki a nemesek földesúri biráskodása alól.

A XXI. czikk az átutazókat védi a zálogolás ellen, a XXII. pedig a kún László korában behozott vámokat szünteti meg, sőt a XXIII. czikk még azon helyeken is, a hol ezen adókat már régebben szedték, a nemesek és egyházak népeit mentesíti a vámok alól, s a vámszedés jogát csakis az átutazó idegen kereskedőkre tartja fenn.

A XXIV. czikk a hűbériség hódításával együtt járó hatalmaskodások és rablások ellen tesz intézkedést, midőn rendeli, hogy a templomok és más épületek fölé épített várak és tornyok, mint a közbiztonságot veszélyeztetők, lerontassanak.

A XXV. czikk az erőszakkal elfoglalt birtokokat és várakat visszaadatni rendeli.

A XXVI. és XXVII. czikk a tizedszedés módját szabályozza, a XXVIII. czikk az oklevelek kiállításáért fizetendő

dijakat állapítja meg, a XXIX. czikk is, a hiányos szövegből kivehetőleg, pénzügyi szabályt tartalmaz.

A XXX. czikk kötelességévé teszi a királynak, hogy a perlekedőknek birói eljárás útján általa megismert ügyeiben személyesen itéljen.

A XXXII. czikk az örökös nélkül elhalt nemesek végrendelkezési képességéről a bulla IV. czikkének megfelelően intézkedik, megszüntetve a király öröklését és biztosítva a szabad végrendelkezési jogot. De a XXXVI. és XL. czikkek a családbelinek biztosítják a jogot arra, hogy a hozomány vagy leánynegyed czimén, avagy itélet következtében idegen [1]) kézre került birtokot visszaválthassák, s ezzel alapját vetik meg az ősiségnek, mely azután szokásjog útján fejlődik, mig nem Nagy Lajos alatt törvény útján nyer szabályozást.

A XXXIII. czikk szomorú világot vet arra, hogy a hatalmas országháborítókkal szemben mily gyönge a királyi hatalom. Maga ez a czikk is mutatja, hogy mennyire felbomlott már az az állami rend, melyet az arany bulla létesíteni, illetve fentartani akart. „Ha valamely nemes, vagy más, károkat okozó cselekvéseket visz véghez, ha az ő személyüknek királyi kegyből *kegyelmezni szükséges, vagy ezzel tartozunk*, a panaszkodóknak mégis teljes igazságot fogunk szolgáltatni.“ De ezen czikkben azon büntetőjogi elv jut egyuttal kifejezésre, hogy a királyi kegyelem csakis a büntetés elengedésében állhat, de nem foglalhatja magában a kártérítési kötelezettség elengedését is.

A XXXIV. megfelel a bulla XXVIII. czikkének, eltiltván a királynak és a bároknak, hogy a birói itélettel elmarasztalt gonosztevőt védelmükbe vegyék.

A XXXVII. és XXXVIII. czikk, melyek a főispán büntetőjogi hatáskörét és a főispán itélete ellen való felebbezést szabályozzák, továbbá a XLI. czikk, mely a nemeseket és nemes szászokat a vajda és a bán részére a szállásadás kötelezettsége alól fölmenti, különös államjogi jelentőséggel nem birnak. De

---

[1]) A XXXVI. és XL. czikkek összevetéséből világos, hogy itt „extraneus“ alatt nem külföldit, hanem a családba nem tartozót, nem rokont, kell érteni.

annál nevezetesebb azután a XXXI. czikk, mely első törvénybeiktatása az országgyűlések évenkénti tartásának.

A köznemesség rendes viszonyok között az ország ügyei iránt vajmi keveset érdeklődött. Megelégedett azzal, ha szabadságát élvezheti, ha birtokában nem háborgatják s inkább a magánérdekek kielégítése foglalkoztatta, mint a közérdek, az országos ügyeket pedig a vagyonosabbakra és a bárókra hagyta. De a midőn szabadságát veszélyben, az országot bajokba keveredve, vagy nemzeti létét fenyegetve látta, ilyenkor kezébe akarta venni az ügyek intézését s jogot formált arra, hogy az országos ügyek intézésére befolyását érvényesítse, akaratát megvalósíttassa.

Arról, hogy a köznemesség körében az országos ügyek iránt való érdeklődés ismét igen magas fokra hágott, tanúskodik ezen törvénynek minden czikke, de főképen a XXXI. czikke.

A bulla I. czikke még csak magánpanaszok elintézése végett rendeli megtartani évenkint a fejérvári törvénynapokat; az 1231. évi törvény I. és II. czikke és az 1267. évi törvény VIII. czikke sem halad tovább, mint addig, hogy a hivatalukkal visszaélő ispánok itt felelősségre vonassanak. Az 1290. évi XXXI. czikk azonban már kötelezővé teszi a bárók és az összes nemesek megjelenését, hogy az ország állapotáról itt tanácskozzanak. A törvény maga így szól: „továbbá országunk bárói és nemesei minden évben Fejérvárra tartoznak gyűlésre jönni, hogy ott az ország ügyeiről tanácskozzanak.[1] És tájékozódjanak a bárók tettei felől, hogy ki miként járt el megyéjében és óvta meg az ország jogait. És hogy azon napon kiki érdeme szerint jutalmát, vétke szerint büntetését elvegye a tanácsosaink és a mi itéletünk szerint".

A törvénynapok ilyképen országgyűlésekké fejlődnek, melyen döntő tényező a tömegesen megjelenő köznemesség.

A meggyöngült királyi hatalom helyébe lépő nemzeti akaratnak a gyűlésre egybesereglett fegyveres [2]) köznemesség

[1]) Itt a szöveg csonka: „ad congregationem debeant convenire, ... de statu Regni". Másként alig értelmezhető.

[2]) Nemest kard nélkül azon korban képzelni sem lehet. De különben is e gyűlésekkel csak így lehetett czélt érni.

van hivatva érvényt szerezni, ha a hatalmas urak ellenszegülésével szemben másként nem lehet, hát erőszakkal.

Az arany bulla XIV. czikkében kimondott elv itt már sokkal fejlettebb alakban jelenik meg, mint magában az arany bullában. Azt hinné az ember, hogy ezen törvénynyel alkotmányunk leghatályosabb intézménye alkottatott meg, mert az országos főhivatalokat viselők felelőssége az országgyűléssel szemben kimondatván, minden visszaélésnek eleje vétetett. Pedig ez hiú csalódás, mivel ezen kornak országgyűlései még nem az állam mellőzhetlen törvényhozó szerve, még nem az államélet legfontosabb intézménye, hanem csupán ötletszerűen összehivott vagy összejött fegyveres gyülekezet, mely a míg együtt van, diktál a királynak, diktál az uraknak, törvényt hoz, itél és végrehajt, szóval az állam souverain hatalmát egyesíti; de mihelyt szétoszlott, mintha nem is lett volna soha s nem lenne a jövőben sem, határozatának őrét, rendeleteinek végrehajtóját hiába keressük. A mi az országgyűlésen hozott törvényekből a szokás erkölcsi hatalma útján érvényesül, abból szokásjog lesz, a többi feledékenységbe megy s legfeljebb újabb országgyűlésen érvényesül, de mint új törvény.

Az elvek élnek az elmékben, előtörnek s érvényesülni törekszenek a törvényekben, de nem mennek át az életbe és így nem válhatnak az alkotmány intézményeivé.

Az örök törvénynek szánt 1222. évi arany bulla érvénye, valamint az ezt követő törvényeké is, mindig feledékenységbe megy, de nem mennek feledékenységbe azon alkotmányjogi elvek, a melyek abban kifejezésre jutottak, hanem újabb törvényekben, új szöveggel bár, de mindig megújulnak, mert a köznemesség alkotmányjogi felfogásának következményei.

Ha az 1290. évi törvényt olvassuk, mintha csak az arany bullát olvasnók. Mindenben hasonló ahhoz, csak előzményei mások s a záradékban foglalt biztosítékokban különböző.

A törvény záradéka mitsem tud a nádor ellenőri szerepéről, sem az ellenállási jogról. A törvény fenmaradásának biztosítéka egyedül az ünnepélyes irásba foglalás, a király esküje és az irásra ütött királyi pecsét.

„Ut igitur haec nostra ordinatio, imo potius a praedecessoribus nostris, Regibus illustribus Hungariae primitus observata, robur obtineat, perpetuae firmitatis, praesentes concessimus litteras, Duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Discreti viri Magistri Theodori Albensis Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae Vice-Cancellarii, dilecti et fidelis nostri, Anno Domini MCC. Nonagesimo primo. Octavo Kalendas Matii,[1]) Regni autem nostri primo anno."

A fennebbi záradékból még az egyházi átok is hiányzik, mint alkotmánybiztosíték. Hiszen a nemesség nem a király önkénykedésétől félti az alkotmányt és a belső rendet, hanem a hatalmas uraktól. A királyi hatalmat nem kisebbíteni, hanem (bár körülhatárolva jogi korlátokkal) erősbíteni volt a czél és így az egyházi átok lehetőségének kimondása inkább kárára lett volna az alkotmánynak, s épen így az ellenállási jog is csak a hatalmasok kezébe adott volna fegyvert.

A bulla elveit azonban ezen törvény épen oly kevéssé vitte át az életbe, mint maga a bulla. A bomlás már sokkal előbbre haladt volt, semhogy azt egy oklevél képes lett volna feltartóztatni.

Az 1298. évi törvény rendelkezései csak újabb bizonyságot tartalmaznak arra nézve, hogy mily hamar mentek feledékenységbe az ország törvényei, — nem a király önkénye, de az ország felfordult állapotai miatt.

Maga a bevezetés ezeket mondja: „Andrásnak, Magyarország dicső királyának koronáztatása idejében az országnak régóta fentartott szabadságai és conditiói, ha nem is valamennyien, legalább a nevezetesebbek és legszükségesebbek közokirattal, mely ugyanezen király úrnak pecsétjével volt megerősítve, jelentettek ki, melyek mivel gonosz indulatú emberek a gonoszság utáni vágytól elvakítva közbe jövének, legkevésbbé sem tartattak volna meg, és a király úrnak lanyhasága következtében Magyarország majdnem minden részében ingadozott, és a bárók és más hatalmasok önkénye következtében különböző és igen sok pusztítás következvén be,

[1]) Ezen kelet nem a törvény kelte, hanem azon oklevélé, melyet a király az erdélyi nemesek részére újból kiadott.

annyira hanyatlott, hogy az egyházak és nemesek, és más országlakók is vagyonukban és tehetősségükben majdnem a végső pusztulásra jutottak. A minek láttára András király a szentlélek sugallatára hallgatott, és kegyessége és hű tanácsok által indíttatva országgyűlést (Congregationem generalem) hirdetett".[1])

A fennebbi szavakból is láthatjuk, hogy sem a bulla, sem az 1290. évi törvények határozatai a tényleges viszonyok mellett nem lehettek érvényben. Magyarországon már a hatalmas urak uralkodtak és nem a király, noha a nemesek a királyon kívül nem akartak maguk felett más urat ismerni.

Az 1298. évi törvény épen úgy a bulla alapján áll, mint az 1290-iki törvény. De a bullának csak egyes rendelkezéseit ismétli vagy szövegezi újra, általában pedig inkább büntető határozatokról gondoskodik a bullában foglalt elvek védelmére, meghatározza a büntetések végrehajtásának módját, erélyes eljárásra, hatalmának használatára kötelezi a királyt, szóval ugyanazon államjogi elveket, melyek a bullában kifejezésre jutnak, számos biztosítékkal veszi körül.

A többi közt arra is felhatalmazást ad a királynak, hogy ha ő maga nem bír a féktelenkedőkkel, idegen segítséget is kérhet a bünösök vadságának megtörésére (VI. czikk).

Nevezetesebb e czikkek közül a VII. czikk, mely a királyt felelőssé teszi azért, hogy ha nem él a gonoszokkal szemben hatalmával. A büntetés erre az esetre az egyházi átok, melyet a kalocsai érsek az összes főpapok tanácsának hozzájárulására mond ki a királyra, a ki ez esetre lemond azon kiváltságról, hogy őt megátkozni nem lehet. A XX. czikk szerint ugyanez a büntetés éri a királyt, ha a nemesektől és egyházaktól elfoglalt javakat ezeknek vissza nem adja, s a XXI. czikk szerint akkor is, ha az ország bármely elidegenített részének visszaszerzését elmulasztja, a XLI. czikk szerint pedig akkor, ha a koronáztatása alkalmával kiadott oklevélben foglaltakat és a jelen törvényben foglalt szabadságokat meg nem tartja.

---

[1]) Ezen bevezetés az I. Ulászló átiratában ismeretes, de valószínű, hogy az eredetiben is benne foglaltatott.

A XXIII. czikk pedig elrendeli, hogy a király három hónaponként két-két püspököt tartson magánál, továbbá ugyanannyi nemest, kiket az ország választott.[1]) S ha a király bármit tenne nélkülök adományok, méltóságok osztogatásában, vagy más fontos ügyekben, érvénytelen legyen.

Ezen czikk azon alkotmányjogi elvet foglalja magában, hogy a király tanácsosok nélkül semmit sem tehet, miben a parlamentarismus egyik alapelvének csirája rejlik; s hivatva van a nemzetnek befolyását érvényesíteni a királyi kormányzatra. De ezen rendelkezés, ha talán András hátralevő éveiben érvényben volt is, halála után épen úgy feledékenységbe ment, mint a többi rendelkezések java része.

A XXXIII. czikk fényesen illustrálja, hogy a nemesek már nemcsak a királyt és a hazát szolgálják, hanem a hatalmas urak őket saját seregükben is szolgálni kényszerítik. A nemesség ezzel szemben erélyes ellenállást akar kifejteni, de látszik, hogy egy része már régóta feladta azt a büszkeségét, hogy csak egy úrnak hódol, és ez a király. A törvény ugyanis megengedi, hogy a nemesek szabad akaratukból annak szolgálhatnak, a kinek akarnak, s csak a kényszerítés ellen tiltakozik, mondván: ha egyesek a hatalmasok közül a nemeseket erővel vagy hatalmaskodással arra kényszerítik, hogy nekik szolgáljanak, vagy őket e miatt személyükben vagy vagyonukban sértenék, vagy bántalmaznák, ipso facto excommunicatióba esnek. És ha a király úr a nemesek ilyes elnyomásáról biztos tudomást szerez, az ilyen elnyomókat, kiket méltó boszúval kell sujtani, megbüntetni tartozik.

Az 1298. évi törvény első törvényünk, mely valamely előzőre, mint jogilag érvényesre hivatkozik. De ezen hivatkozás nem azért történik, mivel a hivatkozott törvény még érvényes,

---

[1]) Marczali szerint a szöveg hiányos, és ezen szavak: „totidemque, et quasi omnes Nobiles Regni, quos exnunc elegimus“, eredetileg így szólhattak: „totidemque Barones et quasi omnes Nobiles regni etc.“ Nézetünk szerint ennek értelme nem lehet az, a mit Marczali feltételez, hogy t. i. két báró és lehetőleg az ország mindazon nemesei, kiket most választottak, legyenek a király tanácsosai; hanem ez: „és ugyanannyi nemest, az ország összes nemeseinek képében, a kiket most választottunk stb.“

hanem azért, hogy ezzel a hivatkozott törvény érvényessége kétségen kívül helyeztessék.

A XLI. czikk ugyanis, a mint a csonka szövegből kivehető, azt mondja: hogy a király azon esetben, ha az országlakók és az egyházak azon szabadságait, melyeket koronáztatása idejében okmányilag megörökített s azokat, melyek ezen törvényben foglaltatnak, megszegné, egyházi átokkal sujtassék, és ezen kívül egyebek is, a melyek a királynak azon oklevelében foglaltatnak, melyet koronáztatása idejében kiadott, teljesen figyelembe vétessenek és szigoruan megtartassanak.[1])

Épen így a bevezetés is hivatkozik azokra, a miket a király koronáztatása idejében okmányilag megerősített, de a melyek meg nem tartattak.

Mik légyenek ezek? talán valamely előttünk ismeretlen koronázási hitlevél, melyben a király talán az arany bulla megtartását is igéri? Ezt bajos elhinni, mert ha III. András koronáztatása előtt oly hitlevelet ad ki, mint a minő például a II. Ulászlóé, lehetetlen, hogy a közbeeső királyoknál ilyet ne találtunk volna. Pedig nem találtunk, csak választási alkuleveleket, a melyekben csak általános igéretek foglaltatnak, s a tulajdonképeni alkotmánybiztosító okmány, mely egyúttal alkotmányrevisió is, egész Mátyásig mindig a koronázás után adatik ki, épen úgy, mint a hogy ez III. Andrásnak 1290. évi törvényével történt. Az 1298. évi törvény tehát az 1290. évi törvényre hivatkozik, mert ez adatott ki a koronázás idején.

Hogy az 1298. évi törvény az előzőre hivatkozik és annak érvényét fentartja, ez már nagy haladás azon elv felé, hogy a nemzetnek a király megegyező akaratával kijelentett határozatai, azaz a törvények, minden más jogforrásnál erősebbek, s csak újabb törvény vagy ellenkező szokás által változtathatók meg. Mindazonáltal ezen korban még messze állunk

---

[1]) „Statuimus, et perpetuo Edicto stabilimus: ut Dominus Rex Libertates Regnicolarum suorum, et Ecclesiarum tempore Coronationis suae in Literis expressas, et ea, quae in praesentibus statutis exponuntur . . . Domini Archi-Episcopi Colocensis de consensu Praelatorum ferendam incurrat, *et praeter haec etiam alia, quae in Literis* Domini Regis *tempore Coronationis suae datis continentur, plenius attendantur et firmiter observentur.*“

attól, hogy a törvény oly erővel birónak tekintessék, mint manapság.

Haladás az is, hogy a berekesztés (a XLIV. czikk) szerint a törvény érvényességének egyetlen biztosítéka az ünnepélyes formában kiállított, a királyi pecséttel hitelesített írás, és mellőzve van benne a királyi eskü. Ebben ugyanis már azon elv jut kifejezésre, hogy a törvény nem merő királyi privilegium és a király azt egyoldalulag nem azért nem változtathatja meg, mert arra megesküdött, hanem azért, mert az a nemzet és a király közös és megegyező akaratán alapul, ennélfogva benne a királynak nemcsak a saját igéretét kell tisztelni, hanem a nemzet akaratát is.

Ezen törvényt tehát a király, a bárók és a főpapok pecséteikkel ellátták, hogy — a mint a záradékból[1]) kivehető — ezzel is dokumentálják, miszerint az minden hivatott tényező egyező akaratával jött létre.

Valószinű, hogy ezzel a záradékkal az 1298. évi törvények[2]) be voltak fejezve, s a többi czikkek, szám szerint 36, melyek az I. Ulászló-féle átirásban az eddig említett czikkek után folytatólagosan fel vannak véve, s melyek főképen büntető törvénykezési és magánjogi ügyekre vonatkoznak,[3]) III. Andrásnak a törvény végrehajtása iránt a bárókkal együtt kiadott külön rendelete.[4])

* * *

Ha végigolvassuk az Árpád-korszak alkotmányjogi törvényeit, két körülmény tünik azonnal szemünkbe.

---

[1]) „Et quia saluberrima statuta — mondja a XLIV. czikk — Regio honori, et statui Regnicolarum magno remedio proficientia a praedicto Venerabilibus Patribus, et ab Incolis totius Regni Hungariae de Legali Consensu Domini Regis et Baronum processerunt, prout in superioribus est expressum pro .... concessa debitam reperiant firmitatem, Dominus Rex, et Regni Barones Sigilla sua ad instar Sigilli Praelatorum huic Chartae statutorum apposuerunt."

[2]) Közli Kovachich: Suppl. I. 89—143. l. Fejér: Cod. Dipl. VI./II. 130—138. l.

[3]) Kovachich: Suppl. I. 144—192. l. és Fejér: Cod. Dipl. VI./II. 140—147. l.

[4]) V. ö. Pauler i. m. II. 260. jegyzet.

Az egyik az, hogy minden törvény azon elveket törekszik érvényesíteni, a melyek II. András 1222-ik évi arany bullájában jutnak kifejezésre; a másik az, hogy II. András arany bullájára sem mint kiindulási alapra, sem pedig mint érvényben lévő törvényre, egyik sem hivatkozik.

Ezen két körülményből arra kell következtetnünk, hogy az arany bullát sem a király, sem a nemzet érvényes törvénynek nem tekintette, a magyar alkotmány alaptörvényének nem ismerte; de annak elveit a nemzet zöme, a köznemesség a hon fönmaradására és saját javára oly fontosnak ismerte, hogy az ország minden baját azoknak újabb alakban kifejezésre juttatása által orvosolhatónak hitte.

De ez csak a bullában foglalt elvekre állott, nem azonban azon intézményekre is, melyeknek alapja a bullában volt letéve.

Alig mult el a bulla kiadásától 80 esztendő s máris teljes feledékenységbe ment az ott statuált intézmények két legnevezetesbike, u. m. a nádor ellenőrző szerepe s a nemesek ellenmondási és ellenállási joga.

A mily mértékben ellentétben voltak a bulla elvei a való élet fejlődési irányával, épen oly mérvben megvalósítatlanok maradtak annak rendelkezései is. Ennek természetszerű következménye volt azután az is, hogy az 1222. évi bulla érvényessége, örök törvényű jellege is mihamar teljes feledékenységbe merült.

A bulla, a mint bizonyos tekintetben tulélte, más tekintetben jóval meg is előzte korát, a benne lefektetett elvek csak egy közügyei iránt érdeklődő, szabadságára féltékeny, hazája és királya iránt odaadó nemzetnek vágyai, de nem a tényleg fennálló alkotmány alapelvei. Hiszen a tényleges viszonyok teljesen lehetetlenné teszik ezen elveknek intézményekben való érvényesülését. A nemzet helyre akarja állítani az állam egységét, megszilárdítani a királyi hatalmat, fölemelni a porba sujtott királyi tekintélyt, biztosítani a közszabadságot, megoltalmazni a személyes szabadságot, befolyást biztosítani a nemzet szabad tagjainak az országos ügyek intézésére s jogi korlátokat állítani a királyi hatalom túlkapásaival szemben.

És mit látunk az Árpád-korszak utolsó évtizedeiben? A hatalmas urak mint fejedelmek uralkodnak, egymás ellen háborúkat viselnek, földeket foglalnak, az állami rendet fölforgatják, az állam egységét széttépik. Az ő pártütésük valósággal már nem is pártütés, csak a köznemesség nézi ezt a belső rend és jog megtörésének, valósággal pedig önálló fejedelmeknek különböző irányú politikai actiója. És hogy ezen fejedelmi hatalommal élő főurak nem váltak és nem válhattak oly valóságos független fejedelmekké, mint a német herczegek és grófok, s hogy birtokaik nem fejlődtek külön országokká, azt csak a nemzeti érzület és büszkeség egységének és azon körülménynek köszönhetjük, hogy eme birtokok legnagyobbrészt nem voltak összefüggő területek, hanem az ország különböző vidékein kisebb-nagyobb tömegekben szétszórva feküdtek, megszaggatva és környezve az uraknak nem szolgáló, szabad, tehetősebb vagy kisebb birtokú nemesek jószágaitól.

A királyi hatalom egyre gyöngül, vagyona és hadserege egyre fogy, tekintélye folyton hanyatlik. A közszabadság helyére a hatalmas urak önkényuralma lép, a személyes szabadságot senki sem tiszteli, a nemzet szabad tagjai csak ott érvényesíthetik akaratukat, a hol tömegesen és fegyverrel gyülnek egybe, s a királyi hatalomnak jogi korlátai helyett a királyi hatalom gyöngeségével szemben a hatalmas urak legyőzhetlenné vált anyagi hatalmában rejlő tényleges korlátok emelkednek érvényre. A rend helyére a fejetlenség, a törvénytisztelet helyébe az ököljog lép, s a rablás és fosztogatás előkelő úri foglalkozássá válik.

Az ország egységét már csupán a királyi hatalom egységének történelmi emléke, az erkölcsök és a jogrendszer azonossága, a köznemesség nemesebb törekvései s a nemzeti büszkeség más népekkel szemben tartja össze, de nem az alkotmány jogtételei és intézményei.

Az ország állapota épen ellenkező képet nyujt, mint a minőt a bulla és az ennek szellemében készült többi törvények alkotói festettek szemeik elé.

Az ország egységét felbomlással fenyegető tények ellen a köznemesség szervezkedni kezd a megyében, törvényt hoz az országgyűlésen, de intézményeket, melyek a dissolutiót

megakadályozzák, teremteni képtelen. Hiába a sok büntető határozat, ha nincs, a ki végrehajtsa; hiába a szabadság biztosítása, ha nincsen, aki tiszteletben tartsa; hiába a királyi hatalom korlátozása, ha helyébe az urak önkénye lép.

Új kornak, új viszonyoknak kellett bekövetkezni, mindennek újra kellett alakulnia. Újra kellett születni a királyi hatalomnak, meg kellett e végett szünni a köznemesség azon befolyásának, melyet az államügyek intézésére gyakorolni akart, meg kellett törni az oligarchiának és szervezkedését be kellett fejezni a köznemességnek a megyékben a törvénykezés körül, hogy a bulla elvei valóban érvényesülhessenek, hogy azok termékeny talajra találva, az alkotmányt biztosító intézményeknek adjanak létet.

Ezen új kor az Anjouk hatalmának megszilárdulásával következik be, — a midőn az első Árpádok közjogi intézményei az utolsó Árpádok hűbéri viszonyaival a szent korona tanának és az ősiségi alkotmánynak érvényre emelkedése által összhangzásba hozatnak, — befejezését pedig a Jagellók alatt nyeri. És már most előrebocsátjuk, hogy a bulla elvei intézményekben csak a Habsburgok alatt valósulnak meg, mikor a törvényhez való ragaszkodás lesz a nemzet fenmaradásának egyetlen mentőhorgonya.

VIII. FEJEZET.

Az alkotmány újraalakulása az Anjouk alatt.

Azon veszedelmet, melynek alapját II. András mértéktelen birtokadományozásai idézték elő, melyet az ifjabb királyság intézménye felette növelt, s mely egyes urak fegyveres hatalmának mértékén túl való megnövekedése következtében az ország állami egységét felbomlással fenyegette, III. András halálával azon körülmény is fokozta, hogy az ország dynastiája, melyhez a magyart négy század történelmének kegyelete fűzte, fi-ágában teljesen kihalt.

Eddig legalább abban egyezett a köznemesség az urakkal és a főpapsággal, hogy valamennyie egy törvényes urat ismert

el maga felett, a kitől jogainak elismerését, kiváltságainak és hatalmának megerősítését várta, s a kiben a nemzeti hagyományok megtestesülését, az ősi dicsőség fényének leghivatottabb hirdetőjét, a honfoglaló Árpád és a keresztény királyságot megalapító szent királyok jogszerű utódját szemlélte. De III. Andásnak, — a ki nemcsak magát nevezte örökös királynak, de a kit az 1298. évi törvény I. czikkében a nemzet is természetes urának ismert el — halála után nemcsak az osztotta meg a nemzetet: vajjon a magyar trón minő czímen töltessék be, hanem az is, hogy ki legyen a király akár örökség jogán, akár választás utján.

III. Andrásnak még életében igen meggyült volt a baja V. István király leányának, Mária siciliai királynőnek unokájával, Martel Károlynak fiával, Róbert Károlylyal, s alig húnyta be szemét az Árpádok utolsó férfisarja, a pápa által erélyesen támogatott Róbert Károly híveivel Esztergomba ment, s itt magát a szent korona hiányában valamely más koronával megkoronáztatta.[1])

Ez alatt a másik hatalmas párt, mely az ország függetlenségét és a szabad királyválasztási jogot írta zászlajára, Ernei bán fia István nádor szavaival élve — az ország egyházi és világi főméltóságai, főurai, összes nemesei és minden rendű lakosai, kik Rachelként elsiratván szent István, a magyarok első királya nemzetségének, törzsökének és vérének atyai ágon származott utolsó aranyos galyacskáját, sokat aggódának és gondolkodának a fölött, Isten kegyelméből hol és mi módon találjanak magoknak a szent királyok veréből lelkezett királyt? Hosszú tanakodás után végre egy szívvel, egy lélekkel megegyeztek Venczelben, Cseh- és Lengyelország királyában, és hogy őt megnyerjék, követséget küldének hozzá.[2])

Ezen párt tehát, mint ebből látszik, szintén azon nézeten volt, hogy csakis az Árpád veréből lehet az országnak királyt választani, de hogy ki légyen az új dynastia törzse, az a nemzettől, jobban mondva a nemzet nagyurainak akaratától függ.

---

[1]) Pór Antal: A magy. nemz. tört. III. 7. l.
[2]) Pór A.: i. m. 8. l.

Venczel IV. Béla leányának és V. István testvérének, Kunigundának volt unokája, és így épen úgy Árpád véréből származott, mint a pápa által pártolt Róbert Károly.

Venczel fiát ajánlotta maga helyett, s a kik pártján voltak, az ifjú Venczelt el is fogadták, az országba hozták és 1301. augusztus 27-én a szent koronával megkoronázták. Az ország nagyurai tehát két pártra szakadtak, melyeknek egyike hajlandó volt elfogadni az országnak a pápa által adott királyt, a másik a választás elvi alapjára helyezkedett.

A köznemesség ezen mozgalmaknál szóba sem jött, hiszen a nagyurak, — eme hatalmas birtok-aristokratia, mely az utolsó Árpádok idejében annyira elhatalmasodott, — a birtokai környékébe eső kisebb birtokú nemességet teljesen elnyomták, maguknak szolgálni kényszerítették, és így a köznemesség eme mozgalmakban csak a vezetett tömegnek, az engedelmeskedő katonának, a harczok eszközének szerepét játszhatta.

Hogy ez tényleg így volt és másként nem lehetett, arra sok adatot szolgáltat a történelem.

Trencséni Csák Máté, az ország leghatalmasabb főura, a Kárpátoktól a Dunáig tizenkét vármegye és harmincznál több vár fölött uralkodott, fejedelemhez méltó zsoldos hadat tartott s — a mint Pór Antal mondja — a neki szolgáló alsóbb nemességnek és népnek félistene volt, úgy ragaszkodott ez hozzá.[1]) Birtokai igen nagy részét erőszakos foglalással szerezhette, erre vall azon adománylevél, melyet részére Venczel, vagy a mint magát az oklevélben nevezi, László király, érdemei elismeréseül 1302-ben márczius 1-én állított ki, mintegy tényleges hatalmának privilegiális legalisálására, s melyben a király az összes erősségeket, városokat, s királyi és királynői örökös javakat és jószágokat, bármi módon szerezte légyen azt a hatalmas főúr, vagy bármily czímen tart azokra igényt, úgy, a mint azok tényleg birtokában vannak, neki és örököseinek örökös joggal adományozza.[2])

---

[1]) Pór A.: i. m. III. 36. l.

[2]) Quibus obsequiosis eiusdem Mathei meritis, tam commendabilibus et acceptis, retributionem dignam ac debitam impendere cupientes, universa et singula nostra, munitiones et oppida, hereditates sive praedia,

Ez nem egyéb, mint az erőszakos foglalásoknak sanctionálása, mint a jószágok fegyverrel szerzésének, mint jogszerű szerzésmódnak királyi ratificálása.

És ezen eset nem az egyedüli arra, hogy egy-egy hatalmas dynasta előbb erőszakosan birtokba helyezi magát, azután, hogy jogtalan birtokainak jogszerű alapot adjon, kieszközli az adományt a királynál.

A Dunán túl a Németujváriak, Erdélyben László vajda a Keán nemzetségből, gyakoroltak hasonló hatalmat, a Tiszán innen Aba Amadé nádor, tőle délre a Tisza vidékén és a Mátrában Ákos István nádor, Horvátországban a Subičok, Tótországban a Babončok uralkodtak, váraikból tartván féken a vidéknek jog szerint velök egyenjogú, szabad nemességét, melyet szolgálatukra köteleztek.[1])

Ha ezek a hatalmas urak és kisebb társaik, ezen valóságos zsarnokok, a királyi javakat lefoglalva tarthatták, sőt a lefoglaltakra magoknak adománylevelet is szerezhettek, mi védelmezhette ellenök a kisvagyonú nemes jószágát és személyét?!

A köznemességnek nem maradt tehát egyéb hátra, mint ezen nagyurak egyikének vagy másikának szolgálatába szegődni, pártfogását keresni, sőt a tehetősebbek is csak az által tarthatták fönn önállásukat, hogy egyik vagy másik hatalmasnak tolták a szekerét, hogy az mintegy viszontszolgálatképen megvédje attól, hogy más úr éreztesse vele hatalmát. A hol tehát imitt-amott az okmányok ezen időben a gyűléseken az urakon kívül a nemeseket is említik, ott azokat kell érteni, a kiket egyik-másik úr ily alkalomra maga körül csődített, hogy szavának követői számával is nagyobb súlyt adjon. Hasonló képet egyes vármegyék társadalmi élete ma is föltüntet, midőn egyes tehetősebb birtokosok közül a kisebb

---

regalia et reginalia, *quomodocunque per ipsum* Mathaeum acquisita, vel qualicunque nomine censeantur, quae hucusque tenuit et possedit, et quae modo possidet sive tenet, de nostra libera voluntate eidem Mathaei Palatino, et suis heredibus, ac heredum suorum successoribus, damus, conferimus et donamus, iure hereditario, perpetuo possidenda. (Fejér: Cod. Dipl. VIII./I. 90. l.)

[1]) V. ö. Pór A. i. m. III. 37—38. l.

birtokúak, mint barátok sereglenek és pártfogoltatás és támogatás reményében vakon követik minden politikai actióban. Annál nagyobb lehetett ez a barátság mezébe bujtatott politikai függés akkor, mikor az egyes urak nemcsak pártfogást nyujthattak, de véres boszút is módjukban volt állani az úgynevezett hűtleneken.

Erről különösen a Németújváriak voltak híresek, kik „megszították magukat mások véréből, igaztalanul meggazdagodtak mások szorgalmából, hogy mint a legtűrhetetlenebb zsarnokok bontsanak törvényt, rendet és igazságot. Az egész Dunántúl Soprontól és Téténytől le a Száváig, a Duna és Tisza köze szinte rabszolgája volt e zsarnok szövetkezetnek. Se püspök, se káptalan, e konvent, se főúr, se nemes, se pór mocczanni sem mert vaspálczájok alatt. Letett minden ember saját akaratáról; zsarnokai kényén járt, őket szolgálta mindenki“, — mondja róluk e kornak történetirója.[1])

VIII. Bonifacius pápa „Spectator Omnium“ kezdetű bullája 1303-ból élénk szavakkal festi az ország veszélyes állapotát,[2]) s azon oklevél, melyben tizenegy névszerint felsorolt főúr és a többi ezen országos gyülekezeten jelenlévő báró (nemesekről itt szó sincs) Károly Róbertet 1307-ben az ország királyának ismeri el, a nemesség teljes elnyomatását világosan bevallja, mondván: „Magyarország nemeseinek is, kikről tudva van, ***hogy eddig méltatlan szolgasággal elnyomattak***, az ő természetes szabadságukat, hogy annak szolgálhassanak, a kinek akarnak, vagy végezhessék saját ügyeiket, minden ellenmondás nélkül tiszteletben tartsák“,[3]) t. i. azok, kik eddig elnyomták.

---

[1]) Pór Antal: A magy. nemz. tört. III. 71. l.

[2]) „Illud utique violenti diripiunt, et apprehenderunt iam inter augustias per sequentes; gemunt sacerdotes ipsius, luget populus confusionis involutione perplexus; parvuli eius captivi sunt ducti ante faciem tribulantis; silet ibi belli dissidio coacta iustitia; corrupti sunt mores hominum, eradicatis virtutibus, vitiis propagatis; zelus Christiani fidei tepuit, imo iam friguit, et divini cultus observanda religio dormitavít: et dum inibi de regnandi iure contenditur, promisenis actibus sursum deorsum miscentur confuse singula, et in aperte caduco ruit populus, cum certus non appareat gubernator.“ (Fejér: Cod. Dipl. VIII./I. 121—122. l.)

[3]) Fejér: VIII./I. 222. l. és Kovachich: Vest. Com. 157—159. l.

És most, hogy az ország nagyurai a királyválasztás kérdése miatt két pártra szakadtak, melyek egymás ellen háborut folytattak, a helyzet még válságosabbá vált, mert a fegyverzörej állandósult s mi sem fékezte többé a küzdő feleket, mint a vallás hatalma.

Azt látjuk ugyanis, hogy az egyházi fenyítékek, melyek elég gyakran alkalmaztatnak, ezen korban sem tévesztik hatásukat, sőt a küzdő felek egymásra főként az egyházi fenyítékekkel akarnak hatni és az ellenpártot ezzel lefegyverezni. Áll ez különösen a Károly pártjára nézve. De ezek is pártérdekben használtatván fel, az erkölcsöknek csak nagyobb elvadulására vezetett.

Szerencséje volt azonban a köznemességnek, hogy igen nagy része atyafiságos összeköttetésben állott még a csak egy század óta keletkezett oligarchia tagjaival, s így a rokoni összeköttetés egyikben-másikban támaszt szerzett az elszegényedett vagy szegényebben maradt atyafiak részére, vagy atyjafia szolgálatába állván, az reá inkább a párthívség, mint a szolgálat természetével birhatott.

De valamint a méreg egyes betegségeknek gyógyszerül szolgálhat, akként e pártviszály is javára szolgált a hatalmas urak által szétszaggatott, bomlásnak indult Magyarországnak. A pártérdek, mely az egy-egy táborba került urak és főpapok között kifejlődött, tömörítőleg hatott a széthúzó elemekre, s ha nem is hozta létre azonnal az ország egységének és a belső rendnek helyreállítását, mégis legalább eszmék zászlai köré csoportosította a nemzet nagyurait, az állapotok tarthatatlansága pedig a jobb érzelműek körében megérlelte a viszonyok megváltoztatásának, a törvényes rend helyreállításának vágyát.

A pápa „Spectator omnium“ kezdetű bullájával 1303-ban a magyar trónt az örökség jogán Venczellel szemben Róbert Károlynak itélte s kiközösítéssel fenyegette mindazokat, kik Venczelt pártolják.[1])

Ez azonban még nem tette volna tönkre Venczel ügyét, ha apja galádul el nem rabolja az ország ékességeit s haza

---

[1]) Fejér: Cod. Dipl. VIII./I. 121—129. l.

nem viszi fiával együtt. De az ország eme meggyalázása Csák Mátét is ellenségévé tette, s csak a Németújváriak maradtak az ő pártfelei, a kik akkor, a mikor Venczel már lemondott a magyar koronáról, Ottó bajor herczegnek, IV. Béla unokájának pártjára állottak, a ki a koronázási jelvényeket magával az országba hozta és 1305. deczember 6-án Székesfehérvárott az ország királyává koronáztatott.

De Ottó hatalma sem tudott gyökeret verni. Uralma a Németújváriak szövetségén és Ákos Istvánnal fennálló sógorságán nyugodott, de ellene volt az esztergomi érsek, ki a Németújváriakat az egyházból kirekesztette s birtokaikat interdictum alá vetette. A midőn pedig a király Erdélyben járt László vajdánál, a vajda elfogta, s a koronát magánál visszatartva, őt az országból kiűzette.

Az 1308. évtől kezdve tehát Károly egyedül maradt a helyzet ura, s most már csak az volt a kérdés, milyen czímen illesse őt a korona, öröklés vagy választás czimén.

Hogy mennyire vágyott már az urak egy igen nagy része is a belső rend és nyugalom után, azt leginkább mutatja az az oklevél, melyet még 1307. évi október 10-én tizenegy főúr kiadott, s melyben Károlyt királyokul ismerik el, mivel átlátják, hogy szüksége van az országnak, hogy egy úrnak engedelmeskedjék s kötelezik magukat, hogy a törvényes állapot helyreállítására mindent el fognak követni s Károlynak, mint királyuknak engedelmeskedni.[1]) Ha az urak igen nagy része így beszélt és érzett, mennyivel inkább vágyott a köznemesség az után, hogy ismét helyreállíttassék a királyi hatalom, mely alatt békében, a nagyurak zsarnokságától megvédelmezve élvezheti egyéni szabadságát. De az állami önállósághoz való ragaszkodás ebben a meggyötört köznemességben még most is erősebb vala, mint a nyugalom utáni vágy, s ha volt még valami, a mi őket Károlytól elidegenítette, az nem volt egyéb, mint az, hogy Károly eddig mint a pápa által adott király szerepelt.

---

[1]) Fejér: Cod. Dipl. VIII./I. 221—223. és Kovachich: Vest. Com. 157—159. l.

Ebben az egyben a nemesség együtt érzett az urakkal, s ennek még akkor is kifejezést adott, a mikor Károly párthívei és az egyház segélyével, fegyvereinek szerencséjével és egyházi fenyítékek alkalmazásával hatalmába kerítette már az ország igen nagy részét s királyul elismertetése már nem ütközött többé akadályokba.

A pápai követ 1308 november 17-én országgyűlést tartott Pesten, melyen sok úr, de különösen sok nemes jelent meg. Az elnöki széket — erre még nem volt példa — a követ foglalta el és ő nyitotta meg az ülést. A midőn beszédjében a pápai széknek az országra vonatkozó joghatóságára czélzó dolgokat kezdett közbeszőni, az urak és nemesek körében zaj keletkezett, mely a legatus füleihez is eljutott, s nyiltan kifakadtak, a mint a választásról szóló emlék mondja: Semmiképen sem akarják, hogy a római egyház, vagy ennek nevében a szent-szék követe adjon királyt az országnak. De úgy tetszett nekik, hogy azt, a kit az ország ősi szokása szerint már királylyá választottak, a követ úr ugyanazon egyház nevében erősítse meg, mint az ország igazi királyát, és hogy jövőre a pápáknak és a római egyháznak legyen meg a joga, Magyarország királyait, kik igaz királyi vérből származnak és kiket ők egyhangúlag és egyetértőleg jónak láttak megválasztani, megerősíteni és koronázni.“ A legatus, látván az előidézett vihart, nehogy szerencsésen megkezdett műve sikerét koczkáztassa, fordított szavain, mire a jelenlevők Károlyt egyértelműleg királyokul ismerték el és neki engedelmességet fogadtak.[1]

1308 deczember havában a főpapok és az urak megegyezésével Gentilis biboros pápai követ bizonyos határozatokat alkotott, a melyek azonban nem tekinthetők országos végzéseknek, mert azoknak alkotásában a köznemességnek része nem vala. Ezen határozatok a mi szempontunkból annyiban nevezetesek, hogy azokban három helyütt is említtetnek az uraknak vasallusai, várnagyai (Castellani), ispánjai (Comites), jobbágyai és más tisztviselői (officiales alii), a mi a hűbérrendszernek hazánkban oly előrehaladásáról tanúskodik, hogy a pápai követnek e tekintetben a hazai és a nyugat-

---

[1]) Fejér: VIII./I. 267—268. l. és Kovachich: Vest. Com. 160—167. l.

európai viszonyok között fennálló különbség már föl sem tünt. Ezen egyházi fenyítékekkel fenyegetőző constitutio a határozó tényezők között csak bárókat és főpapokat említ, nemesekről szót sem tesz, de azért a nemeseket is kötelezni akarja, hogy a koronázásra készitendő új koronát érvényesnek ismerjék el.[1])

Hol volt hát az arany bulla érvénye, hol volt az a democraticus közjogi felfogás, mely úrnak csak a királyt ismeri, s mely csak nemesi jogokat biztosít, de nemes és báró között jogi különbséget nemcsak nem ismer, de ilyennek a keletkezését is meg akarja akasztani?!

A felelet erre az: Ott honolt a köznemesség szivében, lelkében, gondolkodásmódjában, hogy alkalom adtán előtörjön s kifejezésre jusson ismét.

A szent koronát visszaszerezni nem sikerült, és így 1309. junius 15-én Károly egy más koronával koronáztatott meg. Ezen alkalommal tett királyi esküjében a többi között azt is igéri: hogy az ország nemeseit régi jóváhagyott jogaikban megtartani és a zsarnokok elnyomása alól kiragadni fogja. Ugyanekkor a bárók és a távollevők követei is esküt tettek, melyben igérik, hogy Károlyt királyokul ismerik, de a köznemesség activ szerepléséről hallgat ez okmány.[2])

Épen így a koronázásra készült új korona szentesítéséről a püspökök által 1309 jun. 24-éről kiadott okmány is csak a főpapok és bárók megegyezéséről szól,[3]) de a nemességéről hallgat, mintha a nemesség már nem is volna alkotmányjogi tényező.

A féktelenkedő urak azonban épen úgy, mint az ország népessége, kétségesnek tartották ezen koronázás érvényét, hiába mondották ki a fennebb említett határozatok, hogy ezen korona lesz az érvényes.

Mindent el kellett tehát követni a szent korona visszaszerzésére, mi a László vajdával 1310 ápr. 8-án megkötött egyezséggel,[4]) melyben a vajda Károlyt Magyarország királyának, természetes és törvényes urának ismerte el, sikerült is.

---

[1]) Fejér: VIII./I. 270—282. l.

[2]) Kovachich: Vest. Com. 174. l.

[3]) U. o. 178. l.

[4]) Fejér: Cod. Dipl. VIII./I. 389—91. l. és Kovachich: Suppl. I. 258—260. l.

Károly tehát 1310. évi augusztus 20-án, — a mint maga mondja Tamás esztergomi érsekhez 1315-ben intézett oklevelében — ut opinioni tamen Gentis Hungaricae satisfierit et ut scandalum de medio vulgi tolleretur,[1]) a szent koronával is megkoronáztatott.

Károly király tehát koronázási esküjében a nemesek jogainak megvédését, a zsarnokok elleni megoltalmazását megigérte és a nemzeti közvélemény kivánságának is iparkodott eleget tenni azzal, hogy magát a szent koronával is megkoronáztatta; de mindazonáltal a köznemességet, mint politikai tényezőt, elismerni vonakodott, a miről az is tanúskodik, hogy a nemességet, mint ilyet, okirataiban politikai tényezőként sehol sem említi, hanem csak főpapokról és bárókról beszél. Igy az 1315-ben kelt s fennebb említett oklevelében azt mondja, hogy 1310. évi koronázására az ország összes főpapjai és bárói hivattak össze (facta convocatione universarum Praelatoıum et Baronum regni nostri fidelium.[2]) Épen így 1342. évi decretumában is ezen szavak olvashatók: „quod Nos Praelatorum et Baronum Nostrorum voto unanimi, et de consilio eorundem“ stb.

A mint az eddig előadottakból világos, Károly azt, hogy nem csupán a nemzet választásának, hanem a pápa pártfogásának és fegyverei szerencséjének köszönhette trónját, a maga politikai czéljaira eléggé kihasználta.

Hogy a hatalmas uraktól zaklatott köznemesség több hasznot látott magára nézve abból, ha a főurak hatalma meg lesz törve, mint abból, hogy a királyi hatalmat ő korlátolja, az igen természetes. Ezért támogatta Károlyt a királyi hatalom megerősítésében. De nemcsak a köznemesség, hanem az előkelők hazafiasabb elemei is átlátták, hogy az ország egységének felbomlása fogna bekövetkezni, ha nem támogatják a királyi hatalmat az engedetlenkedők hatalmának megtörésében. Ehhez járult az is, hogy az ország két leghatalmasabb dynastiája, a trencséni Csák Máté és a Németujváriak, folyton ellenséges viszonyban álltak egymáshoz, a kiket egymás ellen ki lehetett játszani.

---

[1]) Kovachich: Suppl. I. 263. l.

[2]) Kovachich: Suppl. I. 263. l.

Károly anyagi hatalmának alapja tehát épen abban rejlett, hogy föllépésekor az ország fenekestől föl volt fordulva, s a tarthatatlan állapotok kényszerítő hatalma a nemzet nagyobb részében a viszonyok megváltoztatásának vágyát keltette fel, ha másként nem lehet, a köznemességnek az országos ügyek intézésére való befolyásának feláldozása árán is.

Károlynak királyi hatalma tehát mindjárt a szent koronával 1310-ben történt megkoronáztatása után, háromszoros erős alapon nyugodott, u. m. a pápa pártfogásán, a pártjára állott s Csák Mátéval ellenséges lábon álló urak hűségén és a köznemesség őszinte támogatásán.

Csák Máténak 1312. évi junius 15-én a rozgonyi síkon történt leveretése után a leghatalmasabb magyar főúrnak és társainak, az Aba-nembeli Amadéknak hatalma meg volt törve s a királyi hatalom és tekintély alapja végleg meg volt vetve. Csák Máté még tartotta ugyan magát s az ugynevezett Mátyusföldén mint független fejedelem élt s folytatta portyázásait, de a király hűségén levők, vagy arra visszatérők megjutalmazása és a féktelenkedők ellen alkalmazott büntetések a király hiveinek számát annyira növelték, hogy a hatalmas főúr magára maradt s ő sem tartotta többé tanácsosnak a király seregével döntő ütközetbe bocsátkozni.

A királynak az újabban fellázadókat is, mint Kopasz nádort, László vajda fiait, az újonnan fellázadt Amadékat s másokat is sikerült legyőzni, a Németujváriakat megpuhítani. Ily módon a királyság anyagi hatalmát helyreállította, a hozzá hű harczosok, tehetősebb köznemesek megjutalmazása által új aristokratiát teremtve, hatalmának biztos támaszokat nyert s az országban a rendet és a törvényes uralmat visszaállította.

Károly király nem volt magyar nevelésű s így nem csodálkozhatunk azon, hogy az Árpád-kori magyar alkotmány tisztelete benne magas fokra nem emelkedett. Mihelyt királyi hatalma meg volt szilárdítva, azt még teljesebbé akarta tenni, nem pedig az ország teljes jogú szabad lakosaival, azaz a köznemességgel megosztani. Nem lehetett tehát ínyére az, hogy az országgyűlésre egybesereglett nemesség zajos tömegei befolyást gyakoroljanak az államügyek intézésére, vagy akár csak a törvényhozásra is, birálat tárgyává tegyék királyi intéz-

kedéseit és korlátolják hatalmának gyakorlásában. Ahhoz, hogy az egész országot a hatalmas urakkal együtt engedelmes szolgáivá tegye, nem volt elég erős, de ahhoz igen, hogy azokat magához lánczolja s a köznemességet az ország ügyeinek intézésében teljesen mellőzze.

Ez utóbbi nem is volt oly nehéz. Hiszen a köznemesség csak akkor vegyült bele a politikai harczokba, a mikor szabadságát és a nemzet javát koczkán forogni látta, különben pedig saját magánügyeivel volt elfoglalva.

Minthogy azonban épen a köznemesség volt az, melynek Károly trónja és uralma megszilárdításában legtöbbet köszönhetett, ezen rend iránt sem lehetett hálátlan. Ő tehát úgy oldotta meg az ellentétek összeegyeztetését, hogy a tehetősebb köznemesek jelesebbjeinek fölemelése által új, a nemzet véréből való főaristokratiát teremtett, az országos ügyek intézésében ezeknek tanácsával élt, a köznemesek személyes szabadságát királyi hatalmával megóvta; de a köznemesség egészét az országos ügyek intézésének befolyásolásából kirekesztette, a törvényhozásban részvételét mellőzte s csupán a körülötte lévő előkelőket méltatta arra, hogy szavukat rendeleteinek kiadásánál figyelembe vegye.

A király tanácsában levő előkelőknek, kik a király kegyéből terjedelmes javaknak, előkelő méltóságoknak és jelentős hatalomnak is jutottak birtokába, a köznemesség mellőzése nem lehetett ellenére; a köznemesség pedig azzal is meg volt elégedve, ha személyes szabadságát senki sem sérti és jogtalan terhek viselésére nem kényszerítik. Hiszen a közelmult idők viszonyaihoz képest ez is nagy haladás vala. Megelégedett tehát azzal, hogy a megyékben résztvett a helyi ügyek intézésében és ugyanitt a törvénykezésben, a fiatalabbja pedig fegyverrel és hiven szolgálta hazáját és királyát; de a törvények hozatalának jogát nem vindikálta magának, hiszen a mi törvényt eddig alkotott, üdvös hatásában annak is csalódnia kellett.

Ehhez járult az is, hogy a nemesek szegényebbjei már igy is hozzászoktak ahhoz, hogy ne csupán a királyt szolgálják, hanem egyes urakat is, és igy — kiveszvén belőlök az a büszkeség, hogy felettük csak egy úr van, a király, szerencséjüket, boldogulásukat is egyes urak szerencséjétől várták

s szivesen állottak illő díjért vagy hathatós pártfogoltatás reményében egyesek magánszolgálatába.

A banderiális hadszervezettel a hűbériség elve alkotmányunkban jogi formát öltött, a nagybirtokhoz nemcsak nagyobb jogok, de nagyobb kötelességek is füződtek, a főrend a közrendtől jogilag is különvált, s ezzel alkotmányunk új fejlődési stádiumba jutott.

A nemes annak szolgált, a kinek akart, akarata ellen senki sem kényszeríthette arra, hogy magánszolgálatba lépjen, mert az ellen védte őt királyának hatalma.

A királyi hatalommal tehát a nemesség nem akart ellentétbe jutni, hiszen annak köszönhette békéjét és személyes szabadságát. Megnyugodott tehát a dolgok új rendjében s abban, hogy királya akarja is, tudja is a nemzet javát előmozdítani.

A közvéleménynek ezen irányban történt átalakulására és arra, hogy mennyire becsülte a nemzet jeles királyát, a ki az országot a jobbak segélyével a végpusztulásból ragadta ki, legfényesebb tanúságot nyujt azon emlék, mely Záh Felicián proscriptiójából fenmaradt, mondván: „az ország összes nemeseinek közönsége, báróinak és előkelőinek és főembereinek összessége, a felségsértés utálatos és hallatlan bűnében örök érvényű ítélethozatal végett tartott gyülése: valamennyinek, a jelenlévőknek és a jövő nemzedéknek emlékezetére jelen lapokon kijelentetik, és jelen végzemény előadásával közhirré teszik azon módon, hogy a midőn az előbben nyomorult Magyarország, mely az ő igaz vezetőjének ösvényétől teljesen magára volt hagyva, és belső zavarok által fel volt dulva, a zsarnokságra vágyakozók fejedelmi hatalmától és sértéseitől már az ő igazi kormányzójának védpaizsa által felszabadult és megvédetett, s a körülötte fekvő országok között mintegy az országoknak királynéja, a mi dicsőségesen uralkodó Királyunk, Károly által a termékenyebb békének és régóta óhajtott nyugalomnak szépségével örömünnepet ült volna, és jó állapotában örvendezett volna; ime az állandósított békének ezen állapotában Záh Felicián“ stb., ilyen és ilyen gonoszságra vetemedett.[1])

---

[1]) Kovachich: Suppl. I. 269. l.

A nemességnek Károlyhoz való ezen ragaszkodása, iránta érzett azon hálája, mely a fennebbi sorokban kifejezésre jut, magyarázza meg azt, hogy a nemesség Károlynál sem az 1222. évi arany bulla, sem az 1231. évi törvény ujból való megerősítése vagy kiadása iránt lépéseket sem tett.

III. András törvényeinek megerősítéséről pedig már csak azért sem lehetett szó, mivel Károly épen ezen királynak volt vetélytársa, s nemcsak személye, hanem még intézkedései iránt is ellenszenvvel viseltetett, sőt adományait is megsemmisítette.[1])

Károly vajmi ritkán tarthatott országgyűléseket. Kovachich közöl ugyan egy Károly által kiadott oklevelet, melylyel a király 1318. évi keresztelő szent János napjára a Rákos mezejére „generalis congregatióra" hivja össze az ország nemeseit, „qui se Regni membra existimant",[2]) továbbá Fejér is közöl egy törvényszéki itéletet, melynek bevezetésében az ország összes nemeseivel 1320-ban Székesfehérvárott tartott diaetáról tétetik említés,[3]) végre a Záh Felicián felett 1330-ban hozott itéletről szóló emlékek is azt bizonyítják, hogy azon itélet országos gyülésen hozatott; [4]) de ezen országos gyülések valószinüleg csak törvénykező gyülekezetek, nem pedig az ország ügyeivel foglalkozó és törvényalkotó országgyülések voltak. Országgyűlési végzemények ugyanis ezen korból ránk nem maradtak, továbbá Fejér is közöl egy okmányt, melyről Kovachich is emlitést tesz (Vest. 183. l.), s melyben a magyar püspökök a pápánál 1338-ban azon panaszt emelik a király ellen, hogy: „Vetitos esse generales ordinem conventus, in quibus regni status temperabatur".[5])

Károly tehát abszolut uralomra törekszik s a nemzet összességét ki akarja zárni az állami ügyek intézéséből, egyedül az általa meghivott tanácsosoknak engedve befolyást az országos ügyekre.

Ha tehát a Károly korából alkotmányjogi törvényeket egyáltalában nem ismerünk, az 1222. évi arany bulla és az

---

[1]) Ladányi: Magy. alk. tört. I. 175. l.
[2]) Kovachich: Suppl. II. 266. l.
[3]) Fejér: Cod. Dipl. VIII./VII. 126. l.
[4]) Kovachich: Suppl. II. 268. l.
[5]) Fejér: Cod. Dipl. VIII./IV. 321. l.

ezt követő törvények pedig már nem voltak érvényben, akkor nem is beszélhetünk Károly korának alkotmányjogi alaptörvényeiről, mert hiszen ilyenek nem voltak.[1])

Min alapult hát akkor a magyar alkotmány, ha nem törvényeken, mi adta meg annak azt a nemzeti charaktert, mely történelmi alapon fejlődött intézményeinket más hasonló külföldi intézményektől megkülönbözteti; mi korlátolta mégis a királyi hatalmat s szabályozta az állami életet? Hol voltak letéve azon alapelvek, melyeken alkotmányunk mai alakjáig tovább fejlődött, megőrizve azon alkotmányjogi elvek legbecsesebbjeit, a melyek már az Árpád-korszak alkotmányos intézményeiben is kifejezésre jutottak?

A felelet egyszerü. A szokásjog nem vesztette el uralmát s a mi befolyást a főurak az államügyek intézésében eddig megszereztek, azt fenn is tartották ezentul is. A magánjog irott forrása a kiváltság volt, de ezen alapult a legtöbb közjog is. A viszonyok változhattak, de nem változott a nemzet felfogása a királyi hatalom természete felől, s az a nemesség, a mely egy igazságos uralkodó alatt nem ártotta magát az urak és az ország dolgába, ha a közszabadság vagy a haza forgott koczkán, keresett és talált is módot a beavatkozásra.

A hűbériség elvei befolyásolhatták intézményeink további fejlődését, de nem voltak képesek magánjogivá tenni a nemzet közjogi irányu gondolkozását, sem az alkotmány alapelvévé tenni a patrimoniális elvet.

Az Árpád-korban a királyság volt a nemzeti eszme zászlótartója, az állam szervezője és fentartója, minden hatalom forrása, sőt mondhatjuk, egyedüli tényleges birtokosa is

---

[1]) Ezen korbeli okleveleinkben és itéletekben hiába keresünk hivatkozást akár az arany bullára, akár más törvényre. Lajos korában már vannak ennek nyomai. De ha Ladányi azt mondja Lajosról: Nem tűrt semmi ellenmondást, még akkor sem, ha az valami positiv törvényre, vagy régibb királyok által adott kiváltságlevélre támaszkodott", — ez a régi kor viszonyainak a mai kor szemüvegén át szemlélése. Hiszen azon kor törvényei koránt sem olyan természetűek, mint a mai törvények. III. Andrásra is tudunk e tekintetben példát. De vajjon mondhatjuk-e III. Andrásra, hogy nem tűrt ellenmondást, mert kivételt tett egyes esetekben positiv törvényei alól?!

mindaddig, a mig annak alapját, a várbirtokokat el nem tékozolta s a várszervezet bomlását meg nem indította. Innen van az, hogy sok történetiró a szent László, Kálmán s III. Béla királyságát korlátlan hatalmúnak hiszi, mert hiszen az erősebb központi hatalom is volt, mint bármely nyugateurópai királyság, s nálunk a nemes és ur valóságos alattvaló volt a királylyal szemben. A hűbéri kor szellemének behatolása azonban megdönti a királyságnak kizárólagosságát az államalkotás és államfentartásban, egyesek nemcsak jogokat, de hatalmat is szereznek nemcsak a maguk, de utódaik számára is a királysággal szemben, s a midőn az Árpád-ház kihal, a hűbéries egyéni jogok és hatalom korlátolják a királyi hatalmat.

De a nemzet közjogi gondolkodása nem engedi, hogy egyéni uralmakra bomoljék az ország.

Az egyéni erőket a nemzeti közszellem egyesiti, s a mi befolyást az egyes egyének és családok szereznek az államalkotásra és fentartásra, az államhatalom gyakorlására, az a nemzetnek válik közkincsévé. Az egyeseknek souverain természetü jogai a nemzet souverain jogainak, a közhatalom gyakorlásában a nemzet részesedésének lesznek megdönthetlen alapjai. A mi a királyságtól kiváltság alakjában származott át az egyesekre, az az egyesek összességétől, a nemzettől származik vissza a királyságra s válik hatalmának erkölcsi alapjává.

Az Anjou-korszak hűbéries külszinezete a szent korona tanában közjogi tartalmat nyert, s a mint egyrészről megakadályozta az államhatalomnak hübéries feldarabolását, épen úgy más részről lehetetlenné tette a királyi hatalomnak korlátlanná fejlődését.

Már ezen korban is voltak becses alkotmányos intézményeink, melyeket a nemzeti génius teremtett meg s melyeknek továbbfejlődése s ujakkal való kiegészitése eredményezte ezer éves alkotmányunk büszke épületét, csakhogy ezen intézmények nem irott törvényeken, hanem a tényleg fennálló viszonyokon és szokásjogon alapultak. Az alkotmány alapelvei tehát a nemzet politikai gondolkozásából fakadtak, intézményeink az ősi szokások tiszteletén nyugodtak.

Ezen két tényező szülte az arany bulla rendelkezéseit is, és igy természetes következmény, hogy mihelyt a nemzet a maga politikai felfogását érvényesíthette, ismét és ismét az arany bulla rendelkezéseihez kellett visszatérnie, mert ez volt a legrégibb privilegiális levele az ország összes népességének.

IX. FEJEZET.

Az arany bulla megújítása Nagy Lajos, Mária és Zsigmond alatt.

Károly uralkodása visszaadta az országnak a belső békét és biztosította állami egységét. Mihelyt megszünt a veszély, mely a főurak részéről a királyi hatalmat és a nemesek szabadságát fenyegette, a nemesség is azonnal iparkodott biztosítani a maga virtuális és egyéb jogait.

Nagy Lajos dicsőséges uralkodása a nemzetet és dynastiáját még inkább egygyé forrasztotta, s a mig egy részről a jómódú köznemesek számának szaporodása növelte a közügyek iránt érdeklődőknek számát is, addig más részről a király sem látott veszedelmet a nemzeti jogok ujra elismerésében és megerősítésében, hiszen ismerte a nemzet ragaszkodását személyéhez és családjához s méltányolta azon hü szolgálatokat, melyekben őt a nemesség részesíté a nápolyi hadjáratok alatt.

Az 1351. évben tehát Lajos király országgyűlést hivott össze, hogy a nemeseknek kedvét keresse, s ezen országgyűlésen a nemesség kivánságára ujból kiadta II. András 1222. évi arany bulláját.

Mi indíthatta a nemességet arra, hogy a bullának ujból való kiadását, illetőleg megerősítését s ezzel együtt ujra felélesztését kivánta? Hiszen a nagy király alatt az ország belső békéje fenn volt tartva, a nemesek személyes szabadsága sérelmet nem szenvedett, a király hatalma messze földre éreztette és tiszteltté tette a magyar fegyverek súlyát és erejét, az ország a virágzás magas fokára jutott és igy a jólétből is, a dicsőségből is jutott a nemzetnek annyi, mint soha annak előtte.

Az arany bulla megujítására a mozgalom bizonyára nem a köznemesség nagy tömegeiből indult ki, mert ezek sokkal távolabb állottak ezen időben az országos ügyekkel való foglalkozástól, semhogy ilyesmi csak úgy, minden ok nélkül, ötletszerüen eszükbe jutott volna. De nem így volt ez a vagyonosabb nemesek körében, a kik, bár a főrendhez nem voltak számíthatók, mégis fölülemelkedtek a köznemesek általános társadalmi és műveltségi niveauján s a közrendnek vezérei, a politikai életnek pedig ismerői voltak. Ezeknek politikai előrelátása indíthatta meg a mozgalmat arra, hogy biztosíttassék a szabadság és a köznemességnek politikai súlya, ezek csinálhatták a propagandát az eszmének, melynek teljesülésétől a nemzet üdvét várták.

Szeretett nagy királyának nagyobb szolgálatokat tett a nemzet, mint a milyenekkel tartozott és a milyeneket másnak is tenni kész lett volna. Nehogy a Lajossal szemben teljesített hadi és pénzbeli szolgálatok a jövőben praecedensül szolgálhassanak s valamely önkényre hajló utód alatt a nemesség elnyomását eredményezzék, ezek az előbbkelő köznemesek egy a multban megszületett törvénynek felujítása és alkotmányi alaptörvénynyé tétele által akarta magát és az egész nemességet a jövőre minden tekintetben biztosítani s ezért kivánta az arany bulla megerősítését.

Az idő erre most volt legalkalmasabb, mert az összhang a nemzet és a király között teljes vala, mert a nemzet a nápolyi hadjáratok alatt teljesített hü szolgálatai folytán birta királya bizodalmát s a király hálára volt a nemzettel szemben kötelezve. A nemesség nagy tömegeit nem volt nehéz az eszme iránt érdeklődésre birni, hiszen a csak 50 év előtt történtek még élénk emlékezetben éltek, az apák viselt dolgainak emlékezete még lelkesítette a fiukat s a jogokra való emlékeztetés elégséges volt a jogok biztosításának követelésére.

A Lajos által kiadott megerősitő okmány bevezetése és záradéka élénk világot vet azon motivumokra, melyek egyrészről a nemességet arra indították, hogy II. András arany bullájának megerősítését kivánja, másrészről a királyt arra birják, hogy a bullát megerősítve újból érvényre emelje.

Azon őszinteség, mely ezen oklevél minden sorában nyilvánul, az a magasztaló elismerés, melylyel a király nemzetét elhalmozza, az a méltóságos hang és modor, mely az egész okmányon végig vonul, a megerősítő oklevelet legbecsesebb történelmi emlékeink egyikévé teszi; mert ebben beismeri maga a király, hogy igaz önfeláldozó hűséget csak szabad nemzet kebelében találhat a királyi hatalom, s a fejedelmek dicsőségének legbiztosabb alapja a nemzetek szabadsága.

Maga az oklevél így szól:

„Lajos, Isten kegyelméből Magyarország stb. királya stb.

„Krisztus minden híveinek, a jelenlevőknek épen úgy, mint azoknak, kik a jövőben fogják a jelen feljegyzését bírni, üdvöt abban, a ki a királyoknak ad üdvöt, boldog uralkodást és diadalmas győzelmet.

A királyi méltóság trónja és hatalma akkor nyugszik szilárd alapokon, ha bölcs előrelátással gondoskodva van az alattvalók nyugalmáról és békességéről, és ha azok szabadságokkal jutalmaztatnak meg, sőt a más jámbor emlékü királyok által létesített szabadságok szabályozása és megerősítése által is kedvöket keressük. Mert az ő hüségük akkor fogja az ész és a természet törvényeiben találni forrását s akkor lesz rendíthetlen, ha a fejedelem jóakarata az országlakókkal szemben megnyilatkozván, az alattvalókkal úgy összeforr, hogy hűségük ereje mindaddig nem lankad, míg ki nem alszik belőlük az élet szikrája."

Egy nemzetének jellemét és gondolkozásmódját átérző és megértő nagy királynak legfőbb királyi kötelességeiről szóló őszinte nyilatkozata ez, mely bepillantást enged a király lelkületébe, s mutatja, hogy Lajos mennyire szerette nemzetét.

„Ennélfogva adjuk tudtára mindazoknak, a kiket illet: hogy országunk főpapjai, bárói, nemkülönben előkelői és nemesei összessége és egyeteme megjelenvén királyi szinünk előtt, s itt emlékünkbe hozván s elsorolván azon hü szolgálataik fényes érdemeit, melyeket mind a mi saját, mind országunk ügyeiben, úgy jó, mint rossz napjainkban, a legnagyobb hűséggel s mintegy vallásos buzgalommal tanusítottak irántunk; felmutatták előttünk Magyarország hajdan dicsőséges királyá-

nak, III. Béla fiának, II. András úrnak, a mi jámbor emlékű elődünk és ősünknek arany pecséttel megerősített egy kiváltságlevelét, melyben (a mint ezt az oklevél mondotta) a szent István által, a magyar nemzet királya és apostola által részükre létesített szabadságai foglaltatnak, hogy azokat erősítsük meg és újítsuk föl."

A bulla újbóli kiadása tehát az országgyűlés előterjesztésére és kívánságára történt, s az országgyűlés nem új törvényben kívánta a szabadságok biztosítását, hanem a legrégibb törvénynek, mely azokat mint szent Istvántól származókat tartalmazza, felújítását kérte.

„Egyértelmüleg alázatosan könyörögvén felségünknek, hogy azokat elfogadván, helyeselvén és jóváhagyván, és jelen levelünkbe szórul-szóra átiratván, összes szabadságaikkal egyetemben, mely azokban kifejezésre jut (kivévén az alább említendő egyetlen czikkelyt), megerősíteni és az említett oklevélben kifejezett ugyanazon szabadságokat királyi kegyelmünkből és tekintélyünkkel, kiváltságlevelünkkel *felújítván*, akként méltóztassunk állandósítani, hogy azoknak ők mindörökké örvendhessenek és azokkal élhessenek." Ezek után következik II. András arany bullája szórul-szóra, a bevezetéssel és záradékkal együtt.

Mi sem bizonyítja inkább azt, hogy a bullát már nem tekintették érvényes törvénynek, mint Lajos megerősítő okmányának fennebbi szavai. Az országgyűlés ugyanis a bullának s az abban foglalt szabadságoknak nemcsak megerősítését, tehát mintegy újra emlékezetbe hozatalát kívánja a királytól, hanem felújítását, elfogadását és jóváhagyását is, vagyis új törvényerővel való felruházását.

Ha a bulla már akkor alkotmányi alaptörvény lett volna, a királynak már koronázása alkalmával kellett volna a bulla megtartását esküvel igérnie, vagy mindjárt ez után megerősítenie, nem pedig uralkodásának tizedik évében.

A koronázási esküben azonban még későbben sincsen szó a bulla megtartásáról, s a magyar alkotmány akkor még nem ismert alaptörvényeket, hanem csak ősi szokáson alapuló ősi jogokat és szabadságokat, valamint egyeseknek vagy testületeknek külön jogként adott privilegiumokat. Sőt a megerősítő

oklevél szövegéből, de meg a körülményekből is, arra is lehet következtetni: hogy Lajos 1351 előtt II. András arany bulláját nem is ismerte, s csak most vett arról tudomást, mikor elébe terjesztették.

A megerősítő záradék így szól: „Mi tehát országunk említett főpapjai, bárói, előkelői és nemesei kérelmének meghallgatására királyi kedvezéssel hajlandók lévén, s figyelembe vévén s megemlékezvén hű engedelmességükről és őszinte kedvkeresésükről, melyekkel a mi és országunk minden ügyeiben, jó és rossz napjainkban, különösen pedig a mikor a mi kedves fivérünknek, Jeruzsálem és Sicilia boldog emlékezetű királyának, kinek kegyetlen meggyilkoltatása majdnem az egész világ felháborodását idézte elő, ártatlan vérének kiontását akartuk megboszulni, velünk Siciliába jövén, és magokat a szerencse változatainak és személyük veszélyeztetésének törhetlen hűséggel és rettenthetlen bátorsággal kitévén, felségünknek kedvét keresni és magokat előttünk kedvesekké tenni igyekeztek: óhajtásukat mintegy megelőzni és kedvöket tölteni akarván, hogy őket a hűség hasonló műveire és önfeláldozásra serkentsük, II. András királynak, a mi kedves ősünknek és elődünknek aranypecsétjével megerősített oklevelét minden gyanútól menten, jelen oklevelünkbe szóról-szóra átírván, az abban kifejezett összes szabadságokkal együtt elfogadjuk, helyben hagyjuk és megerősítjük“.

A király tehát a hála érzete által indíttatva, menten minden bizodalmatlanságtól, erősíti meg II. András arany bulláját, hogy ezzel a nemzetet továbbra is odaadásra, hűségre kötelezze. Ez is csak azt bizonyítja, hogy itt nemcsak a törvény felelevenítéséről s megerősítéséről, hanem annak új törvényerővel való fölruházásáról van szó; különben mi szükség volna a királyi kegy és a nemzet iránti hála hangsúlyozására.

Lajos a bullát egész terjedelmében, az ellenállási joggal egyetemben újítja fel, kivéve annak IV. czikkét, melynek felsorolását el nem hagyja, de a melyet a megerősítő záradékban világosan módosít, mondván: András király oklevelét szórul-szóra átírván, megerősítjük, „kivéve csupán egy fentemlített czikkelyt, melyet azon kiváltságból kizárunk, t. i. azt: hogy a fiörökös nélkül elhalt nemesek birtokukat akár életükben,

akár halál esetére az egyházaknak vagy másoknak, a kiknek akarják, adományozhatják, hagyományozhatják, eladhatják vagy elidegeníthetik. Sőt inkább ennek tevéséhez egyátalán ne legyen joguk, hanem birtokaik jog szerint, kizárólag és egyszerűen, és bárminő ellenmondás nélkül háramoljanak testvéreikre és nemzetségükre“.

Valamint ez volt alkotmányunkban az első eset arra, hogy a nemesi szabadságok biztosítására nem új törvényt hoznak, hanem egy régi törvényt újítanak föl egész terjedelmében; épen úgy ez az első eset arra is, hogy a megerősített régi törvénynek valamely czikkét a megerősítő újabb törvény kifejezetten hatályon kívül helyezi. Már pedig mind a két körülmény nagy haladást jelent az írott jogforrások erejének fejlődésében.

A legtöbb író úgy tünteti föl a nemesek végrendelkezési szabadságát megszorító ezen rendelkezést, mintha azt a király akaratából vették volna föl a záradékba. Ez tévedés. Hiszen már az 1290. évi törvény XXXVI. és XL. czikkeiben is kifejezésre jut a fejlődni kezdő ősiség elve, melyet a szokás 60 év alatt teljes erejében kifejleszthetett, s mely az 1251. évben már azon alakban állhatott fenn, a melyben az ebben a törvényben jelentkezik.[1]) És ha az újonnan megerősített bullát komolyan kötelező törvényként akarták tekinteni, de a már fennálló szokást, mely az ősiséget létesítette, nem akarták megszüntetni, az 1290 óta kifejlődött szokásjogot a bulla ellenében új törvénynyel kellett megvédeni.

Különben is nem a királynak, hanem a nemeseknek állott érdekében, hogy a teljes végrendelkezési szabadság, — mely a most már amúgy is gazdag egyházakat juttatta leginkább vagyonhoz, — a földbirtokra, mely vagyon a nemest a szent korona tagjává avatta, megszoríttassék és az öröködési jog azon elv alapján, hogy a birtok a családé[2]) a nemzetség tagjai számára biztosíttassék.[3]) A záradék befejező részében

[1]) V. ö. Hajnik: Magyarország és a hűbéri Európa 86—110. l.

[2]) Hogy a birtok a családé, — ha egy ág kihal, a birtok a másikra száll, a rokonok elővételi joga, a leánynegyed stb., a magyar jog ezen specificus tételei már III. Béla idejében megvoltak (Pauler i. m. I. 433. l.).

[3]) Ladányi alkotmánytörténetében nagyon téved az ősiség hatása ekintetében, midőn azt a birtok elaprózásának megakadályozására és

még elmondja a király, hogy anyjának, Erzsébet királynénak és a bároknak tanácsára a bullában foglaltakat felújítja, s ezen felől az országlakók javára még új rendelkezéseket tesz.

Ezek után 24 új czikkely következik, a melyek közt tárgyunkat leginkább a 11. czikkely érdekli. Ebben kimondja a király a nemesség kérésére, hogy az ország nemesei mindnyáján egy és ugyanazon szabadságnak örvendjenek s ezzel a bulla szellemében alapot szolgáltat a nemesi egyenjogúság tanának, melyet Werbőczy feleleveniteti.

Az új czikkelyeket befejező záradék, mely az egész oklevélre és igy a bullára is vonatkozik, a törvény fenmaradásának biztositékaképen ezeket mondja: „És hogy az adományozott és engedélyezett szabadságoknak és mindazoknak sorsa, a mit mi most megerősítettünk, *felujítottunk* és alkottunk, örök érvényben maradjon és soha sem általunk, sem utódaink által valamely részében érvényteleníthető ne legyen, kiadtuk jelen kiváltságlevelünket, hiteles függő pecsétünkkel megerősítve.

---

a főnemesség vagyoni gyarapodására alkalmasnak tartja, sőt azt hiszi, hogy ezen intézmény egyenest ezt czélozta (Magy. alk. tört. I. 193. l.). A hitbizomány lehet ilyen hatással, de az ősiség (mely mellett az egyenes örökös hiányában oldalágra átszálló birtok annyi részre szakadt, mint a hány osztályos atyafia az örökhagyónak volt), a birtokok elaprózását még elő is segítette és a kis és nagybirtokú nemes családok vagyonállapotára egyenlő hatással vala. Érdeme csak az, hogy a vagyoni tönkrejutástól az egyes nemzetségeket egyaránt megóvta.

Hogy a birtok majd jogos, majd jogtalan úton egyesek kezében nem halmozódott össze oly mértékben, mint a hogy ez különösen a Jagellók idejében megindult, s hogy a vagyon nem jutott kizárólag az oligarchák kezébe: „azt csakis az ősiség eszközölte, mely a családnak jogi módot nyujtott birtokának megvédésére, annak visszaszerzésére, ha az az egyes családi tag eljárása folytán idegen kézbe került. Az ősiség hiányában a Jagellók politikája mellett a mohácsi vész alkalmával egy csapat oligarchából és ezeknek béreneczeiből állott volna Magyarország, oligarchiában pedig közszellem soha nem honolván, hanem rendszerint a magánérdek lévén előtérben, ennek kielégítésével egy résznél a külföldi, nemzetellenes befolyás könnyű szerrel diadalmaskodhatott volna az ellentállókon, nem találkozott volna azon állhatatos, megtörhetlen ellenkezéssel, melyet az ősöktől öröklött közszellem által lelkesített nemzet annak ellenébe helyezett. A 16. és 17-ik században, és részben még a 18-ikban is az ősiség mentette meg a hazát, a nemzetet“, — mondja Hajnik (Magyarország és a hűbéri Európa 115. l.).

A biztosíték tehát semmi egyéb, mint az ünnepélyes és pecséttel ellátott irás, melyben az is kifejezésre jut, hogy a törvény az utódokat is kötelezi. Ezen elv azonban, mint később látni fogjuk, még hosszu ideig nem vált valósággá a magyar alkotmányban.

A bulla tehát ismét érvényben volt, több mint 100 évi pihenés után. A viszonyok azóta sokat változtak, és igy a bulla értelmének és jelentőségének is ehhez képest változni kellett; mert egyes rendelkezései már Lajos korában is elavultak voltak, egyesek egyáltalában tárgytalanokká váltak. Mindazonáltal az ezekben rejlő elveket elavultaknak akkor sem lehetett, sőt ma sem lehet tekinteni.

Igy pl. az V. czikk, mely a várispánok birói hatáskörét szabályozza, a várszervezet felbomlása után elavultnak tekinthető, hiszen a várispán helyére már az utolsó Árpádok alatt a főispán lépett, a kinek udvarispánja, most már alispán, a nemeseknek is bírája volt.[1]) De azon elv, hogy senki illetékes birájától el nem vonható, a személyes szabadság egyik leghathatósabb biztosítéka ma is.

Épen igy elavult a XVIII. czikk is, mely az ifjabb királyság intézményével függött össze s mely a tényekkel össze sem illett, mert Lajosnak fia nem volt. Elavult a XXI. czikk, mely a püspökök részéről a királynak adandó tizedet szünteti meg, a XXIII. czikk, mely a régi pénzrendszerrel állott összefüggésben, a XXIX. czikk, mely a várszervezet fennállása mellett bir csak jelentőséggel.

A magyar nemzetnek történelmi érzékét élénken illustrálja, hogy nem új törvényt kivánt a szabadság garantirozására, hanem visszatért a legrégibbhez, a mely ebből a czélból kiadatott, bár annak rendelkezései szószerinti értelmökben részben már alkalmazhatlanok, s visszatért ahhoz, hogy a szabadság eredetét minél ősibb alapra vezethesse vissza s ez által nemcsak biztosítsa annak nagyobb tiszteletét, hanem egyuttal elveket tegyen az alkotmány alapjává, melyek a változó viszonyok mellett is állandó értékkel birnak, nem pedig praecis rendelkezéseket, melyek megszorítva magyará-

[1]) V. ö. Pauler i. m. II. 536. l.

zandók és igy sokkal merevebbek és törékenyebbek is, mint az elveket tartalmazó történelmi emlékeknek késő századokra is kiható, bár sok részben elavult tételei.

A bulla tartalmának értelmezésénél Lajos korára nézve legfontosabb az I. és a XXXI. czikkely.

Az I. czikk miképeni értelmezése tekintetében nem egyeznek az irók. Egyesek a fejérvári törvénynapokban ezen korra nézve már országgyülést látnak, egyesek pedig most is csak törvénynapot.

Ezen kérdés megoldását csak megnehezíti Miklós nádornak az 1352. évi törvénynapról kelt egy itélete,[1]) melynek ezen szavai: „pro faciendo quibuslibet querulantibus recto iudicio, nec non pro quibusdam suis et *Regni sui negotiis restaurandis et reformandis* etc.“, — arra engednek következtetni, hogy ezen gyülés nem csupán a panaszok előadásával és elfogadásával, hanem más, országos ügyekkel is foglalkozott. Mindazonáltal ezen országos üléseket mégsem lehet a közönséges országgyülésekkel azonosaknak tartani; mert erre nem hivattak meg az ország összes nemesei, hanem csak a kik akartak, a kiknek panaszuk volt, jelentek ott meg, és igy az itt jelenvoltak nem képviselhették az országlakók egyetemét, tehát törvényhozással nem is foglalkozhattak, sem fontosabb országos ügyekben nem határozhattak. Ezt igazolja az is, hogy emlékeink nem tartottak fenn számunkra nevezetesebb országos határozatokat, melyek ily gyülésen keltek volna.

A mi a XXXI. czikket illeti, — mivel Lajos a bullát egész terjedelmében adta ki — a nádor ellenőri és közvetítői szerepét is, meg a nemesek ellenmondási és ellenállási jogát is elismerte. A mi azonban a nádor ellenőri szerepét illeti, az az akkor fennállott viszonyok közt értéktelen maradt.

A nádor ugyanis még mindig csupán a királyi kinevezés alapján birta méltóságát, annak választására a nemzetnek befolyása még nem volt, és igy a nádor még mindig nélkülözte azon kellékeket, a melyek őt a nemzet nagybirájából egyszersmind legfontosabb politikai tényezővé is teszik, mert

---

[1]) Kovachich: Suppl. I. 79. l.

a nemzettől függésbe hozzák s ezzel a királytól bizonyos mérvben függetlenítik.

Az ellenállási jog azonban már a honi viszonyok szerint is hatályos jog, mert a főnemesség már jelentékeny haderővel rendelkezik, a nemesség a megyékben már eléggé szervezkedett, a király pedig akkora saját haderővel, mint a várszervezet fennállása idején, már nem rendelkezik. Lajosnak azonban nem kellett tartania attól, hogy a nemesek ellene e joggal élni fognak s ezért nem vonakodott azt elismerni.

Ezen időtől fogva az arany bullát a legtöbb magyar király ujból kiadta, vagy annak legtöbb rendelkezését saját decretumaiba átvette, de a bullának általuk történt felujítása oly különböző módon és mérvben történt, hogy minden egyes esetről külön kell megemlékeznünk.

De korántsem a trónralépés-, a koronázás időpontja az az alkalom, a melynél az arany bullának felujítását a nemzet kivánja, — a mint ennek lennie kellett volna, ha alkotmányunk alapjai már akkor szilárd alapokon nyugodtak volna.

Apja halála után Mária 1382-ben megkoronáztatott a nélkül, hogy az arany bullának, vagy atyja törvényeinek megtartását igérte volna, s ha az ő koronázási esküjében foglaltatott is valamely alkotmánybiztosító igéret, az csak általánosságban az ország nemeseinek ősi jogaira s ezeknek megtartására vonatkozhatott. És csak akkor, a mikor a nőuralom már zavarokat támasztott az országban s a királynék ellen hatalmas párt keletkezett, hivta össze Mária 1384 julius havában az országgyűlést s erősítette meg Lajosnak 1351. évi decretumát s ebben az arany bullát is.[1]) Majd az 1385. évi november 8-ikára összehivott országgyűlésen, november 14-én kiadott egy oklevelet,[2]) melyben ujból igérte, hogy a nemesek azon szabadságait, melyeket nekik a szent és más boldogult királyok adtak s melyeket már ő maga is megerősített, meg fogja tartani.

---

[1]) Lásd: Corpus Juris Hung.

[2] Fejér: Cod. Dipl. X./I. 216—218. l.

Alatta tehát a bulla oly alakban birt érvénynyel, a mint azt Lajos felujította, azaz az ősiséggel, mely már meggyökeredzett intézmény vala és az ellenállási joggal együtt.

Zsigmondra nézve megint másként áll a dolog. Ő 1387. évi márczius havában a hivei által Székesfehérvárott tartott országgyűlés alkalmával azokkal, a kik őt királylyá választani hajlandók, szövetségre lépett s az erről szóló szerződésben igérte, hogy a főpapokat, a bárókat, főembereket, a nemeseket és minden rendű s rangú lakosokat minden szabadságukban meg fogja tartani, s más igéreteket is tesz, melyek az alkotmányt érdeklik, de a szerződésnek ránk maradt szövege szerint a bullának megujitását, vagy azt, hogy a bulla megtartására koronáztatásakor esküt fog tenni, nem igérte.[1])

Ezen szerződésben az is ki van kötve, hogy azon esetben, ha Zsigmond a szerződést akár egészben, akár részben megszegné, akkor azok, a kikkel ezen szerződést kötötte, együtt vagy egyenként a hűtlenség bűne nélkül meg fogják őt gátolhatni annak megsértésében s kényszeríthetni fogják a kikötött föltételek teljesítésére.

Ez emlékeztet az arany bulla ellenállási záradékára, csakhogy a mig a bullában minden főpap és nemes együtt és egyenként föl van jogosítva az ellenállásra, addig itt csak azok, a kik a szerződési okmányt megpecsételték. Ezen szerződés tehát közjogi értékkel csak annyiban bir, hogy jelzi azon irányt, melybe az alkotmány fejlődése ismét beletévedt, t. i. a magánjogi felfogás terjedésének irányát, melyből később a közjogi felfogás visszahatása alatt alkotmányunk szerződéses jellege kifejlődött, mely szerint a két államjogi tényező,

[1]) Az ezen szerződésről szóló történelmi emléket Horváth Mihály fedezte föl és közölte először. (Magyarorsz. tört. II. 198. l.) Ladányi ezt tartja az első felavatási hitlevélnek, mert ebben meg vannak állapítva azon föltételek, melyek mellett Zsigmondot királylyá választani hajlandók.

De mi ezen szerződést hitlevélnek nem tarthatjuk, mert maga az egyességet tartalmazó irat nem az országgyűlés vagy megbizottai által szabott föltételekről, hanem egy a Zsigmond királylyá választására alakult „*liga*“ és Zsigmond között létrejött szerződésről beszél, melyre a koronázáskor Zsigmond esküt aligha tett. Az tehát nem egyéb, mint egy a Zsigmond és párthivei közötti paktum, mely a királyválasztásra vonatkozó előzetes feltételeket tartalmazza.

a nemzet és a király, mint szerződő felek állanak egymással szemben, s mint ilyenek olvadnak egygyé a szent korona fogalmában.

Zsigmond 1387. évi márczius 31-én, virágvasárnapján megkoronáztatott, de arról, hogy minő koronázási esküt tett le, tudomásunk nincsen. Valószinű, hogy csak azt, a melyet elődei, s hogy a bullának megtartását abban nem igérte.

Mária 1395-ben meghalt és Zsigmond uralkodótárs nélkül maradt, s a nyolcz év előtti megválasztatás és koronázás alapján uralkodott tovább. Azt tehát nem lehet állítani, hogy az 1397. évi országgyűlés a legkisebb összefüggésben lett volna Mária halálával.

Az 1397. évi temesvári országgyűlés tehát korántsem a közvélemény fenyegető magatartásának megnyugtatására s a nemesek szabadságainak biztosítására, hanem, — a mint ez a mondott gyűlésről kelt decretum bevezetésében előadatik — a külügyi helyzet kényszerítő hatása alatt, a török elleni védelem felett való tanácskozás végett hivatott össze.

Az országgyűlés együttlétele azonban alkalmul szolgálhatott a nemességnek arra, hogy Lajos 1351. évi decretumának azon rendelkezéseit, a melyekre sulyt helyezett, felujítani kivánja s igy történhetett meg az, hogy Zsigmondnak az ezen országgyűlésről uralkodásának 10-ik évében kiadott decretumába II. András arany bullájának legtöbb czikkelye majdnem szó szerint felvétetett.[1])

A bulla I—III. czikkei, V—VII. czikkei majdnem szórólszóra, a VIII—X. és XII—XIX., a XXI—XXIV., a XXIX. és XXX. czikkei több-kevesebb — szóban csekély, de értelemben lényeges — változtatással föl vannak véve ebbe a decretumba, de hiányzik abból teljesen a bevezetés, a záradék és a IV., XI., XX., XXVII. és XXVIII. czikkek. Továbbá a bulla VII. czikkének megfelelő szavak után egy részletes, a védkötelezettség teljesítésének módját megállapító rész van beszurva, melyet az akkori háborus idők tettek szükségessé. Ezek után

---

[1]) Ezen decretumot Knauz fedezte fel a Kondé-család levéltárában 1856-ban s „Az MCCCXCVII-iki Országgyűlés végzeménye" czím alatt közzétette. (Magy. tört. tár III. köt. 191—242. l.)

következik Lajos decretumának hasonló modorban való átdolgozása, végre a Zsigmond új czikkelyei.

De vajjon tekinthető-e az arany bulla czikkelyeinek ezen decretumba való fölvétele a bulla megerősítésének vagy felujításának, mint ezt Lajos és Mária tevék, avagy sem?!

Bizonyára nem, mert ebben nemcsak szó sincsen a II. András által elismert szabadságok megerősítéséről, hanem a mellett a tartalom sem mindenben azonos a bulla tartalmával. Ez épen oly új törvényhozási alkotás, mint volt az 1231-ik évi törvény.

A bulla és Lajos 1351. évi decretuma itt csak vezérfonal egy új codex létesítésére, mely Zsigmondnak eddig ismeretlen végzeményét kiegészítse s az ország akkor fennálló szokásos jogát irásba foglalja vagy módosítsa. Az országgyűlés ragaszkodik a Lajos decretumában s a bullában foglalt szavakhoz, de nem mindenütt az értelemhez is.[1]) Olyanféle eljárás ez a törvények szerkesztésénél, mint a minő ma divik a miniszteri rendeletek megszerkesztésénél, a midőn az előiratokban foglalt szöveg szó szerint megmarad s csupán a változott viszonyok által szükségessé vált változások vitetnek keresztül.

De ha az országgyűlés szükségét látta annak, hogy a bulla egyes rendelkezései a Zsigmond decretumába is fölvétessenek, ebből az következik, hogy a bullát érvényesnek már alig ismerték, sőt nem is akarták, hogy az egész terjedelmében érvényes legyen, nehogy a Zsigmond ellenségei a zavargásra jogalapot nyerjenek az ellenállási jogban. De nehogy

---

[1]) Igy pl. a bulla III. czikke igy szól: „Item nullam collectam nec libras denariorum colligi faciemus supra praedia servientium, nec in domos, nec villas descendemus, nisi vocati etc." s itt a praedium a birtokon lakó szolgáló népet jelenti. Zsigmond végzeménye azonban így szól: „Super praedia servientium, nec domos, nec villas descendimus nisi vocati." Itt tehát a praedium jószágot jelent. Épen így ki van forgatva eredeti értelméből a XIV. czikk és a XXI. czikk.

Sajátszerű a mellett, hogy egyes, az akkori viszonyok közt értelemmel már nem biró részek, t. i. a XVIII. és XIX. czikkeknek megfelelők, szó szerint bevétettek a decretumba, valószinüleg azért, mert nem értették, hogy miért volt benne a Lajos decretumában, tehát nehogy kimaradjon innen, a mit az esetleg ott jelentett, bevették a Zsigmondéba is.

Lajos üdvösnek talált rendelkezései egészben kárba veszszenek, átdolgozták Lajos decretumát s mint újat illesztették bele a Zsigmondéba.

Alkotmányunknak tehát alaptörvényei ezen korban még mindig nem voltak és így a bullát sem lehet annak tekinteni.

Hiszen azt látjuk — s ez leginkább Zsigmond decretumaiból bizonyítható be, — hogy az alkotmány csak Zsigmond korában kezd a tekintetben megállapodni, hogy mi tekintessék Magyarországon törvénynek s kik a törvényhozó factorok. Eddig csak egy volt bizonyos, és ez az, hogy a mit a király nem akar, az nem lehet törvény.

Az 1397-ik évi temesvári országgyűlés végzeményeit a király, a *főpapok, a bárók és az ország megyéi által küldött s küldőiket teljes hatalommal képviselő nemesekből* álló országgyűlésen, *a bárók és nemeseknek egymás közt*, szorgos tárgyalás, tanácskozás és érett megfontolással történt *határozata* alapján adja ki.

De már Zsigmondnak a Corpus Jurisba is fölvett 1404. évi decretuma nem tesz arról említést, hogy ezen decretum országgyűlésen kelt volna, holott az ugyanezen évi s a Bullatusok ellen kiadott másik decretuma [1]) *az ország szent koronájának összes főpapjai, bárói, előkelői, katonái, nemesei és összességeinek, nemkülönben a királynak tanácsával és érett elhatározásával* adták ki; az 1405. évi II-ik decretum pedig csak azt említi: hogy az *a főpapok, bárók és előkelők gyűlésén, azoknak tanácsával, tekintélye mellett és megegyezésével;* az 1411. évi decretuma pedig csak azt, hogy az a *főpapokkal és bárókkal, némely országlakók kérelmére és panaszára* alkottatott. Pedig már előbb, az 1405. évi I. decretumának bevezetésében világosan ki van mondva, hogy ezen törvény *az ország minden megyéjéből, kerületéből, városaiból, mezővárosaiból és a királyi iurisdictio alá tartozó szabad falvakból összehivott követek és küldöttek meghallgatása, azok kérelmének, tanácsának, véleményének és panaszának megértése után, a főpapok, bárók, az ország hatalmasabb előkelői és a követek tanácsára és érett megfontolására,* tehát országgyűlési tárgyalás után adatott ki.

[1]) Közli Kovachich: Vest. Com. 199—203.

Az 1435. évi II. decretumban pedig már ezek a szavak olvashatók: „*főpapjainknak és báróinknak, nemkülönben országunk nemeseinek, kik azon ország egész testét, a távollevőket is teljes hatalommal képviselik, egyértelmű szavazata, tanácsa, megfontolása és megegyezése következtében rendeljük és határozzuk stb*“.

Csak ezen időtől fogva nevezik azután a magyar alkotmányban kizárólag azt a királyi végzeményt törvénynek, mely országgyűlésen, azaz országgyűlési tárgyalás alapján adatik ki, a mint Werbőczy mondja (H. K. II. 3., 3. §.): „A fejedelem mindazonáltal egyedül, a maga akaratából és önkényesen, kiváltképen az isteni és természeti jogot sértő dolgokban és az egész magyar nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem rendelhet, hanem össze kell hivnia és megkérdeznie a népét, ha vajjon az ilyen törvények ennek tetszenek-e vagy sem? a kik, ha igennel felelnek, azontul az ily végzéseket törvényekül tartjuk meg. Többnyire pedig, közös megegyezéssel, maga a nép is elhatároz valamit, a mit a közjóra hasznosnak itél és irásban terjeszti a fejedelem elé, kérvén, hogy erre nézve neki törvényt adjon, és ha maga a fejedelem az ilyen végzéseket elfogadja és helyben hagyja, akkor az törvényerőre emelkedik s azonnal törvénynek kell tekintenünk“.

Ha tehát a törvény fogalma is csak most kezd tisztázódni az alkotmányban, nem lehet azt állítani, hogy azok közül csak egy is oly tekintélyre emelkedett légyen, hogy azt az alkotmány alaptörvényének lehetne nevezni.

Ahhoz ugyanis, hogy valamely törvény alkotmányi alaptörvényül legyen tekinthető, okvetlenül szükséges a törvény érvényének a tényleges politikai viszonyok és az uralkodók változásától ment stabilitása, a mi pedig a mi középkori alkotmányunkban, — a mint látni fogjuk, — még nagyon is hiányzott.

A Zsigmond utáni kor története azt mutatja, hogy a politikai viszonyoknak és a dynastiáknak változásával nagy változásokon ment át maga az alkotmány is, hol a nemesek összességének, hol a főnemességnek, hol a királynak kerülvén kezébe az államhatalom tulajdonképeni sulya. A mit a nemzet egyik királyának megadott, annak eltörlését a másiktól köve-

telte s a mit az egyikkel szemben fentartott, arról a másikkal szemben lemondott.

A következő fejezet feladata leend kimutatni azt, hogy mindez nem is lehetett másként egy választókirályságban a sok dynastiaváltozás és interregnumok közepette, mikor a nemzet és a király már mint szerződő felek alkudoztak egymással az állami hatalom miképent gyakorlására nézve, s e mellett a nemesség és főnemesség is állandó küzdelemben állottak egymás ellenében, úgyannyira, hogy az alkotmány tulajdonképeni alapjává már a választási alkulevelek és szövetségek kezdtek válni, a melyek azonban felette változók valának.

X. FEJEZET.

Az arany bulla érvénye Albert, I. Ulászló és V. László alatt.

Zsigmond halála után veje, Albert minden nehézség nélkül választatott királylyá. A koronázás 1438. évi január 1-én megtörtént, de arról, hogy Albert hitlevelet adott volna ki, vagy hogy koronázási esküje mit tartalmazott, tudomásunk nincsen. Mindössze annyit jegyzett föl a história, hogy Albert megválasztásakor igéretet tett, hogy ha német-római császárrá megválasztatnék, e méltóságot a rendek megegyezése nélkül nem fogja elfogadni. De arról, hogy Albert esküt tett volna a bulla megtartására, mit sem tudnak emlékeink.

Albert uralkodása azonban alkotmánytörténeti szempontból igen nevezetes. Az 1439. évben ugyanis egy decretumot adott ki az országgyűlésen, mely kölcsönös szerződés a rendek és a király között, két példányban kiállítva, melyek közül egyik a király, a másik a rendek bevezetésével és záradékával van ellátva.[1]) Erre még nem volt példa a magyar alkotmány történetében.

---

[1] A király példányának szövege a Corpus Jurisban, a rendek példányáé Kovachichnál (Vest. Comit. 228—230. l.) olvasható.

Az Alberttel távolléte miatt elégedetlen rendek, — kiknek izgatottságát a budai német polgárok ellen Ötvös Albert rejtélyes halála miatt támadt zendülés is nagyban fokozta, — egyezkedtek itt királyukkal s a kiegyenlítő szerepet Hédervári Lőrincz, a nádor vitte.

Ez az első eset arra, hogy a nádor közvetítőként szerepel a nemzet és király között, és Schönherr Gyula ezt az esetet tartja a decretum 2. czikkének szülőokául.[1])

Ezzel a kölcsönös szerződéssel nemzet és királya közt az országgyülés azt czélozta, hogy a király hatalma a lehetőségig korlátoltassék az ország főurai által, az idegenek pedig távolíttassanak el a király környezetéből, s a főhivatalok kizárólag magyarokkal töltessenek be.

Ezen törvény koránt sem áll oly elvi magaslaton, mint II. András arany bullája vagy III. András törvényei; de mivel azoknál jobban megfelelt a hatalmasodó oligarcha törekvéseinek, maradandó hatást gyakorolt a későbbi fejlődésre a nélkül, hogy újabb megerősítése a későbbi királyok által szükségessé vált volna.

Legtöbb történészünk azt tartja, hogy Albertnek ezen decretuma az arany bullát megerősíti. Mi azonban ellenkezőleg csak azt látjuk, hogy ez nem megerősíteni, hanem pótolni akarja a bullát, sőt az egész törvény csak állásfoglalás a főurak részéről a bulla democraticusabb szellemű elvei ellenében. Hogy ezen felfogásunkat igazoljuk, szükségesnek látjuk annak bevezetéseit és záradékait s egyes czikkeit közölni.

A rendek által kiadott példány bevezetése így szól: „Mi főpapok, előkelők és nemesek, kik most Budán, az ország egész testét képviselve összegyültünk, ezen levelünkkel tudtára adjuk mindazoknak, a kiket illet: hogy miután Albert, felséges római király és Magyarország, Csehország, Dalmát-, Horvát- stb. országok királya, a mi legkegyelmesebb urunk, az ő idegen tartományaiból, melyekbe nevezetes és sürgős ügyekben, leginkább pedig az ő felségének alávetett országok lakosainak javáról és békéjéről gondoskodás végett távozott, ezen legutóbbi napokban Magyarországba visszatérvén, Buda városában idő-

---

[1]) A magy. nemz. tört. III. 618. l. (Millenniumi kiadás.)

zött; mi, kik ő felsége megérkezését és visszatértét nagy vágyakozással vártuk és Ő felségéhez mindenünnen, az ország minden részéből ide összejöttünk és tanácskoztunk, a többi közt azokról, miket Ő Magasságával kellett elintéznünk, meggondolva a most folyó idők minőségét, egyhangulag kértük Ő felségétől, hogy az előbbi királyoknak, elődeinek decretumait és constitutióit, és ezen ország szokásait bizonyos pontokban az alábbírt módon változtassa (moderari) és hogy a király úr levele szerint alább világosan összefoglalt és megírt czikkelyeket adja ki. Melynek, t. i. Ő felsége oklevelének tartalma szó szerint a következő: Mi Albert stb..."

Ezen bevezetés egy szóval sem említi azt, hogy az ország rendei a régi törvényeknek s ezek között az arany bullának sértetlen fentartását avagy megerősítését kivánnák, sőt ellenkezőleg azt adja elő, hogy a régibb királyok decretumait és bizonyos szokásokat az alábbiak szerint módosítani akarták. Ez tehát nem a bulla megerősítését vagy felújítását, hanem legalább részben hatályon kívül helyezését jelentené.

De lássuk a király decretumának bevezetését: „Mi Albert, Isten kegyelméből felséges római király, és Magyar-, Cseh- stb. országok királya, Ausztria herczege stb. emlékezetébe ajánljuk mindazoknak, a kiket illet: hogy miután Zsigmond római császár, és Magyarország királya, a mi dicséretes emlékű kedves atyánk, a közelmult időben az egek Istene által, kinek akaratának az emberi törékenység ellene nem állhat, ez árnyékvilágból elköltözött, és miután mi, Isten kedvező kegyelméből Magyarország uralkodására és trónjára fogadásszerűen következtünk (votive succedentibus); Magyarországunk főpapjainak, báróinak, előkelőinek és nemeseinek gyűlése, és egyeteme a mi királyi színünk elé jövén, és azt adván elő, hogy ezen országnak szabadságai, melyekkel a főpapok, bárók és nemesek és az ő elődeik a dicső királyoknak, kiváltképen a boldog emlékezetű fejedelemnek, a mi elődünknek, Lajos királynak idejében éltek, és melyeknek örvendtek, több czikkelyeikben meg vannak csorbitva; és a mi királyi felségünket a mi országunk állapotának reformálása iránt könyörgéseikkel és kéréseikkel ostromolván, alázattal könyörögtek nekünk: hogy az alábbírt czikkelyeket, és a mi azokban foglaltatik, a mi

levelünkbe felvétessük, azokat jóváhagyjuk és azokban őket sértetlenül fentartsuk.

Mi tehát jóhiszemüleg igértük és igérjük, hogy az alábbirt czikkelyeket megtartani és érvényesíteni akarjuk és tartozunk."

Ebben sem lehet feltalálni az arany bulla megerősítése iránti kívánságot, hanem csak azt, hogy mivel a Lajos király alatt élvezett szabadságok több czikkelyükben meg vannak csorbítva, az országgyülés új szabadságlevelet követel, mely a mai idők folyásának megfelel; azaz, mely kedvez az előkelőknek, nem pedig olyat, mint a bulla, mivel az nem felel meg az intéző körök igényeinek s különben is sok czikkelyében meg volt már csorbítva.

Az új törvény első czikkelye szól ugyan a régi törvények visszaállításáról, mondván: „Primo: quod antiquas *leges*, et consuetudines huius Regni, et libertates Regnicolarum, Ecclesiasticorum et Seculariorum, cuiuslibet status, ad priorem suum modum, et statum, quantum de Iure, et cum honore, eorundemque Praelatorum et Baronum, ac Regni Nobilium consilio, et auxilio possumus; reducemus, reintegrabimus, reformabimus, et de caetero in eisdem manutenebimus, et conservabimus".

Ezen czikk azonban lex alatt nem érthetett írott törvényt, és így nem érthette a bullát sem, hanem általában jogszabályt akar jelenteni, mint a rendek záradékában. Hiszen még Werbőczy is igen általános értelmet tulajdonít a *lex* szónak, söt az 1572. évi II. decr. 1. czikke is a koronázásra vonatkozó régi törvényekre (leges) hivatkozik, holott ilyenek — mint tudjuk — 1687 előtt nem voltak.

Ha ezen czikkely írott jogot akarna a régi módra és állapotra reintegrálni, akkor itt nem „leges", hanem „decreta" vagy „statuta", vagy „institutiones" szóval élne, mert ezek fejezték ki abban az időben a mai, alaki értelemben vett törvényt.

De föltéve, hogy *lex* alatt itt a régi decretumok értetnek, az arany bulla felújítása szempontjából akkor is értéktelenné válik az egész czikk, mert az előbbi módra és állapotra való visszaállítást igen problematicussá teszi, hogy e czikk csak annyira állíttatja vissza a régi törvényeket és szokásokat,

a mennyire az de jure et cum honore, a főpapok, bárók és nemesek tanácsával és segélyével megtehető.

Ezen czikkely tehát vagy azt jelenti, hogy a régi törvények annyiban újíttatnak fel, a mennyiben itt ismételtetnek, vagy pedig nem egyéb, — s ez a valószínübb, — mint a befolyásos tényezők önkényének s ezzel a jogbizonytalanságnak törvénybe iktatása, a miért is örök szégyenfoltja a magyar legislatiónak.

A 2-ik czikkely a nádornak a főpapok, bárók és nemesek tanácsára s egyenlő akaratával választását rendeli el, és pedig az ország régi szokásának visszaszerzésére hivatkozva, mivel a nádor az országlakók részéről a királynak és a király részéról az országlakóknak, vagyis a kettő között igazságot szolgáltatni s itélni jogosítva van, sőt tartozik.

Nézetünk szerint ezen czikk még nem a nádor politikai közvetítő szerepére czéloz, mely intézményi jelleggel csak később fejlődött ki, hanem csak arra, hogy a király és az országlakók közt fölmerült magánjogi, különösen kártérítési perekben a nádor az itélő biró. Ezt igazolni látszik a 23. czikk, mely szerint a király és a királyné ügyvédei (procuratores), ha a király és a királyné perei tárgyaltatnak, a biróság előtt ne a birákkal együtt üljenek, hanem a perlekedő felek közt álljanak.

A 3. czikkely nem felel meg sem az arany bulla 7. pontjának, sem Zsigmond 1397. évi decretumának, mert míg ezek az általános honvédelmi kötelezettség elvére alapítvák, addig ez a czikkely első sorban a királyra hárítja a honvédelem kötelezettségét, s csak akkor engedi meg a nemesi fölkelés fölhivását, ha a király zsoldos hadai az ellenség föltartóztatására elégtelenek. Ez nem gyökerezett sem a bullában, de a régi szokásokban sem. A nemeseknek a bullában kifejezett régi szabadságát pedig visszaszerzettnek mondja, hogy a nemesi sereg támadó hadjáratban részt venni nem tartozik, csakhogy ezt is félremagyarázza, mert a támadó és az idegen területre átvitt védőháboru közt nem tesz különbséget.[1]) De itt

---

[1]) „Dum vero necessitate urgente, exercitum generalem proclamare contigerit; tunc Nobiles Regni, ultra metas, et confinia Regni inviti, more exercituantium, non ducantur; Antiqua eorum libertate requirente."

sem hivatkozik a bullára, hanem csak általában a visszaszerzett régi szabadságra, holott ezen időben már kezd divatba jönni a törvényekre való hivatkozás, és pedig ezen törvényben először.

Ezen czikk által tehát épen nem láthatjuk a bulla érvényét fentartottnak.

A 4. czikk szintén az önkénynek törvénybe iktatása: „Novitates et nocivae consuetudines introductae, aboleantur". Melyek legyenek ezen új szokások? Bizonyára azok, melyek terhesek az intéző körökre.

Az 5., 6., 9., 12., 15. és 16. czikkek az idegenek ellen irányulnak, kik iránt a gyülölet már Zsigmond alatt is megnyilatkozott volt.

A 8. czikk egyáltalában tiltja, hogy valaki két méltóságot, különösen egyházit és világit egyszerre viselhessen s ezzel tovább megy, mint a bulla XXX. czikke.

A 27. czikk azt mondja ki, hogy a nemesek, ha biróilag elmarasztalva nincsenek, senki által le nem tartóztathatók, tehát megfelel a bulla II. czikkének.

Egyes czikkek, mint a 7., 10., 11., 18., 19. és 28. czikkek, pénzügyi természetüek, egyesek, mint a 14., 15., 16., 20., 22. és 26. czikkek, a királyi hatalomkör meghatározására vagy korlátozására vonatkoznak, a 29. czikk és az azt követők leginkább törvénykezésiek.

Ezen czikkek tehát vagy a bullában foglaltakat új alakban ismétlik, mint a 27. czikk, vagy módosítják, mint a 3., 5., 6., 8. stb., vagy új szabadságot állapítanak meg, mint a 19. és 28. czikkek, vagy a bullában nem foglalt viszonyokat szabályoznak; a miből arra lehet következtetni, hogy az egész törvény új törvénykodex akar lenni, mely az alkotmányt, a nemzet és a király közti viszonyt szerződésszerüen új alapokra akarja fektetni, a régi törvényeket pótolni, de nem azoknak érvényét fentartani vagy megujítani.

Ezt bizonyítja a 29. czikk is, hogy t. i. a régibb decretumok, ha itt ismételve nincsenek, csak annyiban tekintetnek érvényeseknek, a mennyiben azokat a szokás magáévá tette; mert itt Zsigmond király 1435. évi decretumának 4. és 5. czikke akként van érvényben fentartva, hogy ezen törvényben szóról-szóra át van irva.

Azon elv tehát, hogy a törvény mindaddig hatályban áll, a míg azt ujabb törvény vagy törvényrontó szokás meg nem változtatja, még mindig nem emelkedett érvényre.

A törvényczikkelyeket a rendek példányában követő záradékban el van mondva: hogy a király ezen czikkelyeket s azokat, a melyek azokban foglaltatnak, a rendek kérelmének meghallgatásával s az egész ország megegyezésére és a királyné akaratára elfogadta, engedélyezte és megerősítette. Azért nehogy a király már most, uralkodásának kezdetén azt hinni kényteleníttessék, mintha az ő hivei valami rosszakaratból hűségükben ingadoznának, a király iránt eddig is tanusított hűségük bizonyságára mindenekelőtt kijelentik és jóhiszemüleg igérik mind a maguk, mind az országnak más, általuk képviselt előkelői és nemesei nevében, hogy a királynak és nejének megtörhetlen hivei lesznek, másfelől ő felségeik is őket és országukat semmiféle szükségben el ne hagyják, hanem velük együtt hiven, minden erejükkel oltalmazni tartoznak, minden vetélytárs vagy ellenség ellen, és az ők, valamint az országnak minden, úgy az elősorolt, mint egyes más jó, dicséretes és igazságos ősi szokásaiban sértetlenül fentartani kötelesek. „És mivel mi — mondja a záradék — a királyi Urunk és Urnőnk által adott és most fentebb elősorolt engedmények által tökéletesen ki vagyunk elégítve, jelen levelünkben azt is megigérjük, hogy őket, a mi királyunkat és királynőnket az előrebocsátott és fennebb említett módon urunk királyunk által engedélyezetteken kivül soha többé semmiféle új találmányú jogokkal (leges), sem annak kérésével zaklatni nem fogjuk, hogy nekünk más, régi jó szokásokat és jogokat (leges) adjon, vagy bárminő engedményeket tegyen, melyek a fennebbiekben foglaltakon tul terjednek, akár azokat szokás és törvényként átirni ne is akarja és ne is tartozzék“ (seu in consuetudinem et legem adscribi nolle, nec debere). Azután igérik a rendek, hogy a felségeket mindazok ellen hiven és szilárdan segiteni fogják, a kik a fennebb mondottakat megerőtleníteni törekednének, s az okmányra pecsétjüket teszik.

Ezen záradék még inkább kétségtelenné teszi, hogy a rendek ezen törvényt mintegy az alkotmányt szerződéses

alapra fektető s a nemzet és a király közti viszonyt szabályozó alkotmánykhartának akarták tekinteni, mely pótolja a régibb szabadságbiztosító decretumokat.

A király záradéka elmondja, hogy a fennebb említett czikkelyeket és mindazt, a mi azokban foglaltatik, valamint a záradékokat királyi hatalmának teljességével és a királyné megegyezésével ezen oklevélbe átirta, hogy az országlakosok az itt felsorolt szabadságokkal örökké éljenek s azoknak örvendjenek.

„Hozzáadjuk ezenkivül — igy folytatja — és a magunk és a királyné nevében igérjük, hogy említett országlakóinkat és egész országunkat, bármely szükségében el nem hagyjuk, de hiven és teljes erőnkből, velük egyenlően, magát az országot és a mi országlakóinkat minden vetélytárs ellen védeni, és nekik és Magyarországnak minden, úgy az elősorolt, mint más egyes jó és dicséretes és igazságos ősi szokásaikban mindig és mindenütt sértetlenül megtartani és hatásosan megoltalmazni fogjuk.“

„Ha pedig azokat, melyek a fennebbiekben foglaltatnak, bármely állapotú és rendű emberek közül bárki bárminő alkalommal megdönteni merészkednék, mindenki és minden ilyen ellen, vakmerőségük legyőzésére és megzabolázására, hasonlóan országlakóinkhoz, a mint ők is valamennyien igérték, hogy ezt tenni fogják, küzdeni fogunk tehetségünk szerint.“

Ebben a királyi záradékban sincsen egy szó sem a régi decretumoknak, vagy épen az arany bullának felujításáról, hanem csak a régi jó szokások fentartásáról; de hogy ezek alatt az arany bullában foglaltak mennyire érthetők, annak magyarázatául leginkább ezen törvénynek első czikkelye szolgálhat.

Sőt ebből a záradékból inkább az tünik ki, hogy a király az országlakókkal formális szerződést köt s velük szövetségre lép, a mi épen nem felel meg az arany bulla szellemének, mely épen nagyon is közjogi tartalmú s állásfoglalás a terjedő hűbéri felfogás ellenében.

És igy csak csodálkoznunk kell azon, hogy Ladányi [1]) Albert és V. László idejében az arany bullát s az abban

---

[1]) Magy. alkotm. tört. I. 305. l.

foglalt ellenállási jogot érvényben levőnek tartja, mondván: „Albert decretumában, mely itt (t. i. László által) világosan megerősíttetik, ki van emelve Lajos decretuma, a melyben a fegyveres ellenállási joggal erősíttetett meg az arany bulla, következésképen most ismét teljesen törvény erejére emeltetett az ellenállás joga".

Itt téved Ladányi, először is azért, mert Albert decretumában nem Lajos decretuma, hanem az ország azon szabadságai vannak említve, melyekkel az országlakosok a dicső királyok idejében, különösen Lajos korában éltek és igy Lajos decretumáról említés sincs téve;

téved másodszor azért, mert Albert törvényében nem a Lajos által adott szabadságok vannak kiemelve, hanem csak Lajos kora;

téved harmadszor azért, mert a dicső királyok, de különösen a Lajos korában fennállott szabadságok Albert törvényében nem azért említtetnek, hogy ujból megerősíttessenek, hanem — mint láttuk — csupán indokul arra, hogy mivel ezek már úgy is meg vannak csorbítva, szükséges egy új szabadságbiztosító oklevél kiadása.

De az Albert decretumában nyilvánuló új irányzat, mely eltér az arany bulla demokratikus és közjogi felfogású szellemétől, nem tarthatta magát sokáig. Az a jogbizonytalanság, melyet Albert decretumának, mondhatnók az Albert és a főurak közt létrejött paktumnak első és negyedik czikkelye törvénybe iktat, nem felelhetett meg a nemesség nagy tömegei kivánságának, s már a következő évben a restitutióhoz folyamodott az országgyűlés.

Az Albert halála után királylyá választott I. Ulászló választási alkulevelében, — melyet az ő hitlevelének szoktak nevezni, — igéri, hogy mihelyt Magyarország koronáját felveendi, koronáztatása alkalmával Magyarország minden jogait, szabadságait és jó szokásait, a melyek ezen ideig fennállottak és fentartattak, esküvel és királyi levelével meg fogja erősíteni s ezen ország Istenben boldogult királyainak, mint királyi elődeinek, ***decretumait*** és az ország egyházainak s klastromainak minden szabadságát sértetlenül és épen fentartandja stb.[1]

[1]) Kovachich: Suppl. I. 478. l.

Ulászló ezen igéretéhez képest, koronáztatása alkalmával a rendek által elébe terjesztett királyi decretumokat megerősítette, de nem valamennyit, hiszen ezeket aligha ismerték mind, hanem csak azokat, a melyeket az országgyülés, mint az ország szabadságának biztosítására különös figyelmet érdemlőket, kiválogatott és elébe terjesztett. Ezek pedig a következők voltak:

1. II. András királynak 1222. évi arany bullája, elhagyva belőle: a bevezetést, a XXIII. czikket (mely elrendeli, hogy az új pénz húsvéttól húsvétig legyen érvényes és a denárok olyanok legyenek, mint Béla király korában), és a XXXI. czikk azon részét, mely az országlakosok ellenmondási és ellenállási jogát ismeri el;

2. III. András király 1298. évi törvényei, melyeket csakis Ulászló ezen átirásában ismerünk:

3. Lajosnak a bullát megerősítő záradéka, mely a bulla IV. czikkét módosítja, továbbá Lajos 1351. évi decretumának huszonöt czikke.

Ezen régibb törvényeket megelőzi Ulászló bevezetése és befejezi az ő megerősítő záradéka.

A bevezetésben Ulászló elmondván megválasztatásának és koronáztatásának körülményeit, így folytatja: „melyek Isten nevében szerencsésen bevégeztetvén, mindjárt utána országunk egyeteme, miután maguk közt közösen kölcsönös tárgyalást tartottak, könyörgött, *hogy gondoskodjunk részére különös rendelkezésről, mely által mind a káros dolgok reformáltassanak, mind a hasznosak állandósíttassanak, mind a helytelenül megkezdettek megigazíttassanak,* s valamely írást (quendam libellum) adtak felségünk elé, mely — a mint mondák — általuk gondosan át van vizsgálva, s bizonyos czikkelyeit tartalmazza azon constitutióknak és rendelkezéseknek, melyek néhai András királynak, III. Béla fiának, és Lajosnak, Magyarország királyainak, a mi elődeinknek leveléből, továbbá az ország főpapjainak, egyházi férfiainak és nemeseinek valamely más, a másik, velenczeinek nevezett András királynak koronázása idejéből eredő leveléből vannak kiszedve és kiválogatva, egyhangulag és alázattal könyörögvén felségünknek: hogy minekutána ezen constitutiók, a mint azok magában az írásban vagy rigistromban

foglaltatnak, az ő javukra s az ők és az egész országnak hasznára vezethetni látszanak, azokat felújítani és megerősíteni méltóztassunk".

Ezen bevezetés szerint tehát az itt összeválogatott czikkelyek, mint az ország javára szolgálók, nemcsak megerősíttetnek hanem *felújíttatnak*, a miből arra lehet következtetni, hogy azokat érvényben lévőknek ez idő szerint nem tekintették, talán nagyobb részét eddig általában nem is ismerték.

Hiszen maga ezen királyi oklevél is nagy történelmi tévedésben leledzik, a midőn III. András 1298. évi törvényét a főpapok és nemesek által az ő koronázásakor kiadott oklevélből kiválogatott czikkelyeknek mondja, az ezen törvény bevezetését képező azon szavak helytelen értelmezése folytán: „Tempore Coronationis Domini Andreae Regis illustris Hungariae, etsi nom omnes Conditiones, seu Libertates Regni Hungariae ab antiquo observatae, quaedam tamen ex ipsis Libertatibus et Conditionibus notabiles et plus necessar. publico scripto Sigilo eiusdem Domini Regis vallato fuerint declaratae[1]) etc.", holott ezen szavak az 1290. évi törvényekre vonatkoznak, mint azt már előbb láttuk.

Ha tehát ezen törvényekre nézve 150 év leforgása után már azzal sem voltak tisztában, hogy mily alkalomból hozattak, ez is csak azt bizonyítja, hogy ezekről köztudomással már régen nem bírtak, s csak akkor lettek rá figyelmesek s találták alkalmasnak arra, hogy felújítsák.

III. Andrásnak 1290. évi törvényét pedig vagy azért hagyta az országgyűlés figyelmen kívül, mert abban nem találtak egyebet, mint a mi a bullában is benne van, vagy azért, — és ez a valószínűbb, — mert nemcsak az ország rendei, de jogtudósai sem ismerték.

---

[1]) Kovachich e szöveget így közli: „publico scripto Sigilo eiusdem Domini Regis (nullae) vallato fuerint declaratae", s megjegyzi, hogy „nullae" helyett „munitae" értendő. Az országos levéltárban levő eredetiben mind a két szó hiányzik, s hogy K. honnan vette azt, érthetetlen, mivel annak ott nyoma sincs. Fejér meg épen „munitae"-t ír. Az interpolatio az értelmet különben is csak zavarja, holott az eredeti szöveg világos.

Felette téved, a ki azon kor törvényhozóitól oly nagy törvényismeretet tételez fel, hogy azok a régi királyok összes decretumait ismerték volna. Hiszen ezek, ha össze is voltak gyüjtve,[1]) ezen gyűjtemények közkézen nem forogtak és így mihamar feledékenységbe mentek s valamely levéltár hozzáférhetlen zugába kerültek, s vajmi kevés volt az, a minek létét az emlékezet fentartotta s mint érvényes, gyakorlati használatban vala.

De hogy az ismert decretumok is csak akkor tekintettek érvényeseknek, ha az új király által megerősíttettek, azt mi sem bizonyítja világosabban, mint az, hogy Albert decretumának 28. czikke, mely a nemeseknek a tizedfizetés alóli mentességet biztosítja, az Ulászló által kiadott új czikkelyek elseje gyanánt van a most említett és felújított törvények után felvéve azon megjegyzéssel, hogy Albert király decretuma ugyanezt tanúsítja („prout etiam itidem in Decreto supranotati Alberti Regis perhibetur contineri"). Ha Albert törvényei érvényben levőknek tekintettek volna, bizonyára nem lett volna szükséges annak ezen egyetlen czikkelyét újra törvénybe iktatni.

De Albert törvénye a most megerősített törvényczikkek mellett meg sem állhat, mert hiszen az épen ezeknek módosítása, s a midőn a régibb decretumok restituáltattak, a módosító törvény hallgatag el is töröltetett.

Az újból megerősített törvényeket még hat czikkely követi, s a következő záradék fejezi be:

„Hogy pedig az előrebocsátott constitucióknak s azok megerősítésének örök ereje legyen, jelen privilegialis levelünket engedélyezzük. Minek emlékére és örök erejére jelen levelet, melyet pecsétünkkel megerősítettünk, engedélyezzük. Kelt Székesfehérvárott, 1440. évi Éliás próféta ünnepén."

I. Ulászló alatt tehát az arany bulla egész terjedelmében érvényben volt, kivéve a bevezetést, melyet lényegtelennek

[1]) Hivatalos gyüjtemények egyátalán nem voltak, Kovachichnak a „Notitiae prael. ad Syllog. Decr. comitialium" czímű munkája II. 337. s köv. lapjain említett harminczhat magángyüjtemény pedig mind a XVI. századból való, s Árpádkori gyüjteményeket ő sem ismert.

találhattak, és az ellenállási záradékot, melynek elhagyására bizonyára az indíthatta az Ulászló-párti rendeket, hogy miután az Zsigmond és Albert alatt úgy sem volt érvényben, veszedelmes jogot adott volna az ellenpárt kezébe.

Ulászlónak 1444-ben bekövetkezett halála után, az interregnum alatt az ország alkotmánya a legnagyobb bizonytalanság képét tünteti elénk. Ezen korban alkotmányjogi törvényeket keresni a legnagyobb képtelenség. Az állami hatalom telje visszaszáltnak tekinthető az országgyűlésre, mely azzal kénye-kedve szerint bánhat, ráruházhatja arra, a kire akarja s oly mértékben, a melyben akarja. Igaz, hogy ez csak ideiglenes zürzavar, de már a monarchiai forma fenmaradása is kérdés tárgyává van téve s megszünik minden ragaszkodás a régi hagyományokhoz, megszakad a jogfolytonosság, mintha a szent koronának elorzása folytán azzal együtt a királysághoz való ragaszkodás is megszünt volna.

V. László királyságának elismerése nem az ő legitim jogai előtt való meghajlás, hanem egyetlen sikerre vezető kisérlet a királyság intézményének megmentésére. De László királyságának consequentiája egyúttal Ulászló megtagadását és az elejtett fonalnak Albert halálával való fölvételét kivánta.

A jobb hazafiaknak látniok kellett a helyzetet s be kellett látniok azt, hogy az állami egység csak a királyság restituálása mellett, a királyi hatalom pedig ily zavaros viszonyok között csak a legitimitás elismerése mellett tartható fenn. Ezért tértek vissza Lászlóhoz, Albert fiához, ezért ismerték el utólagosan érvényesnek az ő gyermekkorában a rendek akarata ellenére véghezvitt és érvénytelennek kijelentett koronázását, melyet most korona hiányában megismételni nem lehetett, nem kivánván egyebet, minthogy László esküt tegyen az ország jogainak fentartására s ez által egészítse ki azon hiányt, mely abból állott, hogy koronázásakor esküt nem tett.

De ebből azután az is következett, hogy az alkotmányt is restituálni kellett abba az állapotba, a melyben az Albert halálakor volt, és így az Ulászló alatt érvényben volt törvényeket olybá kellett tekinteni, mintha meg sem alkották volna.

Az 1452-ben Bécsbe összehivott országgyülés,[1]) mely Lászlót elismerte magyar királynak, Pozsonyba vonult, s a mint ez az 1453. évi decretum 1. czikkéből kitünik, Lászlótól azt kivánta, hogy esküt tegyen az ország és országlakosok minden és minden egyes szabadságainak, jogainak, törvényeinek és helybenhagyott szokásainak, melyekben elődei, azaz nagyatyja Zsigmond császár és apja Albert, ezen országot és országlakóit megtartották és fentartották, sértetlen fentartására. Valamint arra, hogy az ország határait el nem idegeníti, de tehetsége szerint védelmezni és az elidegenítetteket visszaszerezni fogja.

Hogy László erre az esküt valóban letette, kitünik ezen decretum záradékának következő szavaiból: „Atque super primo eorundem (t. i. Articulorum); solito more, Regale corporaliter prestitimus juramentum". Kitünik továbbá a szász herczegek követének Bécsből 1453. évi februárius 24-én kelt jelentéséből: „Haben die Ungern am anfang sich fast gesatzt kunig Laslo huldung zu tun. Doch ist am letzsten zwischen in begriffen, das kunig Laslo in hat müssen sweren, sy bei iren rechten und alten herkommen lassen beliben, und darauf haben in herrn, mannen und stett huldung getan".[2])

Az esküről szóló törvényczikkely nagyon általános és így homályban marad, hogy László mire tett esküt. Vajjon a *lex* alatt itt is csak általában jogszabály értendő-e, vagy pedig a mai értelemben vett törvény, az legalább is kétséges. A „leges" mellett az „approbatae consuetudines" felemlítése a mellett szólna, hogy „lex" alatt itt a királyok decretumai értendők. De a ki ismeri a középkori oklevelek pleonasmusát, az ebből biztos következtetéseket vonni bizonyára nem mer.

Minden esetre sajátszerű, hogy ezen szavak: „in quibus Praedecessores sui etc. idem Regnum, et eius Regnicolas tenuerunt et conservaverunt", — nem a „legibus", hanem a „consuetudinibus" szó után áll és így szószerint arra vonatkozik, noha értelem szerint mindkettőre is lehet vonatkoztatni, mint azt ma értelmezni szoktuk.

---

[1]) Fraknói: A magy. nemz. tört. Millenniumi kiadás. IV. 118. l.

[2]) Fontes rerum Austr. XLII. 115. Fraknói i. m. IV. 120. l. 3. jegyz.

Nem vonjuk tehát határozottan kétségbe, hogy László a Zsigmond és Albert decretumainak megtartására az esküt letette. De mindenesetre kérdéses, vajjon itt Zsigmondnak minden decretuma, vagy pedig azok közül csak egyesek értendők. Mert az országgyűlés 1464-ben, tehát 11 évvel később Zsigmond decretuma alatt csak azt az egyet értette, a melyre Albert törvénye is hivatkozott, t. i. az 1453. évi II. decretumot, mely alkotmányjogi szabályokat nem is tartalmaz. Ebből pedig nem alap nélkül lehet arra következtetni, hogy V. László csak Albert decretumának és Zsigmond utolsó decretumának megtartására tett esküt, az arany bulla pedig ezek egyikében sem foglaltatik.

De különben is nem tételezhető föl, hogy abban az esetben, ha az országgyűlés Lászlótól az arany bulla megtartását is kivánta volna, megelégedett volna egy ily általánosságban szövegezett esküvel, holott Lajostól, Máriától, I. Ulászlótól és V. László után Mátyástól a bullának ujból való kiadását kivánta.

És így nincs elég alapunk arra, sőt *valószinübbnek kell tartanunk az ellenkezőjét annak: hogy II. András arany bullája V. László korában érvényben lett volna.*

XI. FEJEZET.

Az arany bulla kiadatása Mátyás által.

Mátyás 1464-ben a koronázást követő napon ismét megerősíti, illetőleg kiadja az arany bullát Lajos decretumával együtt, nemkülönben Zsigmond királynak 1435. évi II. decretumát is, az ezen koronázó országgyűlésen alkotott új czikkelyekkel együtt.

Az oklevél bevezetésének szövege és kiadatásának körülményei arra vallanak, hogy ez egy törvénykönyv akar lenni, melyben épen úgy, mint az I. Ulászló koronáztatása után kiadott törvényekben, mindazon decretumok felújíttatnak, a melyekben a nemzet a magyar alkotmánynak s általában a magyar jognak alapelveit kifejezve és letéve látta, s valószinü, hogy a koronázás alkalmával Mátyás ezeknek kiadását és megtartását esküvel igérte.

„Minthogy azon állam boldog és dicséretes, — mondja a bevezetés — melyben jó törvények uralkodnak: illik a királyoknak és fejedelmeknek, kiknek kezében van a népek és a városoknak joga, hogy a rájuk bizott népet ne csak erőteljesen védelmezzék fegyverükkel, hanem jogaikban, szabadságaikban és hasznos intézményeikben (constitutionibus) is megtartsák“ (conservare).

A fentebbi szavak arra vallanak, hogy a kiadandó törvények az alkotmányjogi intézményeket, melyek eddig a szokásjognak egy fejlődő népnél változékony és ingatag alapján állottak, irott jogi alapra fektetni, s ez által állandósítani törekszenek, épen úgy, mint az eddig kiadott nagyobb szabású decretumok, a melyek azonban eddig csak befolyást gyakoroltak az intézmények fejlődésére, de azokat — mint láttuk — irott jogi alapra fektetni képesek nem voltak.

„Ennélfogva adjuk tudtára mindazoknak, a kiket illet: hogy országunknak főpapjai és bárói, és tehetősebb nemesei, kik országunk ügyeiben határozathozatal végett azon országgyűlésre (congregatione generalis), melyet ezen napokban, szerencsés megkoronáztatásunkra, Székesfejérvárott tartottunk, követekül voltak kiküldve (deputati fuerant); királyi szinünk elé járulván, miután mindazon szükségletek, melyek a mi országunkra nézve most sürgősek, kijelöltettek, felmutattak nekünk bizonyos privilegiumokat, a néhai dicső fejedelmeknek, Lajos úrnak, Magyarország királyának és Zsigmond római császárnak, ugyancsak Magyarország királyának stb., a mi boldog emlékezetű elődeinknek decretumait és a mi országunkra vonatkozó intézményeit és ezenfelől bizonyos czikkelyeket, melyeket maguk a mi országunk főpapjai, bárói és nemesei *előbb*, és a jelen országgyűlésen, a közügy javára és a közbékére ujolag alkottak. Könyörögvén egyhangulag a mi Felségünknek, hogy azokat elfogadni és jóváhagyni, és szórólszóra átiratni, és az azokban összeirt szabadságokkal, mentességekkel (immunitatibus) és intézményekkel együtt, valamint néhai András király úrnak Lajos király úr által hasonló természetű privilegiumában megerősített s királyi tekintélyünkkel felujítandó decretumával együtt, országunk javára örökké tartóvá és érvényben lévővé állandósítani és megerősíteni, a

megerősítetteket pedig megtartani méltóztassunk. Melyek egyike, t. i. a mondott Lajos király úré ekként szól".

Ezek után következik Lajos 1351. évi decretuma szórólszóra, II. András arany bullája és Zsigmond 1435. évi II. decretuma szóról-szóra, bevezetéseikkel és záradékaikkal együtt. Majd az új czikkelyek következnek, melyeknek elseje így szól:

„Először, hogy mi ezen Magyarországunkat és hozzá tartozó minden lakosát, minden és minden egyes jó és ősi szabadságaikban, szokásaikban és jogaikban, melyekkel ezen ország a mi elődeink idejében élt, fentartjuk és megtartjuk. És hogy néhai Lajos és Zsigmond király uraknak decretumait. hajdani András király úrnak decretumával együtt, melyet maga Lajos király erősített meg, meg fogjuk erősíteni, és az alább irt czikkelyekkel együtt meg fogjuk tartani."

Ha ezen első czikkelyt összehasonlítjuk V. László 1453. évi decretumának első czikkével, azonnal föltünik köztük a hasonlóság azok természetére nézve, de épen úgy a tartalom különbözősége is.

Az ezen decretumban foglalt czikkelyek, így maga ezen első czikkely is, hamarabb készültek, mint maga az oklevél kiadatott, a mint ezt az oklevélnek fentebb közölt bevezetése is mondja: „ac insuper quosdam Articulos, quos ipsi Praelati etc. *antea;* et in praesenti congregatione fecissent", — és a mint ezt magának a most szóban forgó czikkelynek szövegezése is világossá teszi.

Ezen czikkben ugyanis a király olyasmit igér a jövőben megtenni, a mit már ezen decretum kiadásával is megtett: t. i. a felsorolt decretumoknak megerősítését.

Ebből a körülményből tehát minden erőszakosság nélkül következtethetjük, hogy ezen czikkely a többiekkel együtt már a koronáztatás előtt szövegeztetett, s már akkor igérte a király, hogy azokat szentesíteni fogja, s most, a koronázás után már csak az erről szóló diplomát állította ki, mely diploma ennélfogva a Mátyás felavatási oklevelének tekinthető, melynek első czikkelye minden valószinűség szerint a koronázásakor letett eskünek alkotmányjogi részét tartalmazza; más szavakkal ez a koronázási eskünek törvénybe iktatása, épen úgy, mint az V. László 1453. évi decretumának I. czikke,

mely utóbb említettben az eskünek letétele azért volt hangsulyozva, mivel akkor nem volt koronázás, és így rendes viszonyok közt eskütételnek sem lett volna helye; míg ellenben Mátyás koronázásakor igéri az említettek megtartását, feleslegesnek találták tehát az esküt, mely már megtörtént, itt hangsulyozni.

Ezen felfogásunkat igazolni látszik Werbőczy azon állítása is, hogy a magyar királyok, mielőtt a szent korona fejükre tétetnék, II. András arany bullájának megtartására meg szoktak esküdni,[1]) úgyszinte az is, hogy I. Ferdinand koronázási esküje a többi közt az említett I. czikkben foglaltakat is tartalmazza.

De ha ezt a czikkelyt összehasonlítjuk V. László 1453. évi decretumának I. czikkével, azt látjuk, hogy mig emez egészen általánosságban szól az ország szabadságairól, addig Mátyás ezenfelül egyenként sorolja fel azokat a decretumokat, melyeket megtartani akar, s épen úgy itt, mint ezen 1464. évi törvények záradékában is, Lajos decretuma mellett külön kiemeli II. Andrásnak decretumát.

Mindezekből arra kell következtetnünk, hogy Mátyás az első királyunk, a ki koronázása alkalmával II. András arany bullájának megtartására az esküt letette; s Werbőczynek fentebb említett azon állítása: „és ugyanazért mind a mai napig, minden utána (t. i. II. András után) következő király, mielőtt a szent koronával megkoronáztatnék, arra nézve, hogy ezen András király úr végzeményét és törvényeit megtartja, az ország főpapjai, bárói és mágnásai, valamint előkelői és nemesei előtt, esküt szokott letenni“, — csak Mátyástól kezdve felel meg a történeti valóságnak.

Ujabban az az általános nézet, hogy Mátyás absolut uralomra törekedett s azon törvénysértéseket, melyeket Mátyás elkövetett, ezen törekvésének akarják betudni. De ezzel ellentétben állanak azok az eredmények, melyek alkotmányunk fejlődése terén épen Mátyás uralkodásának következményei.

A koronaőri intézmény alapjának megvetése, a nádori hatáskör megállapítása, az országgyűlések gyakori tartása, az országgyűlésen hozott törvények azon alakjának, mely egész

[1]) H. K. I. 9. 6. §. és II. 14. 12. §.

1848-ig fennállott — s melyben az országgyülés törvényhozási (törvénykezdeményezési) és a király szentesítési joga már egész határozottsággal kidomborodik, — meghatározása, mind Mátyás nevéhez füződnek, ennélfogva nem lehet elhinnünk, hogy Mátyás az absolut királyságot akarta volna megteremteni.

Ő a maga akaratát érvényre emelni akarta is és képes is vala, ha a törvények ellenére tett is; de a királyi hatalmat intézményileg absolut hatalommá tenni nem akarhatta, különben nem létesített volna oly alkotmányos intézményeket, melyek épen a királyi hatalom korlátjait megállapítani voltak hivatva.

Mátyás, mint korát felülmuló képességekkel megáldott fejedelem, bizonyára átlátta, hogy az absolut királyi hatalom csak nagy tehetségü fejedelmek kezében lehet a nemzet fejlődésének előnyére, s a gyarlók kezében vészes hanyatlást idézhet elő; mig szabad alkotmányú népeknél mindig akadnak olyanok, kiket a közbizalom az államügyek élére juttat, s kiknek segélyével a tehetségtelen fejedelem is nagy dolgokat művelhet, vagy a gyarló fejedelmek rossz kormánya következtében veszélybe került államot a tehetséges hazafiaknak a közügyek terén kifejtett tevékenysége megmentheti az elpusztulástól, mire a hizelgő szolgák képesek nem lehetnek. Érezte ő a szabad institutiók nagy államfentartó erejét, de egyuttal bizott a saját rendelkezéseinek helyességében is, s a mig egy részről a szabadság eszméjének elvére fektetett alkotmányunk szabad institutióinak megerősitésén fáradott; addig másrészről saját akaratát királyi tekintélyére támaszkodva s az érte rajongó nemzet hűségében bizva, nem egyszer érvényre emelte saját törvényeinek megsértése árán is.

Jól ismerte ő nemzetének azon tulajdonságát, hogy meghajlik a valódi nagyság előtt s elnézi annak a törvénysértéseket is, ki nemzeti dicsőségének hathatós előmozdítója, hazája függetlenségének hatalmas védelmezője, de ellene szegül a szeszélyesen erőszakoskodó zsarnoknak és a nemzeti aspirátiók elárulóinak.

Csakis ez adhatja meg a kulcsot azon ellentéteknek megértéséhez, melyek Mátyás uralkodását jellemzik.

Ha tehát nem tagadhatjuk is, hogy Mátyás absolut hatalmat akart gyakorolni, másrészről bátran állíthatjuk, hogy a

királyi hatalmat absoluttá tenni épen nem akarta, sőt az alkotmány intézményeinek fejlesztéséről sem feledkezett meg.

Alkotmányunk, annak eddigi fejlődését tekintve, az ötletszerűség bélyegét viseli magán. Mátyás ezzel szemben tartós és a messze jövőre kiható intézmények létesítésén fáradott. A törvények erejének állandóságot, az alkotmányos intézményeknek és elveknek pedig az irott jogban állandó, tartós alapot akart adni.

Az „institutio" és „constitutio" kifejezéseket elődeinek törvényeiben csak ritkán és római értelemben (rendelkezés, szabály) találjuk, s valamennyi csak az ország és a nemesek jogairól, szabadságairól, régi szokásairól, imitt-amott törvényeiről tesz említést. Mátyás az első, a ki intézményeket akart alkotni és fentartani, mint maga is mondja fennebb tárgyalt decretumának bevezetésében: „Decet igitur Reges, populum sibi creditum in iuribus, libertatibus et ***constitutionibus*** utilibus conservare". — s alább: „supplicantes unanimiter etc. ut eadem et eosdem acceptare etc. et simul cum libertatibus, et immunitatibus, ac ***institutionibus*** in eisdem conscriptis ***stabilire*** dignaremur"; a záradékban pedig: „simul cum omnibus libertationibus et ***institutionibus*** in eisdem conscriptis confirmamus".

Mátyás nem ok nélkül hangoztatta, hogy az általa megerősített, illetőleg felujított törvények hivatva vannak intézmények alapjául szolgálni; mert eddig nem szolgáltak, legfeljebb befolyásolták a szokásjogi alapon keletkezett intézmények fejlődését.

A nagy királynak át kellett látnia az alkotmány ezen nagy hiányát, és neki köszönhetjük, hogy erről felvilágosíttattunk, úgyszintén ő teszi az első lépést ezen állapot megváltoztatására s az intézményeknek irott jogi alapra fektetésére.

Az 1486. évi decretum bevezetésében ugyanis a király a következőket mondja: „Illik, hogy a királyok és fejedelmek ne csak fegyverrel ékeskedjenek, hanem törvényekkel is, és ***inkább a jó és állandó intézményeknek erejével zabolázzák az alájuk vetett népeket saját uralmukkal együtt, mint absolut hatalmuk vagy káros összevisszaságok szigorának erejével***".

Igy nem beszélhet egy fejedelem, a ki absolut hatalmat akar teremteni, a ki a királyt akarja az államhatalom egyetlen határozó szervévé tenni.

„Ennélfogva mindenkinek tudtára akarjuk adni: hogy miután mi Isten legnagyobb és váratlan ajándékaként, és az ő csalhatatlan és megfoghatatlan előrelátásából ezen királyi méltóság magaslatára (bár érdemetlenül) felemeltetének, mindig azon törtük fejünket, mindig arra törekedtünk, és mindig szivünkben volt az, hogy azon rendellenességeket és veszedelmes zürzavarokat, melyek ezen országban a mi elődeinknek, a fenséges királyoknak idejében, és a mi időnkben is mostanáig, de leginkább az igazságszolgáltatás terén fennállottak, megszüntessük és kiirtsuk, és hogy oly üdvös és állandó rendelkézéseket (statuta) és végzeményeket (decreta) alapíthassunk, melyek Megváltónk dicsőségére és a mi egész országunk becsületére, üdvére, hasznára és békességére alapítottaknak tünnének fel; *és melyek örökké törvényekül és irott jogul szolgáljanak, és azokat soha tetszés szerint változtatni, vagy bárkinek új, ellenkező törvényeket hozni ne legyen szabad, mint a hogy az eddig – a mi nem titok — minden új királynak befogadása alkalmával történni szokott volt.*"

Mátyásnak különösen ezen utolsó szavai nemcsak az igazságszolgáltatásra, hanem még inkább az alkotmányra vonatkozólag is megállanak. A trónváltozás azon korban egyuttal alkotmányváltozást is jelentett s az utód nem érezte magát kötelezve elődjének törvényei által, s az újabb országgyűlés az előzőnek határozatait rendesen fel szokta volt forgatni. Ennek akart véget vetni a nagy király, a mint maga mondja ezen decretum bevezetésében és a befejező záradékban, és ha itt többet akart is, mint a mi a folytonos fejlődés mellett lehetséges, ezzel csak egész meztelenségében tünteti fel eddigi törvényhozásunknak azt a módszerét, melyet fentebb esseteltünk.[1])

[1]) Az 1486. évi decretum bevezetésének ide vonatkozó szavai ezek: „Ubi cum eisdem una, caeterisque de quolibet Comitatu electis Nobilibus, et universorum hoc Regnum representantibus, ad laudem imprimis Dei, et eius Genitricis Mariae, Sanctorumque Regum, Patronum scilicet

Az új decretumokba fel nem vett és ez által érvényüket vesztett czikkelyek feledékenységbe mentek s egyes czikkelyek rendelkezéseinek érvényét csak a szokás tartotta fenn, a mint maga Werbőczy is H. könyvének II. része 6. czimében, — miután felsorolja azon királyokat, kik decretumokat adtak ki, mint Istvánt, Lászlót, Lajost, Zsigmondot, Albertet és Mátyást, s megemlíti II. Ulászló törvényeit, — mondja: „és jóllehet, eme rendeletek és törvények főként szent István és szent László királyokéi, kik méltán kiérdemelték, hogy nevüket a szentek sorába iktassák, fölötte régi voltuknál fogva már csaknem elenyésztek, miután ők különben is tudvalevőleg inkább isteni, mint emberi törvényekkel foglalkoztak, és az utánuk következő ***többi királyok végzeményei*** is, némely záradékaikban és czikkeikben ***megváltoztak és módosultak***; mindazonáltal ***a mi, már több mint száz év óta törvényerőre emelkedett szokásunkba a hosszas gyakorlat mégis majd mindenik boldogult király rendeleteiből valami törvényes intézkedést átvett és átvitt***".

De ez nem is lehetett másként. A mikor még a zászlós urak között is akadtak, a kik nem tudtak irni és olvasni, a

---

Huius Regni, et deinde pro nostro, et totius Regni honore, salute, bono statu, utilitate, commodo et tranquillitate, in subscripta capitula et articulos, ***pro legibus et iure scripto perpetuo duraturos et observandos***, pari et unanimi omnium voluntate, consilio et assensu convenimus, et concordavimus".

A záradék ide vonatkozó szavai pedig ezek:

„Quos quidem articulos, sive capitula, Nos Mathias Rex praefatus, cum supradictis Dominis Praelatis, Baronibus, Proceribus, et caeteris Nobilibus electis, totum scilicet hoc Regnum repraesentantibus, et in praesenti generali Diaeta Nobiscum existentibus matura praehabita deliberatione, quoad omnes eorum continentias, de eorundem dominorum Praelatorum, Baronum, Procerum et totius Regni consilio, voluntate et assensu; pro ***perpetuo Regni ipsius Decreto, et statuto, ac pro lege, et iure scripto tenendos***, et duraturos, sancimus, stabilimus, autorisamus, authenticamus, et confirmamus: Atque ad eorundem observationem universos successores nostros Reges et item totum hoc Regnum sic obligamus; ut nullo unquam tempore, neque scilicet in novorum Regum electione vel coronatione; sed neque in Diaetis, seu Congregationibus generalibus, vel particularibus Regnicolarum, quicquam ex illis variare; seu mutare liceat; sem in omnibus clausulis, et punctis inconcusse et inviolabiliter observentur."

mikor azok is, a kik irni, olvasni tudtak, az alig néhány példányban forgalomban levő decretumokat meg nem szerezhették, s csak kevesen voltak abban a helyzetben, hogy az új decretumokat állandóan szemük előtt tartsák, a régieket pedig alig nehányan ismerték; a nagy többség a hagyományokra, a szokásjogra érezte magát utalva. És igy természetes, hogy az emberek az általános irottjogi források iránt nem viseltethettek a kellő tisztelettel, s kevesebb gondot fordítottak azokra, mint a speciális jogot biztositó s a családokat, azoknak vagyoni és szabadsági viszonyait szabályozó privilegiumokra.

Ahhoz tehát, hogy Mátyásnak az a törekvése, hogy a törvények és az alkotmány állandó, irott jogi alapra fektettessenek, előbb a gondolatközlési és közmívelődési viszonyoknak kellett megváltozni.

XII. FEJEZET.

Az arany bulla II. Ulászló és II. Lajos alatt.

Alig hunyja be szemét a nagy király, máris nyilatkozik az ellenactió az ő alkotásai ellenében.

II. Ulászló választási föltételeiben ismét élénken kifejezésre jut a vágy, a trónváltozást alkotmányrevizióra használni föl, s az eredmények minden tekintetben a mellett bizonyítanak, hogy a király és a nemzet egyaránt nem respektálta a régi törvényeket.

A választási föltételekben ugyanis Ulászló már a következőket igéri: hogy az országot és az annak alávetett országokat, a főpapokat, bárókat, egyházakat, egyházi személyeket, nemeseket és városokat és az ország többi lakosait ősi jogaikban, kiváltságaikban, mentességeikben, szabadságaikban és jóváhagyott szokásaikban, melyekben a néhai dicső királyok őket megtartották és melyeknek örvendtek s melyekkel éltek, ő is meg fogja tartani; úgy azonban: „hogy épen semmi ujításokat (mint a hogy ezt néhai Mátyás király úr csinálta), az ő megrontásukra és elnyomásukra és az ő ősi szabadságaik

ellenére semmi ürügy alatt be nem hozunk. A fönséges Mátyás király úr által behozottakat pedig el fogjuk törölni".

Melyek lettek légyen ezen ujítások, arra nézve sem a választási föltételek, sem az ennek pontjait majdnem kivétel nélkül magában foglaló 1492. évi decretum nem ad felvilágosítást, és igy azt sem tudjuk, vajjon ezek alatt törvénybe foglalt vagy administrativ uton behozott ujítások értendők-e, avagy csak a Mátyás által behozott új adók. De hogy a nagy király intentiói, az irott jog respectálása mennyire voltak ezuttal irányadók, azt leginkább azon eljárás illustrálja, melyet II. Ulászló 1492. évi nagy decretumának megalkotásánál követtek, s mely a bevezetés 3. §-ának következő szavaiban jut kifejezésre: „és midőn igy összejövének (t. i. a kik az országgyülésre összehivattak), és ezen ország javára tárgyalának és rendelkezének, a többi tárgyalás és rendelkezés között, miután ezen országnak régi törvényeiből, végzeményeiből és szokásaiból némelyeket kiválogattak és mindnyájának tanácsával és megfontolásával összegyüjtöttek, és az idők feltételeinek és a dolgok állásának megfelelően némelyeket ujonnan is alkottak, azokat előnkbe terjesztették".

De ha ezen decretum czikkeit összehasonlítjuk Mátyás 1486. évi és már nyomtatásban is megjelent nagy decretumával, azt fogjuk találni, hogy ennek igen sok czikkelye az újba szóról-szóra átiratott, és így nem nehéz rájönni, hogy a régi törvények alatt Mátyás törvényei értendők, a melyeket pedig az új törvénybe azokból át nem irtak, ezzel azokat egyszerüen hatályavesztetté akarták tenni.

Ez eléggé mutatja, mennyire nem sikerült Mátyásnak az alkotmányt irott jogi alapra fektetni és azon elvet érvényesíteni, hogy az előd törvényei az utód alatt akkor is érvényesek, ha azokat ujból ki nem adja.

De hogy az általunk fennebb bizonyított felfogás mennyire uralkodott még, azt az 1485. évi nádori törvényczikkek története is eléggé mutatja. Ezen törvények nemcsak azt teszik kétségtelenné, hogy a nádori szék ekkor már az országlakók választása utján volt betöltendő, hanem azt is, hogy a nádor ekkor már oly magas méltóság, melyhez az Árpád-korszak nádorát hatáskör tekintetében hasonlítani sem lehet. Övé az

első szavazat az új király választásánál, gyámja és gondnoka a kiskorú királynak, országgyűlést hivhat egybe királyválasztásra és mindaddig, a mig az örökös kiskorú, ő az ország főkapitánya, közbenjáró a nemzet és királya közt, az ország legfőbb birája, stb. és a király távollétében királyi helytartó.

És mit látunk Mátyás halála után?

A királyválasztó országgyűlést nem a nádor, hanem az özvegy királyné hivja össze[1]) s II. Ulászló halála után a kiskorú királynak gyámja nem a nádor, sőt Ulászló erről a II. Lajos nevében kiadott koronázási igéretekben sem tud semmit, hanem csak azt igéri, hogy fiát az ország rendeinek kezeire fogja bizni, nem pedig idegen fejedelemére.[2]) S mégis Zsigmond lengyel királyt tette fia gyámjává, a ki helyett a gyámsággal, a főurak megegyezésével, három urat akartak megbizni,[3]) majd nem tudva a gyámságban megegyezni, a királyt nagykorúvá tették s mellé a kir. tanácsot rendelték.[4]) Tehát a nádor hatásköréből is csak az maradt fenn Mátyás halála után, a mit a szokás fejlesztett ki, de sem az interregnum alatt való helyettesítése a királynak, sem a gyámkormányzóság, a törvény világos rendelkezése ellenére, nem ruháztatott a nádorra.

A mit tehát a régi decretumokból Ulászló fel nem vett a magáéba, vagy újra meg nem erősitett, azt érvényes törvénynek a fentiek szerint tekinteni aligha lehet.

Sem II. Ulászlónak, sem II. Lajosnak koronázási esküjét nem birjuk, s mindössze annyit tudunk, hogy II. Ulászló volt az első királyunk, a ki nemcsak a templomban, hanem a korona föltétele után a szabad ég alatt is tett esküt.[5]) De hogy az mit tartalmazott, az feljegyezve nincsen.

Pedig ez fontos volna annak eldöntésére, hogy az arany bulla tekinthető-e már akkor a magyar közjog alaptörvényének.

---

[1]) Beatrix királyné meghivó levele Bártfa városához. Közli Cziráky: Hist. disqu. de modo consequ. summ. imp. 248–249. l.

[2]) Kovachich: Vest. Com. 455.

[3]) Cziráky: Consp. iur. publ. 111 112. l.

[4]) V. ö. Fraknói: A magy. nemz. tört. (Millenniumi kiadás) IV. 413. l.

[5]) Bartal Comm. III. 241. l.

II. Lajos koronázásánál tudjuk, hogy helyette apja adta ki a koronázási igéreteket és így valószinüleg ő is tette le helyette és nevében a koronázási esküt, de ennek a szövegét sem birjuk.

II. Ulászló választási alkulevelének első czikke,[1]) megegyezőleg az 1492. évi decretum első czikkével,[2]) csak az ősi jogok, privilegiumok, immunitások, szabadságok és jóváhagyott szokások megtartásáról szól, s II. Andás arany bullájáról, vagy az elődök decretumairól említést sem tesz, még a „lex“ szót sem használja sehol.

Pedig ha az 1492. évi I. t.-cz. a koronázási eskü törvénybe iktatása, — a mi valószinü — akkor azt kell hinnünk, hogy II. Ulászló a bullának megtartására esküt nem is tett, és csak a szokásjogon alapuló szabadságok megtartására kötelezte magát. A privilegiumok alatt aligha értették a bullát, hanem csak a kiváltságokat, és igen valószinü, hogy a bullának megerősítése is azért maradt el, mert az oligarchiának, melynek műve volt az Ulászló megválasztása, ez nem kedvezett, nem akarta tehát azt érvényben tartani. Hiszen épen az Ulászló választási alkulevele által nyernek a főpapok és országnagyok törvényes alapot a köznemességnél nagyobb hatalom gyakorlására.

A II. Lajos koronázásakor a gyermekkirály helyett és nevében kiadott igéretekben II. András arany bullája szintén nincsen említve,[3]) hanem csak a decretumokban és az azokban általa engedélyezett szabadságokban igéri a király a rendeket megtartani.

Ezzel szemben Werbőczy Hármaskönyve I. részének 9. czimében egész határozottan állítja, hogy a nemesek negyedik sarkalatos kiváltsága: „hogy ha bárki királyaink és fejedelmeink közül, a néhai második, vagy melléknevén Jeruzsálemi András király úr és fenséges fejedelem országos decretumában (*a melynek megtartására minden magyar király, mielőtt a szent koronát fejére tennék, meg szokott esküdni*) kijelentett és kifejezett nemesi jogok ellenére tenni meré-

---

[1]) [2]) Corpus Juris.

[3]) Kovachich: Vest. Com. 155—462. l.

szelne, akkor örök időkre szabadságukban áll annak elleneszegülni és ellene mondani a nélkül, hogy hűtlenség bűnébe esnének". A II. rész 14. czimében Werbőczy szintén azt állítja, hogy királyaink, mielőtt megkoronáztatnának, II. András végzeményére esküt szoktak tenni.

Hogy ezen állítás a Mátyás korát megelőző időre nem felel meg a történelmi valóságnak, azt már kimutattuk, hiszen sem Lajos, sem Zsigmond, sem Mária nem koronáztatásukkor adták ki az arany bullát. De vajjon igaz-e ez II. Ulászlóra és II. Lajosra?

Azon körülmény, hogy Werbőczy Tripartitumát Lajos koronáztatása után terjesztette az országgyűlés elé, arra vallana, hogy Werbőczy ismerte II. Ulászló és II. Lajos esküformáit, s erre alapította állításait. De lehet az is, hogy Werbőczynek ezen állítása nem egyéb, mint a választási alkulevél I. pontjának és a Lajos nevében kiadott oklevélnek megfelelő esküknek magyarázata, s talán ez a belemagyarázás is egy ok volt arra, hogy a főurak a Hármaskönyvnek a király pecsétjével való ellátását és a kihirdetését megakadályozzák.

De hogy az a jogbizonytalanság, mely a jognak majdnem minden trónváltozáskor nagy mértékben történt változtatása következtében előállott, mennyire türhetetlenné vált a nemzetre, mutatja az: hogy ezen időben már az országgyülések is komolyan foglalkoznak a jognak irott alapon való stabilizálásával. A jognak és ezzel az alkotmánynak is irott jogi alapon való állandósítása utáni vágynak köszönhető a Jagellók korának legbecsesebb hagyatéka, a magyar jogtudomány kincsesbányája, Werbőczy István Hármaskönyve is.

Werbőczy nem törvénygyüjteményt készített, hanem a régibb decretumok és a fennálló szokások egybevetésével, de főként a szokás jogalkotó erejére támaszkodva egy jogkönyvet irt, abban a reményben, hogy ez törvényerőre emeltetvén, az eddigi magyar szokásjog müve által irott jogi alapot nyerend. Müve az alkotmányjogi kérdésekkel alig foglalkozik, mindazonáltal alkotmányjogi és alkotmánytörténeti szempontból is nevezetes, mert általános jogi fejtegetései körében sok alkotmányjogi elvet is belevon okoskodásába, s a maga és a köznemesség alkotmányjogi és politikai gondolkozását így akarta beleönteni

a leendő törvénykönyvbe. De, mint Werbőczynek fennebb idézett szavaiból láttuk, ő sem volt képes magát teljesen emancipálni korának magyar felfogása alól, mert ámbár jogtételei helyességének igazolására általában a régi decretumokra hivatkozik is, és a nemesek sarkalatos jogai (H. K. I. r. 9. cz.) az arany bulla alapján vannak abban összeállítva; művének mégis ezt a czímet adja: „Opus Tripartitum *Juris consuetudinarii* inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum".

Werbőczy művét az 1514. évi országgyűlés által kiküldött bizottság formaliter átvizsgálta, az országgyűlés azt a bizottság jelentése alapján elfogadta s kérte a királyt, hogy rendelje el, hogy az „nekik és utódaiknak örök érvényességű törvény és szokás gyanánt szolgáljon". A király a Hármaskönyvet, mivel „az ország *szentesített* szokásaival és jogával megegyez, sőt ezeket szóról-szóra magában foglalja", 1514. évi november 19-éről kelt oklevelével megerősítette és kijelentette, hogy azt minden vármegyének megküldi.

De a Hármaskönyv törvényerőre nem emelkedett, mert az urak annak szokásszerű kihirdetését megakadályozták.

Mindazonáltal Werbőczy Hármaskönyve nagy hatással volt a magyar jogéletre, mert a nemzet zöme, a köznemesség, már nagyon áhítozott biztosabb jogi alapok után s a közmívelődési viszonyok nagy átalakulása az irásba foglalt jognak nagyobb mérvű alkalmazását lehetségessé tette.

És ha nem is vált a Hármaskönyv irott joggá Magyarországon, mégis ez a munka, melyben a magyar jog meg volt irva, tette le alapját az irott jog tiszteletének.

Werbőczy művét 1517-ben kinyomatta és példányait forgalomba hozta. A biróságok és a megyék, később az országgyűlések is ahhoz alkalmazkodtak, s a szokás azt mihamar, ha nem is minden tételében, a törvénynyel egyenlő erejűvé emelte.

Werbőczy tanai nagy befolyással voltak a jogi ismeretek terjedésére, a jogi felfogás tisztázódására, a mi a törvények értékének és becsének felismerését, a törvény és szokás közti viszony megismerését s ezzel a törvények tiszteletét előmozdította, érvényük állandóságát biztosította.

És ebben a legnagyobb szolgálatot a könyvnyomtatás feltalálása tette, mert csakis így vált lehetővé, hogy az irásba

foglalt jogszabályok gyüjteményei, valamint a Hármaskönyv is, számos példányban terjedjenek el az országban, s hogy a régibb decretumoknak legalább nagyobbik része ne csak levéltárak pergamenjein őriztessenek meg, mint rég elfeledett reliquiák, hanem a köztudatba is átmenjenek s a késő utókornak is friss emlékezetében tartassanak.

Egy nemzet sem köszönhet tehát annyit Gutenbergnek, mint épen a magyar, mert az ő találmánya tette lehetségessé, hogy à Werbőczy Hármaskönyve által adott impulsus következtében a változékony szokások ingatag talajáról a nemzet a törvénykönyv szilárd bástyái közé vonuljon.

A Hármaskönyvnek kiadását alig egy félszázad mulva követik a törvénygyűjtemények, melyek az összes ismert régi decretumokat megörökítik s a köztudatba átviszik, úgy hogy a Corpus Juris Hungarici magángyűjteménye, mely 1696-ban jelent meg, már köztekintélyű vala.

Ezen jelenségek, és az a fölfogás, mely a következő korban nyilvánult, mind azt bizonyítják, hogy a nemzet már a mohácsi vész előtt alkotmányának alapját a szokás mellett már az írott jog állandóságában is keresi és találja.

A Jagellóktól fogva nem találkozunk többé azzal az eljárással, a melyet még II. Ulászló is követett trónralépése alkalmával: hogy t. i. valamely király, hogy elődje törvényeit érvényessé tegye, azokat újra kiadja vagy a maga decretumába felvegye; nem pedig azért, mert a közfelfogás ekkor már e tekintetben megváltozott. A trónváltozásnak többé a törvények ereje és hatálya tekintetében nem tulajdonítottak semmi jogi hatályt, mint még Mátyás halála után, s úgy fogták föl a kérdést, hogy nemcsak az egyént vagy családot érdeklő privilegium, hanem *a nemzetnek adott törvény tekintetében is, az utódot az előd cselekményei feltétlenül kötelezik.*

Ugyanezen időben egy nagyfontosságú esemény is történt az alkotmány fejlődése terén, mely bár személyes tekintetek következménye, mindazonáltal üdvös hatással vala a mohácsi vész után nemzeti létünkre és fönmaradásunkra. Ez nem egyéb, mint az 1526. évi rákosi országgyűlésen kiadott végzemény 22. czikke, mely kimondja, hogy: „ezután a hivatal a nádortól ne vétessék el sem zajongás útján, sem önkényüleg,

hanem csak törvényesen és oly bünért, mely halálos büntetést von maga után. A nádori hivatal a választottnak haláláig tartson, erről ő Felsége külön írást is adjon, mely írás a koronával együtt őrzendő". Ezzel a nádorság teljesen függetlenítve van a király önkényétől, mert csakis a kijelölésnél van a királynak befolyása biztosítva a nádor személyére, de az utód az előd nádorát puszta önkényből állásától meg nem foszthatja, helyébe mást nem tehet, és így a nádor képessé is válik ama kiterjedt hatáskört, melyet az 1485. évi törvények neki biztosítottak, s azon ellenőri szerepet, melyet reá a bulla XXXI. czikke ruház, teljesen betölteni.

A közfelfogásnak tetemes átalakulása és a nádori méltóság függetlenségének biztosítása arra vezetett, hogy most már a nemzet a régi decretumokban kezdte keresni alkotmányának és szabadságának biztosítékait, azokra hivatkozva, azokból magyarázva ki igazait, mi által a már előbb érvényesnek nem tekintett decretumok rendelkezéseinek érvénye mintegy újra felidéztetett s ezek voltak azután azok a sánczok, melyekből a nemesség, mely ekkor a megyékben már teljesen szervezve volt, a magyar alkotmányt és a nemzeti létet az idegen dynastia ellen a következő korszakban 300 éven át megvédelmezte.

I. Ferdinandtól kezdve még gyéren, de utódai alatt mind gyakrabban hivatkozik a törvényhozás a régi decretumokra, kezdetben csak általánosságban, később az év és a czikk számát pontosan idézve s minden új törvény helyességét a régiekkel mintegy igazolva és indokolva.

Az alkotmány alapelvei tehát csak a Jagelló-korszak végső éveitől kereshetők törvényekben s nem csupán szokásban, és így csak ezen időtől fogva tekinthetők a régibb törvények is a magyar közjog alaptörvényeinek.

Nem lehetünk elég hálásak az isteni gondviselés iránt, hogy ez a nagy átalakulás a nemzeti közfelfogásban még a mohácsi vész előtt megindul; mert abban a szomorú korszakban, melyben az eddig egységes állam két, illetőleg három részre szakadt s a területén lakók három urat uraltak, a törvénykönyv vált a nemzet szabadságának egyetlen mentsvárává, az alkotmánynak egyetlen jogi biztosítékává.

XIII. FEJEZET.

Az arany bulla érvénye a mohácsi vész után.

A mohácsi gyásznap után két részre szakadt az ország. Egyike Zápolyai Jánost, a másika Ferdinand ausztriai főherczeget, Csehország királyát választotta királyává. Mind a két király a törvényes formák megtartásával választatott meg, mind a kettő az ország szent koronájával, az alkotmány-követelte feltételek pontos betartása mellett koronáztatott[1]) az ország királyává s a két király az 1538. évi nagyváradi békében egymást kölcsönösen magyar királyul ismerte.

Az 1526. évi november 9-én Székesfehérvárott kezdődő és Jánost királylyá választó és koronázó országgyűlés vezető szelleme a Trypartitum szerzője, Werbőczy István vala, és így, bár biztos adattal erre nézve nem birunk[2]), fel sem tételezhető, hogy János az arany bullára, mint az ország alaptörvényére, az esküt le nem tette volna.

Az uraknak az előző korban mód felett megnövekedett hatalmát ugyanis csakis az arany bulla rendelkezései lehettek képesek némileg ellensúlyozni, és így nem képzelhető, hogy annak megtartását a köznemesség vezérei, s maga a János pártján lévő köznemesség, az eskü szövegébe föl ne vették, illetőleg fölvételét ne követelték volna.

Sőt nagyon is valószínű, hogy Ferdinandnak 1527. évi november 3-án Székesfehérvárott történt megkoronázása alkalmával a főurak, kiknek ragaszkodásán nyugodott Ferdinand ügye, csakis azért kivánták a királytól, hogy az arany bulla megtartására is megesküdjék, hogy ez által a túlnyomóan

---

[1]) V. ö. Fraknói: Orsz. gyül. eml. 14–22. l. és 34—55. l., 133–148. l., továbbá Acsády Ignácz: A magyar nemzet tört. Mill. kiad. V. 27—54. l.

[2]) A laibachi püspöknek az 1526. évi deczember 16-án Pozsonyban tartott országgyűlésen mondott beszéde és Révay Ferencz nádori itélőmesternek ugyanitteni beszéde (l. Fraknói: Orszgy. eml. I. 46–53. l.) egy szóval sem állítják, hogy János koronázásánál valami formahibát követtek volna el a régi szokás ellen, pedig sok mindenféle vádat hoznak föl ellene, s ha János a bullára esküt nem tett, lehetetlen, hogy ezt ellene föl ne használták volna.

János párti köznemességet a Ferdinand pártjára csábíthassák, s máskülönben, t. i. azon kényszerítő körülmény hiányában, hogy János is megesküdött a bulla megtartására, bizonyára nem kivánták volna Ferdinandtól ezen rájuk nézve épen nem kedvező törvénynek ilyetén megerősítését.

Ferdinand koronázási esküjének bírjuk hiteles szövegét, Ebben a király egész határozottan igéri, hogy II. András arany bulláját meg fogja tartani.

„Juramus — mondja ez eskü szövege — per Deum vivum, per eius Sanctissimam Genitricem Virginem Mariam, et omnes Sanctos: Quod Nos Ecclesias Dei, Dominos Praelatos, Barones, Nobiles, Civitates liberas, et omnes Regnicolas, in suis immunitatibus, et libertatibus, juribus, privilegiis, ac in antiquis bonis, et approbatis consuetudinibus, observabimus: Omnibusque iustitiam faciemus: ***Serenissimi condam Andreae Regis Decreta observabimus:*** Fines Regni nostri Hungariae, et quae ad illud quocunque iure, aut titulo pertinent, non alineabimus, nec minuemus; Sed quoad poterimus, augebimus, et extendemus; Omniaque alia faciemus; quaecunque pro bono publico, honore, et incremento omnium Statuum, ac totius Regni nostri Hungariae, iusto facere poterimus. Sic Nos Deus adjuvet, et omnes Sancti."

Ez időtől fogva minden magyar király ugyanezt a koronázási esküt tette le egész I. Józsefig, és így az arany bullát az ország többi törvényei közül, mint különösen fontosat, vagyis mint a nemesi szabadság sarkalatos törvényét, valamennyi különösen kiemelte, mi által azt olyannak kell tekintenünk, melyet a nemzet is, a király is, az ország alaptörvényének ismert el.

Időközben az ország belállapotai is tetemes változásokon mentek keresztül. A birtokmegoszlás már a mohácsi vész előtt is nagyon egyenlőtlen volt s az urak a köznemességhez képest dúsgazdagok, a köznemesek az urakhoz képest szegények voltak. Az oligarchia ennélfogva igen elhatalmasodott s a közügyek intézésében egészen háttérbe szorította a köznemességet. Csakhogy az uraknak egyik része, az a párt t. i., mely az udvari párt ellen küzdött, s élén a gazdag vajda, Zápolyai János, politikai törekvései megvalósításában a köznemességre

támaszkodott, mi által a köznemességet folyton a politikai élet küzdőterére vonta, a mi ugyan a köznemességnek nem csekély mértékben siettette anyagi romlását, de más részről azt később a megyénkénti követküldésre sarkalván, a vagyonosabb köznemesekben oly társadalmi osztályt teremtett meg a Habsburg-korszakban, mely akart is és tudott is az országos politikával foglalkozni és arra, kezet fogva az élén álló urakkal, döntőleg befolyni.

Ennek következtében később, vagyis a Habsburg-korszak azon viharos századaiban, a mikor a dynastia külföldi hatalmára támaszkodva, a magyar nemzet állami önállásának megrontására tett kisérleteket, a nemzeti lét veszélyeztetett volta egészen egy táborba hozta az urakat és a köznemességet, megszüntek azok a politikai ellentétek, melyek őket a mohácsi vész előtt egymástól elválasztották, sőt egymással szembeállították, s a köznemesség vezérévé épen a főúri elem, illetőleg ennek az a pártja vált, mely a nemzeti eszmének hódolt, mely a maga vagyoni, társadalmi és politikai fölényét a magyar nemzeti talajon akarta biztosítani.

Ez nem következett be egyhamar, hanem csak hosszú idők befolyása után. A két ellenkirály egymás elleni tusája eleinte még növelte a két rend közötti ellentétet, különösen vagyoni téren, úgy hogy ezen korban 37 vármegyében az összes adóköteles jobbágybirtok 45 százaléka 16 családé volt, a nemesség ezreinek pedig csak 55 százalék jutott.[1]) Ez a vagyoni hátrányos helyzet a nemesség politikai súlyát is csökkentette, sőt elnyomásukat is lehetővé tette, a mi a köznemességet az urak ellen nem egyszer valóságos forradalmi hangulatra ragadta. De ha a bulla még most is holt betű maradt, ez már nem a közfelfogásban, hanem a gazdasági viszonyokban sarkallott. És igy a bulla alkalmazható rendelkezései legalább formailag érvényben voltak már ezen korban is és intézményi megváltoztatása az országgyűléseken kérdésbe sem került.

De lassanként, már Ferdinand uralkodásának vége felé, javult a helyzet, a mennyiben a féktelenkedőket a királyi

[1]) Acsády : A magy. nemz. tört. V. 176. l. (Mill. kiadás.)

hatalom lassanként megfékezte s a köznemességnek az urak által való elnyomását megakadályozta. Ez békítette ki részben a köznemességet az idegen uralommal s biztosította a Habsburgok trónját a nemzet alsóbb rétegeiben is gyökerező hűségnek alapján.

Az alsó táblának képviseleti alapon való szervezkedése oda a jobb módú, tanultabb elemeket juttatta, a mi az alsó táblának s ezzel a köznemességnek politikai sulyát is növelte. Másrészt a vármegye a köznemesség kezében volt, annak tiszti karát maga a nemesség választotta, mintegy ő volt maga a vármegye s politikai sulyát ez is tetemesen növelte.[1] Az 1548. évi 70. t.-cz. az alispánt is a megye által rendelte választatni s ezt követte, hogy a megyék administratiója a főispánok kezéből az alispánok kezébe ment át, mi által a helyi administratió és a királyi rendeletek végrehajtása egészen a megyéknek s ezzel a köznemességnek kezébe került.

Az 1545. évi 33. t.-cz. kimondotta, hogy a kapitányok, fő- és alispánok ne engedelmeskedjenek ő felsége és helytartója oly rendeletének, melyek javak visszaadása és visszabocsátása körül a beszterczebányai országgyűlés végzései, vagy más ezután alkotott végzemények, úgyszintén a most hozottak ellenére adatnának ki ő felsége által. De ha azok nem szolgálnak akadályul, mindazokban, mi az említett rendelkezések szerint kötelességükhöz tartozik, teljesítsék a végrehajtást minden csalárdság nélkül.

Ez a törvény aztán mind arra magyaráztatott a megyék által, a mi az ország törvényeivel ellenkezik, s a törvényellenes királyi rendeleteket olykor egyszerüen félre tették, azaz végre nem hajtották. A vármegyéknek ez a joga, melyet „vis inertiae“ néven neveztek, összefüggésben van a bulla XXXI. czikkében foglalt activ ellenállási joggal, a mennyiben ez meg a passiv ellenállás jogát juttatja kifejezésre.

A midőn tehát az erkölcsök szelidülésével a nagybirtokú urak megszüntek a nemesség zsarnokai, a királyi hatalommal szemben engedetlenkedők lenni, a mi már Miksa uralkodása

[1] V. ö. Acsády i. m. 267. l.

alatt bekövetkezett,[1] s a köznemesség és a nemzet főnemességének érdekei többé nem ellenkeztek egymással, úgy hogy a politikai ideálok azonossága a két rend közt már eléggé kifejlődött, mikor a vallásszabadság körüli küzdelmek a két rendet még inkább egymáshoz lánczolták; akkor a megyék már elég erősek voltak arra, hogy általuk a nemzet ellenállása az idegen uralom ellenében erőteljesen megnyilatkozhassék.

Most már az arany bulla nemcsak a személyes szabadságra, hanem a nemzeti eszmére, az állami önállásra is nagy jelentőségűvé vált, s az ahhoz való ragaszkodás még inkább kifejlesztette a nemzet tiszteletét az irott jogi szabályok iránt.

Igy emelkedett a sarkalatos jogokat tartalmazó törvényeknek s ezzel a bullának is tekintélye, s idővel oda fejlődött, hogy a közfelfogásban a sarkalatos jogokat tartalmazó alkotmánytörvényeknek megváltoztatása is lehetetlennek látszott, mivel azokban a nemzet elidegeníthetlen jogait és szabadságát látták biztosítva.

A bulla záradékán sarkalló ellenállási jognak gyakorlati igénybevételére egész a XVI-ik századig alig gondolt valaki. De most már nem a főnemesség, hanem az idegen erőre támaszkodó fejedelmi önkény, a nemzetietlen politikai irány volt a keserűségek forrása. Ez ellenében akar a nemzet védekezni s helyezkedik az önvédelemben az arany bulla XXXI. czikkének alapjára. A Rudolf, a II. és III. Ferdinand uralkodása alatt lefolyt szabadságharczok, bár azoknak jórészben politikai hátterük is volt, főként vallásháboruk voltak s így nem lehet csodálkozni azon, hogy az arany bulla XXXI. czikkében biztosított ellenmondási és ellenállási jogot, mint jogalapot a fegyveres fölkelésekre, alig hangsulyozták. Bocskaynak 1605-ben kiadott kiáltványa[2]) említést sem tesz róla. Bethlennek fölavatási hitlevele, ha ugyan így nevezhetjük, melyet 1620-ban augusztus 25-én történt királylyá választása alkalmával kiadott, 19. czikkében a következőket mondja: „Ha Ő fensége ezen czikkeket vagy egészben, vagy részben megerősíteni s végrehajtani vonakodnék, ezen esetben a rendek

[1]) V. ö. Acsády i. m. V. 402. l.
[2]) Katona: XXVIII. 307—309.

II. András decretuma szerint minden hűségtől s engedelmességtől fölmentetnek s teljes szabadságuk lesz az ellenmondásra és ellenállásra".[1]) A linczi béke 7. pontja a bullát, bizonyára az ellenállási jogra való tekintettel, az azonnal végrehajtandó törvények közé sorozza. De mindezek nem hangsulyozzák eléggé az ellenállási jogot, mint a fegyverfogásra való jogalapot. De már Wesselényi nádornak 1665. ápr. 5-éről a franczia udvarhoz intézett emlékirata világosan ezt mondja: „a magyarnak az arany bulla értelmében joga van az ellenállásra", — miből következik, hogy az általa tervbe vett fölkelés a bulla XXXI. czikkére mint jogalapra támaszkodott.

Az 1687. évi országgyülés a 4. czikkben eltörölte az ellenállási jogot, melynek helyes értelmét, mint e czikkely mondja, csakis egyeseknek gonosz értelmezése forgatta ki, a mi pedig a karok és rendek józanabb részének soha eszébe sem jutott. Tehát *„a király és az ország közt a jövőben keletkezhető bizalmatlanság gyökerestől való kiirtására"*, az ellenállás és ellenmondás szabadságáról szóló záradék a fölavatási esküformából is kihagyatott és eltávolíttatott, de a bulla érvénye egyebekben fentartatott.

Ez röviden az idézett törvényben az indokolás.

Ehhez képest I. József koronázási esküjében megesküszik ugyan a bulla megtartására, de kivéve annak XXXI. czikkében foglalt és eltörölt záradékát, ezen szavaktól: „Quod si vero nos", egészen ezen szavakig: „in perpetuum facultatem". Ezen felül az ország lakóit szabadságaikban, jogaikban és szokásaikban akként igéri megtartani: „a mint azoknak értelme és alkalmazása iránt a király a rendek megegyezésével országgyűlésileg határoz".

De alig hogy ezt kimondatja a király az országgyűléssel, egy hatalmas párt támad az országban, mely II. Rákóczy Ferencz vezérlete alatt fegyvert fog a király ellen, támaszkodva ezen eltörölt czikkelyre, mint jogalapra, hogy azt ismét elismertesse, mivel felfogása szerint a sarkalatos jogokat tartalmazó

[1]) V. ö. Katona XXI. 487. és köv. l. Magyarul közli Ladányi: Alk. tört. II. 122. l.

törvények megváltoztatásában alkotmánysérelmet lát. Rákóczy kiáltványa, a béketárgyalások okmányai, de különösen az 1707. évi junius 16-án az ónodi gyülésen kelt függetlenségi nyilatkozat[1]), mind hangsúlyozza, hogy a fölkelés egyik oka a bulla ellenállási záradékának eltörlése és a „prout intellectu et usu legum etc." clausula bevétele a hitlevélbe és királyi eskübe; a küzdelem czélja az előbbi alkotmányi állapot visszaállítása. Sőt a függetlenségi nyilatkozat határozottan a bullának már eltörölt záradéka jogalapjára helyezkedik a fölkelés jogosságának indokolásánál, mondván: „Lássa át az egész világ panaszainknak ezen őszinte elsorolásából, hogy nagyon indokolt és igazságos volt a mi fegyverre kelésünk, lássa át, hogy nagyon súlyos okokból hirdetjük ki az interregnumot, lássa át, hogy megengedik ezt törvényeink is, u. m. Szent István és Jeruzsálemi András szentséges decretumai".

A fölkelés nem érte el czéljait. Az 1711. évi szatmári béke megköttetvén, a nemzet belenyugodott a bulla XXXI. czikkében foglalt záradék eltörlésébe, az 1687. évi 4. t.-cz. érvényességét elismerte, a királyi esküben ez, valamint a „prout intellectu et usu legum" clausula ezentul is kifejezésre jutott, de András király decretumának megtartása azért mégis kiemeltetett, és ma is kiemeltetik. Ennélfogva a bulla, ezen egy záradék kivételével, alaptörvényi jellegét a változott viszonyokhoz módosult értelemben továbbra is megtartotta egészen a mai napig.

S ha nem is mondhatjuk, hogy II. András arany bullája királyaink által mindig megtartatott, de mivel az alkotmány annak megtartását tőlük megkövetelte, s mivel arra I. Ferdinad óta minden magyar király koronázásakor megesküdött és annak megtartását a hitlevélben is igérte, bátran mondhatjuk: hogy az *a mohácsi vésztől, azaz 1526-tól kezdve, a magyar közjognak kétségtelenül alaptörvénye.*

[1]) Magyarul közli Ládányi: M. alk. tört. II. 415 419. l.

XIV. FEJEZET.

Mennyiben vált az 1222. évi arany bulla a magyar közjog alaptörvényévé.

A viszonyok akkor, a mikor II. András arany bullája kiadatott, egészen mások voltak, mint akkor, a mikor az az ország valóságos alaptörvényévé is vált.

Három század küzdelmei és viharai közepette a politikai viszonyok teljesen megváltoztak, eltünt a várszervezet, átalakultak és consolidálódtak a rendek, megváltozott az adószedés módja, ezzel megszünt a zsidók szerepe a pénzügyi administratióban, más lett a hadviselés, eltüntek a magánbanderiumok, s ezzel az egyesek fegyveres ereje és anyagi hatalma tetemesen csökkent, továbbá kifejlődött a vármegyei szervezet s ezzel a köznemesség politikai szervezete erősbült, súlya növekedett, a nádori méltóság pedig az által, hogy hatásköre tetemesen bővült és annak folytán, hogy a nádor állását az országgyűlés választásának köszönhette és így a nemzettől erkölcsi függésbe s ezzel a királytól nagyobb önállóságra jutott, tekintélyében igen magasra emelkedett s döntő tényezővé vált a magyar politikai életben.

Mind ennek természetes következménye azután az volt, hogy az arany bulla egyes czikkei teljesen elavultak, egyes czikkelyek értelme vagy jelentősége módosult, más czikkei ellenben épen ezen változások folytán váltak valóban értékesekké és lettek az alkotmány intézményeinek alapjává.

De épen azért, mert a viszonyok a bulla kiadatásától annak alaptörvénynyé emelkedéséig oly nagy változásokon mentek keresztül, a bulla magyarázatánál nem lehet a törvény egyes rendelkezéseinek betűiből, hanem az egésznek és a részeknek szelleméből kell kiindulni.

A bulla két alapelvre épült. Az egyik a nemzet közjogi felfogásából fakad, és ez az: hogy a magyar királyság közhatalom, mely az összesség, vagyis az egész ország és annak minden rendű és állapotú lakosa felett érvényesül, de épen ezért az egésznek, az universitásnak, a respublikának — mint

azon időben mondották volna, — vagyis a nemzetnek és államnak — mint ma mondanók — érdekében áll fenn.

A másik elv a nemzet szabadságszeretetéből fakad, és ez az: hogy az államhatalomnak respectálnia kell az egyént, és épen ezért tisztelnie kell a személyes szabadságot, azaz meg kell hagyni az egyént abban a szabadságban, mely nélkül nem tagja, de szolgája az államnak, s csak annyiban szabad korlátok közé szorítani, a mennyiben azt a társas együttélés és az összesség közjava mulhatatlanul megkivánja.

E kettőnek összeolvadásából folyik, hogy nem az egyén van a közért, sem a köz az egyénért, hanem mind a kettő kölcsönösen egymásért.

A bulla szelleme ebben jut kifejezésre és így *a bulla a magyar közjogban a személyes szabadság alaptörvénye.*

És most lássuk az egyes czikkelyeket, hogy mennyiben és mily értelemben érvényes alaptörvényei azok a magyar közjognak.

A bevezetésből világos, hogy a nemesek szabadsága a királysággal egykorunak tekintetik és ha az a szabadság az ő akaratuk ellenére megkisebbíttetik, az oly hatalmaskodás, melyet orvosolni kell, s melynek orvoslását minden egyes követelheti. Mindazonáltal a nemeseket ezen szabadság a királyságtól származó vagy elismert kiváltság alapján illeti meg, de az egyszer elismert szabadságot, mint a nemesnek, illetőleg a nemességnek szerzett jogát, a király többé vissza nem vonhatja, még nem semmisítheti.

A király tehát suverain hatalmat gyakorol az államban, de nem korlátlan hatalmat, mert korlátozva van a nemzetnek engedélyezett szabadságok által.

Az I. czikkely Szent István-napjának megünnepléséről és arról intézkedik, hogy ilyenkor a király vagy helyette a nádor panaszokat meghallgasson. Szent István-napja ma is nemzeti ünnep, melyet meg kell tartani. E tekintetben tehát az I. czikkely ma is érvényben van. Hogy a régi időkben az ily ünnepi összesereglést kellett a királynak fölhasználni arra, hogy a panaszokat meghallgassa, az az akkor fönnállott viszonyok között természetes. A lakosság akkor még gyér volt, az egybesereglett szabadok száma nem lehetett oly nagy,

hogy az egyesek és az összegyültek magánpanaszaikat, illetőleg az országos sérelmeket elő ne adhatták volna, de meg az akkori rossz közlekedési viszonyok mellett az ily alkalmat nem is lehetett elszalasztani, hanem az általános kihallgatásra föl kellett használni.

Idővel azonban a lakosság és különösen a nemesség számának megszaporodása, lehetetlenné tette az általános panasznapnak egy bizonyos időre vagy épen egy meghatározott napra szorítását, és így ezen czikkely ebben az alakjában végrehajthatatlanná, újabb időben pedig a közlekedési viszonyok tökéletesedésével feleslegessé is vált, az országos sérelmek előterjesztésére pedig a nemzetnek az országgyülésben előbb gyakran együtt ülő, ma pedig már állandó szerve keletkezett.

De nem vált végrehajthatatlanná az az intézkedés és megvalósíthatatlanná az az elv, mely ezen czikknek lényegét adja, hogy a király, vagy helyette a nádor, ma a miniszterek, mindenkinek panaszát meghallgatni és a sérelem orvoslása iránt intézkedni s e czélból általános kihallgatásokat tartani tartozik, illetőleg tartoznak, ha nem is épen Szent István ünnepén, de a változott viszonyokhoz képest bármikor máskor, évenként többször is.

Az *I. czikken* alapul tehát az országlakosok, ma az állampolgárok azon joga: ***hogy panaszaik és sérelmeik előterjesztése végett akár irásban, akár személyesen, ma folyamodásuk átnyujtása mellett, a király vagy a kormány, vagy az egyes ministerek elé járulhatnak, kik e végből kihallgatásokat tartani és az előadott panaszokat és sérelmeket megvizsgáltatni tartoznak.***

A II. czikk kimondja, hogy a nemesek senki iránt való kedvezésből el ne togassanak vagy meg ne rontassanak, ha csak előbb meg nem idéztettek és törvényesen el nem marasztaltattak.

Ezt a czikket Werbőczy Hármaskönyvének I. r. 9. czimében a nemesek sarkalatos jogai között a következőképen ismétli: „első tehát az, hogy őket (t. i. a nemeseket) előzetes idézés vagy perbehivás és törvényes elmarasztalás nélkül senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja“.

A bulla II. czikke és Werbőczy idézett szavai közt az összhang teljes és mindkettő a nemes föltétlen személyes szabadságának biztosítéka. Az első mint törvény, a másik mint szokás által szentesített jogszabály. Csakhogy Werbőczy tovább megy, mint a bulla általános és föltétlen szabadságot biztosító czikkelye.

A gyakorlat ugyanis kimutatta, hogy ezen a bullában cathegorice kijelentett jog föltétlenül nem respectálható, végre nem hajtható, a miért még később is, a mikor már a bulla valóságos alkotmánytörvénynyé vált, a szokás bizonyos esetekben megengedte, hogy nemes idézés és törvényszerű elmarasztalás mellőzésével is letartóztatható legyen, a nélkül, hogy ez a nemesség sarkalatos jogai megsértésének tekintessék.

Keletkezett tehát oly törvényrontó szokás, mely a bulla ezen föltétlen tilalmát módosítja s ez által végrehajthatóvá teszi, a mit Werbőczy Hármaskönyvében következőleg ad elő:

„Megszorítást szenved azonban ezen jog a bűntettek és bűnügyek, úgymint: szándékos gyilkosság, faluk felgyujtása, tolvajság, rablás vagy haramiaság, sőt az erőszakos paráznaság esetében is, a melyekben a nemesség tisztességét, czimét és szabadságát mindenki elveszti. És így az ilyent a tett szinhelyén parasztkézzel is szabad mindig letartóztatni és kihágásaihoz képest elmarasztalni és megbüntetni. Ha azonban a tett szinhelyéről elfutott és ellenfeleinek kezei közül kimenekült, azután nem máskép, hanem csak idézés vagy perbehivás és törvénykezési eljárás útján lehet őt elitélni és megbüntetni".

Világos, hogy Werbőczy szerint az említett bűntények elkövetője ellen a letartóztatás csak tettérés esetén van megengedve.

Későbbi törvényeink azonban a tettes vagy sulyosan gyanus ellen az elfogatásnak minden idézés és törvényszerű elmarasztalás nélkül is számos esetben helyt adtak. Igy a ki másnak szolgálatában állott és urának kártérítéssel vagy számadással tartozott, ha megszökött vagy szökni készült, már az 1471. évi 2., az 1486. évi 33., 1492. évi 24. t.-czikkek szerint is letartóztatható vala, s épen így az 1554. évi 20., 1622. évi 65. és 1723. évi 63. t.-czikkek szerint a számadással tartozó köztisztviselők is, ha kötelezettségeiknek eleget

nem tettek, arra, hogy eleget tegyenek, letartóztatás utján is kényszeríthetők voltak.

Az 1598. évi 31. és az 1601. évi 14. t.-cz. szerint a zászló alól megszökött katonák előleges birói eljárás nélkül letartóztathatók, az 1625. évi 13. t.-cz. szerint pedig azon nemesek, a kik ellen a biró mint kóborló gonosztevők ellen nyomozólevelet bocsátott ki, az 1655. évi 38. és 1687. évi 14. t.-czikk szerint pedig azon nemesek is, kiknek ingatlan birtokuk házukon kivül nincsen, ha gonosztevők hirében állanak, mivel nem átalják a haza és a nemesség szabadságát megsérteni, letartóztathatók s a fogságból idézve elitélendők.

Az 1715. évi 7. t.-cz. a felségsértés vagy a lázadás vádja alatt álló nemesekkel szemben az azonnali letartóztatást rendeli el.

Az 1723. évi 5. t.-cz. az 1618. évi 14. t.-czikkre hivatkozva ismét kiemeli ezen a bullában biztosított nemesi szabadságot, hangsulyozva, hogy az még hütlenségi bünügyekben is respectálandó, de a H. k. I. r. 9. czimében, az 1687. évi 14. t.-czikkben és az 1715. évi 7. t.-czikkben megállapított kivételeket föntartja.

Mindezekből világos, hogy büntetendő cselekménynyel vádolt nemesek csak tettenérés esetén, vagy akkor voltak letartóztathatók, ha szolgálatban állottak s szökésüktől tartani lehetett vagy meg is szöktek, vagy ha köztudomású gonosztevők voltak, a mennyiben fekvő birtokkal házukon kivül nem birtak, végre a felségsértés vádjával terheltek föltétlenül.

Az 1848. évi alkotmányreformok következtében a személyes szabadság ilyetén védelme kiterjedt az összes állampolgárokra, bár alkalmazása a gyakorlatban igen ingadozó egészen a mai napig.

De azon elvek, a melyeket törvényhozásunk az arany bulla II. czikkének szellemében 300 év alatt a személyes szabadság védelmére kifejlesztett, a bünvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvényczikk XI. fejezetében foglalt rendelkezésekben is kifejezésre jutnak, mert ezen fejezet a büntetendő cselekmény gyanújával terhelt állampolgároknak előzetes letartóztatását csak bizonyos meghatározott esetekben

engedi meg.[1]) A mi pedig a büntetendő cselekmény vádjával terheltek vagyoni megkárosítását illeti, ezt jelenlegi jogrendszerünk már egyáltalán nem engedi meg, a bulla II. czikke tehát e tekintetben föltétlenül érvényben van ma is.

A II. czikkely tehát a személyes szabadságnak és a tulajdon sérthetlenségének egyaránt alaptörvénye ma is.

A III. czikk kimondja, hogy a nemesek szolgáló népeitől a király semminemű adót nem szedet, sem falvaikba nem

---

[1]) Az 1896. évi XXXIII. t.-cz. XI. fej. 141. §-a szerint előzetes letartóztatás rendelhető el:

1. tettenkapás esetében, ha a tettenkapott kiléte azonnal meg nem állapítható;

2. ha a terhelt megszökött, vagy avval a czéllal, hogy magát a bűnvádi eljárás alól elvonja, elrejtőzött és utóbb a hatóságnál önként nem jelentkezett; továbbá ha bizonyíték forog fenn arra nézve, hogy a terhelt a szökésre előkészületeket tett; végre ha megszökésétől azért, mert állandó tartózkodóhelye vagy rendes keresetforrása nincs, vagy mert ismeretlen és magát igazolni nem tudja, vagy az alkalmazandó büntetésnek előre látható nagyságánál fogva alaposan lehet tartani;

3. ha bizonyíték forog fenn arra nézve, hogy a terhelt valamely tettestársat, részest, orgazdát, bűnpártolót vagy tanút hamis vallomás tételére, vagy a vallomás megtagadására, illetőleg szakértőt hamis véleményadásra birni, vagy a bűncselekmény nyomait megsemmisíteni, megváltoztatni, vagy elrejteni törekedett vagy törekszik;

4. *ha a terhelt nem magyar honos* és alaposan tartani kell attól, hogy szabadlábon hagyása esetében a hatóság ujabb idézésére nem fog megjelenni;

5. ha a terhelt az ellene indított eljárás alatt ujabb büntettet vagy vétséget követett el; hogy ha bizonyíték forog fenn arra, hogy a terhelt a megkisérlett büntett vagy vétség végrehajtásával, vagy azzal fenyegetőzött, hogy ujabb büntettet vagy vétséget fog elkövetni.

A 149. §. szerint olyan vétség esetében, mely csak felhatalmazásra vagy kivánatra üldözhető, a felhatalmazás vagy kivánat előterjesztése előtt és a 141. §. 2., 3. és 5. pontja alapján előzetes letartóztatásnak helye nincsen, valamint oly vétség esetében sincsen, mely kizárólag pénzbüntetéssel büntethető.

Más csekély súlyú bűncselekmény esetében és különösen akkor, ha valószinű, hogy az előzetes letartóztatás vagy a vizsgálati fogság az előreláthatólag megállapítandó szabadságvesztésbüntetésnél hosszabb ideig tartana, csakis a 141. §. 5. pontja alapján van helye.

Ezen törvény még nem lépett életbe, s életbeléptetéséről külön törvény fog intézkedni.

száll, ha csak meg nem hivatik, s az egyház népeitől sem szedet adót.

A mikor ezen czikkely megalkottatott, akkor a jobbágy-osztály még nem volt az, a mi már a mohácsi vész utáni időben. A rabszolga-osztály, a tulajdonképeni szolgáló nép lassanként megszünt, de viszont ezzel lépést tartva elenyészett a szabad parasztok osztálya is. E két néposztály már a vegyesházbeli királyok korában földesúri hatóság alatt álló jobbágysággá alakult, úgy hogy a jobbágyság már ekkor a nemesség szolgáló népévé vált. Az 1514. évi parasztlázadás után az összes parasztság röghöz kötött szolga sorsára jutott s ekkor még inkább lehet az egész jobbágyságot a nemesség szolgáló népének tekinteni.

Ebből a czikkelyből tehát azt magyarázták ki, hogy a király a nem szabad országlakosokra nem vethet a nemesség és papság beleegyezése nélkül semmiféle adót s a nemeseket sem terhelheti semmiféle teherrel.

Ezen *III. czikken* tehát *az országgyülés adómegajánlási joga alapul, mely az 1515. évi 8. és az 1791. évi 19. t.-czikkek által részletesebben kifejtetett.*

A IV. czikkely, mely a leánynegyedről és a nemesek végrendelkezési képességéről intézkedik, mint láttuk, az ősiség intézményének kifejlődésével végképen erejét vesztette és a Lajos király által tett módositás egész 1848-ig fennállott.

Az V. czikk meghatározza a várispánok, udvarbirák és a bilochusok birói illetőségének körét. Ezen illetékességi körök azonban már a mohácsi vész előtt nagyon megváltoztak, és így ezen czikkely szószerinti értelmében már akkor elavult. De az elv, mely a birói illetékességi körök ezen megállapitásában rejlik, ma is érvényesül, s ez az, hogy *senki illetékes birájától el nem vonható.*

A VI. czikkely, mely szerint a nép közös esküvéssel senkit tolvajnak ki nem kiálthat, elavult, mert a birói eljárás azóta teljesen megváltozott.

A VII. czikkely, mely a nemesek honvédelmi kötelezettségét szabályozza, számos törvényben megismételtetett, s a szokás által oly magyarázatot nyert: hogy *a nemes, ha saját csapatok kiállítására kötelezve nincsen, csakis a haza védelmére*

és csakis a király zászlaja alatt, az ő vezetése mellett tartozik katonáskodni, de saját költségén. Szabadságában áll azonban akár a királynak, akár egyeseknek szolgálatába szegődni, de ekkor az ebből származó kötelezettségeket teljesíteni is tartozik, viszont a kikötött ellenszolgáltatásra is jogos igénynyel bir.

Az 1723. évi 1. és 2. t.-czikkel elfogadott pragmatica sanctio következtében Magyarország kötelezve érezte ugyan magát arra, hogy királyának Magyarországon kivül fekvő országait és tartományait is megvédelmezze, de — a mint ez az 1741. évi 63. t.-czikkből is kitünik, a magyar király egyéb országainak megvédelmezése honvédelmi háborúnak tekinthető nem volt.

Az idézett törvény elrendelte ugyan az általános fölkelést és ezzel a nemesség fölkelését is, de világosan kimondja bevezetésében: hogy ezt csak azon föltételek és biztosítékok mellett teszi az ország, „hogy ez az ország sarkalatos törvényeinek és a nemesek ősi előjogainak, jogainak és szabadságainak, melyeknek fentartásáról Ő felsége az ország karait és rendeit ezuttal is biztosítja, semmi tekintetben sem praejudikál, és ebből a jövőre bármely időben következtetés ne vonassék“.

A nemességnek tehát ez a joga, hogy csak a haza védelmére tartozott katonáskodni, egészen 1848-ig fennállott.

Az 1848. évi átalakulások, a VIII. t.-czikkel a közteherviselés elvének kimondása s ennek következményei, valamint az 1867. évi XII. t.-czikk által a Magyarország és Ausztria közötti kölcsönös védelem elismerése, úgyszintén a védkötelezettségnek az 1868. évi XL., XLI. és XLII. t.-czikkel és az ezeket módosító későbbi törvényekkel az általános védkötelezettség alapjára helyezése, végre a hadviselés módjának teljes átalakulása következtében teljesen elavult.

Minthogy azonban a bulla VII. czikkében foglalt nemes szabadságnak az volt a következménye, hogy — a mint ez 1741-ben is történt — a nemességre a haza védelmében háruló tehernek ezen czikkely határán túl való növelése csak a nemességnek országgyűlésen nyilvánított megegyezésével volt eszközölhető; ezen czikkely alapján fejlődött ki azon

alkotmányos jogelv, hogy a véradónak megajánlása, a sereg ujonczainak megszavazása csak országgyűlésen történhetik, s ennek alapján állott az 1741. évi 63. t.-czikk is, mely a portális katonaság kiállítását rendelte el, úgyszintén az 1791. évi XIX. t.-czikk is, mely ezen elvet kifejezetten törvénybe iktatta.

A midőn tehát az 1867. évi törvényhozás Magyarország és Ausztria között a védelem kölcsönösségét és közösségét a pragmatica sanctio alapján kimondotta és az 1868. évi XL. t.-czikk a honvédelmet az általános védkötelezettség elvére fektette, *az országgyűlés azon joga, hogy* az 1868. évi XL. t.-czikk 11. §-a szerint *a hadilétszámot*, az 1889. évi VI. t.-czikk 14. §-a szerint *az ujonczjutalékot időszakonkint megállapítja, az ujonczjutalékot pedig ezen kívül évenként megszavazza, az arany bulla VII. czikkében foglalt nemesi kiváltságból fejlődött ki és így azt e tekintetben ma is alaptörvénynek tekinthetjük.*

A VIII. és IX. czikkek, a nádor és az országbiró birói illetékességének körét az ország minden lakosára kiterjesztették, jobban mondva elismerték, annyiban voltak az egész Habsburg-korszakon át a magyar közjog alaptörvényei, a menynyiben ezen czikkelyeken alapult, hogy a nádor és az országbiró az ország nagybirái voltak.

Az 1848. évi átalakulások azonban, s a biróságok új szervezése, ezen czikkelyeket e tekintetben is elavulttá tették.

Épen így elavult a X. czikk is, mely elrendelte, hogy a hősi halállal kimultak érdemei fiaikban is megjutalmaztassanak, mely elv manapság már csak királyi jóváhagyással adományozandó alapítványi helyek osztogatásánál szokott figyelembe vétetni.

A XI. czikk tiltja, hogy idegenek az ország tanácsa nélkül méltóságokra emeltessenek. Ezen tilalom Zsigmond, Albert, Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos törvényeiben különböző alakban megismételtetett. Mindazonáltal, különösen a magasabb katonai hivatalokra való kinevezéseknél épen a Habsburg-uralom alatt találjuk ezt a törvényt legkevésbbé respektálva, noha a nemzet ezt, mint sérelmet folyton hangoztatta.

Ezen czikknek lényegével összefügg a XXIV. czikk, mely kimondja, hogy kincstári, só- és vámispánok csak országos nemesek lehetnek, nem pedig izmaeliták és zsidók. Ezeket

ugyanis nem tekintették honfiaknak. Később, a mikor már a zsidók és izmaeliták megszüntek azt a szerepet játszani, a mit az Árpád-korban játszottak, a súly azon feküdt, hogy csak a nemes bír hivatalviselési képességgel. Ezt az 1844. évi V. t.-czikk annyiban módosította, hogy az országban és kapcsolt részeiben született s honosított, s törvényesen bevett bármely vallású nem nemes lakosok is képesíttettek minden közhivatal viselésére s az 1867. évi XVII. t.-czikk a zsidókat egyenjogusítván a haza többi polgáraival, a bulla azon tilalmát, hogy ők hivatalt nem viselhetnek, rájuk megszüntette. A vallás tehát — különösen az 1895. évi LIII. t.-cz. hatályba lépése óta — ma már nincsen befolyással a méltóság- vagy a hivatalviselési képességre, de annál inkább az állampolgárság.

Ma már minden kétségen kívül érvényesül az a jogelv, hogy *magyar közhivatalt vagy méltóságot csak magyar állampolgár viselhet* (1883. évi I. t.-czikk) s e tekintetben alkotmányunk kivételt csak a közös miniszterekre s ezek hivatalos személyzetére és a hadsereg katonai tisztségeire ismer, kik ausztriai honpolgárok is lehetnek, sőt a hadseregben királyi engedélylyel más külföldiek is szolgálhatnak.

A XII. czikk, mint már említénk, azon jogelvet domborítja ki, hogy *senki* hozzátartozóinak bűneért ne lakoljon, midőn kimondja: hogy a halálra itéltek vagy akár perdöntő párbaj, akár más oknál fogva pervesztesek feleségeitől az őket megillető hitbér el ne koboztassék.

A XIII. czikk, mely elrendeli, hogy az országos méltóságok úgy kövessék a király udvarát, vagy ha bárhová utaznak is, hogy a szegényeket ne nyomják, ne fosztogassák; a XV. czikk, mely mondja, hogy a lovászok, peczérek és solymárok ne merészeljenek a nemest szállásadással terhelni; a XVII. czikk, mely tiltja az igaz szolgálatok fejében nyert adománybirtok visszavételét; a XXII. czikk, mely kimondja, hogy a nemesek nem kötelesek tűrni, hogy a király sertései az ő erdeikben vagy legelőiken legeltessenek, ezek szószerinti jelentésüket a megváltozott viszonyok következtében már mind elvesztették. De mivel lényegök az, hogy a nemest vagyonának háboríthatlan élvezetében még a király ellen is védelmezik, *ezen czikkelyek a magyar honpolgár tulajdona sérthetlenséyének alaptörvénye.*

A XIV. czikk, mely kimondja, hogy a magát becsületesen nem viselő várispán, ki népét nyomorgatja, az ország szine előtt méltóságától csúfosan fosztassék meg, s a kárt megtériteni legyen köteles, szó szerinti értelmében szintén jelentőségét vesztette s elavult, mert hiszen már a mohácsi vészt megelőzőleg sem volt sem várispánság, sem várnép; de az ezen czikkelyben rejlő jogelv, hogy a köztisztviselő, — a mi a várispán volt, — magaviseletéért és cselekedeteiért úgy büntetőjogilag, mint vagyonilag is felelős, ma is érvényesül. És így ezen czikk ***a köztisztviselők büntetőjogi és vagyoni felelősségének alaptörvénye.***

S tekintve azt, hogy ezen czikkelyben a várispánoknak az ország színe előtt való megszámoltatásáról van szó, ezen czikkelyben van legelőször megvetve alapja a nemzet azon törekvésének, hogy a főtisztviselők ne csak a királylyal, hanem a nemzettel szemben is felelőssé tétessenek.

A XVI. czikk, mely egész ispánságoknak vagy méltóságoknak örökös birtokul adását eltiltja, az örökös főispánságok adományozásával sokáig, a Habsburg-korszakban is megsértetett.

Ezen czikkely szószerinti jelentősége ma már szintén elavultnak tekintendő, mert a hivataloknak, méltóságoknak magántulajdonként adományozása egész Európában megszünt, a mi pedig az örökös főispánságot illeti, az ma már puszta czímmé vált, a mennyiben az 1870. évi XLII. t.-czikk 52. §-a akként intézkedik, hogy a főispánokat Ő felsége, tekintet nélkül az örökös főispánokra, nevezi ki. De ezen czikkely e tekintetben még ma is fontossággal bír: hogy ***a királyi tisztviselők nem magánjogi, hanem közjogi functiót végeznek, ennélfogva köztisztviselői az államnak, nem pedig a király hűbéresei.***

A XVIII. czikk az ifjabb királysággal állott szoros összefüggésben és már a mohácsi vész előtt teljesen elavult.

A XIX. czikk, mely a várjobbágyok és jövevények eredeti szabadságukban való föntartását rendeli el, a várjobbágyosztály megszünésével és a szabad királyi városok kifejlődésével elavult.

A XX. czikk, mely az egyházi tizednek természetben való szedését rendeli el, egész 1848-ig fennállott. A püspököket

a király részére adandó dézsma alól mentesítő XXI. czikk, úgyszintén a pénzverésre vonatkozó XXIII. és a sóelárusításra vonatkozó XXV. és a marturinák szedésére vonatkozó XXVII. czikkek, úgyszintén a várispánok jövedelmeire vonatkozó XXIX. czikk, már a mohácsi vész előtt elavultak a megváltozott közviszonyok következtében.

A XXVI. czikk tiltja, hogy fekvőbirtokok külföldiek részére adományoztassanak s kimondja, hogy ha eladományoztattak vagy eladattak, azt a honfiak visszaválthassák.

A fekvőbirtok ugyanis a közszereplés alapja és így nem tartották megengedhetőnek, hogy idegen az országban fekvőbirtokot tulajdonjoggal szerezhessen. Ebben azon elv jut kifejezésre, hogy az ország földje nem a király magánvagyona, de ahhoz első sorban az ország népének is köze van. A királyi hatalom pedig közhatalom lévén, mint ilyen csak honfiui közszolgálatokat jutalmazhat földbirtok adományozásával, nem pedig idegen kegyenczeinek magánszolgálatait.

A tilalom egész 1848-ig fennállott és formailag szigoruan respectáltatott is, noha az idegeneknek honfiusítása által nem egyszer kijátszatott.[1]) A földbirtok közjogi jelentősége 1848-ban megszünt s ezzel ezen tilalom is elavult. De nem avult el az elv, mely abban kifejezésre jut, hogy ***az ország területe feletti rendelkezési jog nem a király korlátlan magánjoga, hanem államfői felségjoga***, melyet csak a nemzet megegyezésével, azaz ***ma csak országgyűlésen gyakorolhat.***

A XXVIII. czikk kimondja, hogy a ki birói úton elitéltetett, azt egy hatalmas sem védelmezheti. Ebben azon elv van kimondva: hogy a biróságok állami functiót végeznek, a ***biró itélete az állam kifejezett akarata, melyet az állam minden tagja respectálni köteles és ellene senki sem szegülhet.*** Ezen czikk tehát, bár szavai fontosságukat ma már elvesztették, ma is érvényben van.

A XXX. czikk, mely tiltja, hogy a nádoron, bánon, az országbirón és a királyné udvarbiráján kivül bárki is két méltóságot birhasson, a változott viszonyok következtében elavult.

[1]) V. ö. Szerző értekezését „Az állampolgárságról".

A XXXI. czikknek azon rendelkezése, mely szerint a nádor köteles őrködni a felett, hogy a bulla rendelkezéseit se a király, se mások meg ne szegjék, juttatta a nádort azon helyzetbe, hogy ő legyen a törvény és az alkotmány őre, azon nagyfontosságú nemzeti szerv, mely a király cselekedeteit ellenőrizni és őt az alkotmány ösvényén megtartani van hivatva.

Ezzel a nádor nem válik a király birájává, de legfőbb tanácsadójává, az alkotmánynak sarkkövévé.

És a nádor a Habsburg-korszak alatt épen azért, mert az 1526. évi 22. t.-czikk értelmében elmozdíthatlan s mert állását az ország bizalmának köszöni, ezen hivatásának a legtöbb esetben meg is tudott felelni, nem úgy, mint az Árpád-korszak kinevezett nádora.

Az 1485. évi nádori czikkek és a bulla ezen rendelkezése együtt teremtették meg a legbecsesebb magyar alkotmányi intézményt, mely ama viharos századokban sokkal jobban fungált, mint a ministerek felelőssége a mai continentális államoknak majdnem félszázadon át háboruktól ment politikai életében. Mert a nádor nem játéklabda volt a pártok kezében, hanem tekintély a nemzet és a király előtt egyaránt. Elmozdíthatlansága függetlenné tette őt a királytól és a nemzettől egyaránt, de azon mód, melylyel méltóságához jutott, mindkét tényező iránt hűségre kötelezte. Azon széles hatáskör pedig, a melyet neki az alkotmány juttatott, mind a két tényező előtt oly tekintélyt biztosított, melynél fogva szava úgy az egyiknél, mint a másiknál döntő súlyú vala.

Ez az egy kérdés maga is érdemes arra, hogy külön beható tanulmány tárgyává tétessék.

Az 1867. évi VII. t.-cz. a nádori szék betöltését mindaddig elhalasztotta, a míg a nádori méltóság hatásköre a felelős kormányzat elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz.

Ezzel fel van függesztve a magyar alkotmány legbecsesebb intézményének újra életbeléptetése s az arany bulla ezen rendelkezése hatályától hosszú, talán örök időkre meg van fosztva, alkotmányunk stylszerű épületéből a legszebb ékesség kiemelve s régiségtárba helyezve.

Az ellenállási záradékot az 1687. évi 4. t.-cz. hatályon kívül helyezte s ezzel megszüntette azt, hogy a király rendeletei törvényességének birája a nemesség együtt és minden nemes maga is legyen. De azért ezen záradék nem szünt meg hatni az alkotmány fejlődésére, mert az 1545. évi 33. t.-czikkre alapított *vis inertiae* épen úgy, mint az 1870. évi XLII. t.-cz. és az 1886. évi XXI. t.-cz. 20. §-ának azon intézkedése, hogy a törvényhatóságok tisztviselői az országgyűlés által még meg nem szavazott adót behajtani és a meg nem szavazott ujonczot kiállítani nem kötelesek, valamint a honpolgárok passiv ellenállási joga, melynél fogva a meg nem szavazott adót megfizetni s a míg az ujonczjutalék megszavazva nincsen, sorozásra előállani, úgyszintén hogy a nem alkotmányos hatóságok rendeleteinek engedelmeskedni nem tartoznak, — mind a már eltörölt ellenállási jogra vezethetők vissza.

És ha tekintetbe veszszük azt, hogy az 1848. évi törvényhozás a nemesség alkotmányos jogait el nem törölte, hanem azoknak a haza összes polgárait részesévé tette, és így ***az arany bullában kifejezésre jutó nemesi szabadságok az összes honpolgárok állampolgári jogaivá váltak***; bátran mondhatjuk, hogy az arany bulla:

1. a királyi hatalom korlátoltságának és közhatalmi természetének,

2. az állampolgárok sérelememelési és panaszjogának,

3. a személyes szabadságnak és a tulajdon sérthetlenségének,

4. az országgyűlés adómegajánlási és ujonczmegszavazási jogának,

5. a honpolgárok hivatalviselési képessége kizárólagosságának,

6. a köztisztviselők büntetőjogi és vagyoni felelősségének,

7. az ország területi integritásának,

8. a birói hatalom törvényszerűségének és azon elvnek, hogy senki illetékes birájától el nem vonható,

9. a nádor törvény- és alkotmányőri szerepének, és végre

10. a nemzet és az állampolgárok passiv ellenállási jogának alaptörvénye.

A bulla eredeti példányai mind elvesztek s csak hiteles átirásai maradtak reánk. De az intézkedései- és rendelkezéseiben rejlő elvek oly mélyen vésődtek a nemzet lelkületébe, hogy azokat onnan sem az idő, sem századok viharai, sem azon nagymérvü átalakulások, melyeken a nemzet keresztül ment, ki nem irthatták, nyomait el nem törölhették. A bullában rejlő elvek mindvégig éreztették hatásukat alkotmányunk fejlődésének minden phasisában, és így a bulla azon szegletkő, melyre a magyar alkotmány büszke épülete ma is támaszkodik.

Nem a sárgult pergamen, de a lelkek meggyőződése adta meg annak azt az erőt, hogy túlélhesse keletkezésének viszonyait, a kort, mely szülte őt, s szerencsés a nemzet, mely alkotmányának biztosítékait polgárainak szivében, s nem csupán a törvénykönyvek betüiben birja.

TARTALOM.

WERBŐCZY KÖNYVNYOMDA.

